Danskernes Historie Online
Danske Slægtsforskeres Bibliotek

Dette værk er downloadet fra Danskernes Historie Online

Danskernes Historie Online er Danmarks største digitaliseringsprojekt af litteratur inden for emner som personalhistorie, lokalhistorie og slægtsforskning. Biblioteket hører under den almennyttige forening Danske Slægtsforskere. Vi bevarer vores fælles kulturarv, digitaliserer den og stiller den til rådighed for alle interesserede.

Støt vores arbejde – Bliv sponsor

Som sponsor i biblioteket opnår du en række fordele. Læs mere om fordele og sponsorat her:
https://slaegtsbibliotek.dk/sponsorat

Ophavsret

Biblioteket indeholder værker både med og uden ophavsret. For værker, som er omfattet af ophavsret, må PDF-filen kun benyttes til personligt brug.

Links

Slægtsforskernes Bibliotek: https://slaegtsbibliotek.dk
Danske Slægtsforskere: https://slaegt.dk

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND

FOR AARHUS STIFT

VIII

1915

AARHUS

DE FORENEDE BOGTRYKKERIER

MCMXV

AARHUS STIFTS

AARBØGER

VII

AARBØGER

UDGIVNE AF HISTORISK SAMFUND
FOR AARHUS STIFT

VIII

1915

AARHUS
DE FORENEDE BOGTRYKKERIER
MCMXV

INDHOLDSFORTEGNELSE

Side

H. L. Møller: Slægtshistorie fra Rodstenseje og Rantzausgave 1

Johs. Malling: Af Hundslund Kirkes Historie 68

Rasmus Bording: Fra Træskoegnen 85

Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage. (Fortsat fra 1914) 105

Peder Eeg: Harlev Kirkes Jorder og Genete Craigengelt 133

Ejler Haugsted: Familien Marselis' Komme til Danmark 147

Th. Sørensen: Nogle Erindringer om Stiftamtmand, Dr. phil. Regenburg 173

K. Carøe: Tilføjelser og Rettelser til Mads Weis 201

Aarsberetning for 1914 203

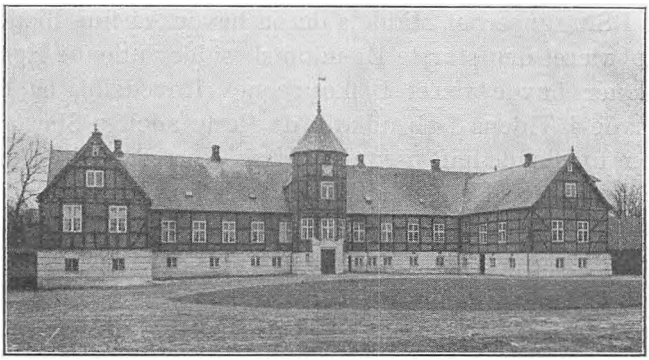
Regnskab 204

REDAKTIONSUVALG:

Ejler Haugsted, Underbibliotekar, Formand.

Chr. Heilskov, Underbibliotekar,

I. Henningsen, Forstander for den jydske Handelshøjskole.

RODSTENSEJE.

Slægtshistorie fra Rodstenseje og Rantzausgave.

Af H. L. MØLLER.

I

Et virkeligt Herregaardsliv begynder i Hads Herred først efter 1660. I den danske Adels Blomstringstid fra Reformationen til Enevældens Indførelse var Kronen meget snart blevet saa godt som eneraadende i dette Herred, og ikke en eneste adelig Slægt har i det nævnte Tidsrum haft varig Bopæl her. Herredet har efter 1660 haft 6 Hovedgaarde: Aakær i Falling Sogn, Dybvad og Gersdorfslund i Gosmer Sogn, Rodstenseje og Rathlousdal i Odder Sogn og Kanne (Rantzausgave) i Hvilsted Sogn, men af dem var Aakær tidligere kongeligt Slot, Dybvad og Kanne var ufri Gaarde, de tre andre eksisterede slet ikke.

I Slutningen af Middelalderen havde Aarhus Bispestol været den største Ejendomsbesidder i denne Egn; Aakær havde været Biskoppernes Hovedslot, og de havde i Tidens Løb udkøbt de fleste adelige Slægter, som før havde haft hjemme i Hads Herred. Ved Reformationen tog Kongen alt Bispegodset, og Kronen søgte nu ved Køb eller Magelæg at erhverve, hvad der endnu var tilbage i Egnen af adeligt Gods. Dette lykkedes den saa godt, at af Herredets 627 Jordbrug tilhørte i 1651 de 534 Kronen eller Gejstligheden (Præstegaarde etc.), kun 34 ejedes af Adelen, og 58 Bønder var jordegne.[1])

I Tiden 1536—1660 høres der derfor meget lidt om Adelsmænd, som har haft deres Hjem i Hads Herred. Aakær Len var den længste Tid forenet med Skanderborg Len, og Lensmændene boede oftest paa det større og anseligere Skanderborg Slot. Dybvad tilhørte i hvert Fald i det 17. Aarhundrede Kronen og anvendtes til Officersbolig, og dette har medført, at der til denne Gaard allerede fra Tiden før 1660 er knyttet enkelte Minder om Mænd af gammel dansk Adel. Major Ejler Gabrielsen Akeleye havde den i 30 Aar, 1617—1647; saa flyttede han til Porsborg, der laa, hvor Gersdorfslund nu ligger, og fra 1654 hører vi, at han boede paa Gaarden Højby i Porsborgs Nærhed, hvor han endnu levede 1662, 80 Aar gammel, med 5 moderløse Børn, og hvor han vel altsaa har oplevet den onde Tid 1657—1660, da Svenskerne og Polakkerne var i Landet — Aar, der i særlig Grad huskedes i Hads Herred, hvor baade vore Fjender og Forbundsfæller næsten huserede værre end noget andet Sted i Jyl-

[1]) J. A. Fridericia, i Hist. Tidsskrift („H. T.") VI, 2, S. 609.

land. Den gamle Major havde med sin hollandske Hustru haft 12 Børn og har vist siddet i smaa Kaar; en af Døtrene ægtede en ufri Mand.[1])

Paa Dybvad afløstes Major Akeleye af Oberst Valdemar Lykke til Grinderslev Kloster i Salling. Han var under den første Svenskekrig 1657 Chef for jydske Regiment, som han synes at have ført med Ære under Felttoget i Stiftet Bremen og i Holsten, indtil han i September s. A. blev dræbt undervejs fra Glückstadt til Frederiksodde af en Kanonkugle, som af Vaade blev afskudt fra en dansk Krydser paa Elben og rev Hovedet af ham.[2]) Men der vides intet om, hvor meget Lykke har haft med Dybvad at gøre; der er paa Egnen intet Minde om ham, og han er begravet i Grinderslev Kirke.

Om Livet paa Kanne er der ikke bevaret andre Minder end de smukke Epitafier, som endnu pryder Hvilsted Kirkes Indre, over de to kongelige Ridefogeder i Hads Herred, der boede her i Christian IV's Tid: Mikkel Pedersen Skriver og Jakob Jensen med deres Hustruer, og Ligstenen i Kirkens Gulv over det førstnævnte Ægtepar.

II

Aarene straks efter Svenskekrigens Slutning og Enevældens Indførelse bragte store Forandringer i Hads Herred, som i høj Grad kom til at mærke Virkningerne af den ny Tid. Ved Freden i København 1660 var det blevet bestemt, at Bornholm, der ved Roskilde-

[1]) Danmarks Adels Aarbog 1884, Stamtavle over Familien Akeleye.

[2]) K. C. Rockstroh, Bemærkninger vedrørende enkelte Afsnit af Krigen i Jylland 1657. H. T. VII. 3. S. 122.

traktaten to Aar forinden var blevet afstaaet til Karl Gustav, skulde blive ved Danmark, men Frederik III maatte dog i Vederlag for Øen overlade Sverrig adeligt Gods i Skaane — i alt 8500 Tønder Hartkorn. Dette Gods købte Kongen af danske Adelsmænd derovre, eller han skaffede sig det ved Mageskifter med Krongods i den øvrige Del af Riget. Paa denne Maade fik Arvingerne efter den nys afdøde Rigshofmester Joachim Gersdorf en stor Del af Kronens Ejendomme i Hads Herred, i alt ca. 210 Gaarde med ca. 1870 Tønder Hartkorn i Falling, Gylling, Ørting, Gosmer, Torrild, Uld[1]) og Odder Sogne.[2]) I det første af de Skøder, som i denne Anledning blev udstedt den 4. August 1661, hedder det: „Paa dette Jordegods maa Arvingerne oprette saa mange Sæde- og Ladegaarde, som de vil, og nyde dem med samme Friheder og Rettigheder, som andre ældgamle Herregaarde i Danmark har." Dybvad og Porsborg erhvervede Familien Gersdorf først ved et nyt Skøde af 1. Maj 1664, og Hovedstrupgaard, der siden blev til Rodstenseje, endnu senere (1. Maj 1674).

De gersdorfske Arvinger delte snart det Gods, der saaledes var tilfaldet dem. Sønnen Frederik Gersdorf fik Aakær med Tilliggende, Datteren Margrethe, som var gift med Hofmester hos Frederik den Tredies Datter, Prinsesse Vilhelmine Ernestine, Gregorius Rathlou, fik som sin Part Bondebyen Loverstrup, hvoraf Hovedgaarden Rathlousdal oprettedes, og Gaardene Højby og Porsborg i Gosmer Sogn, men disse Gaardes Tilliggende gik

[1]) Det gamle Uld Sogn dannede den vestlige Del af Odder S.
[2]) Kronens Skøder II ved F. J. West, S. 94 o. fl. St.

snart ind under den ny Hovedgaard Gersdorfslund. Hovedstrupgaard m. m. tilfaldt endelig Datteren Sophie Amalie, der 1668 ægtede Admiral Jens Rodsteen; han ombyggede Gaarden 1681 og gav den Navnet Rodstenseje. Dybvad synes snart igen at være blevet afhændet af den Arving, som det var tilfaldet, thi allerede 1676 tilhørte denne Gaard en anden, Landkommissær Laurids Brorsen.[1]) Ogsaa Aakær kom snart ud af Slægtens Eje, men dets Historie er for Tiden indtil Aarhundredets Slutning ikke ret opklaret, og der er ikke Lejlighed til at gaa nærmere ind paa den her. Derimod besiddes Rathlousdal og Gersdorfslund den Dag i Dag af Gregorius Rathlous og Margrethe Gersdorfs Arvinger, Slægten Holstein-Rathlou, siden 1749 som et Stamhus. Ogsaa Jens Rodsteens og Sophie Amalie Gersdorfs Efterkommere har i lang Tid; lige til 1835, haft deres Hjem paa Rodstenseje; og det er særlig om denne Gaard og dens skiftende Ejere af Slægten, der i det følgende skal gives nogle Oplysninger.

III

Gersdorf — Rodsteen — Rantzau — Sehested — Weinigel og Voss er de 6 Navne, der afløser hverandre i Rækken af Rodstensejes Besiddere. De fire første af disse Navne bæres af gamle danske Adelsslægter, og blandt dem straaler igen Navnene Rantzau og Sehested med særegen Glans, men ogsaa blandt Gersdorferne og Rodsteenerne har der været gode danske Mænd, der har baaret deres Navne med Ære. Om Jens Rodsteens Æt har man ganske

[1]) Trap, Beskrivelse af Danmark, 3. Udg. V. S. 174.

vist antaget, at den oprindelig var tysk, men derom vides der i Virkeligheden intet paalideligt. Den dukker først frem ved Aar 1500, og Slægtnavnet synes den ikke at have antaget før ca. 1600; det behøver ikke at være fordansket af det tyske adelige Navn Rodenstein eller Rothstein, men kan meget godt være dannet af Slægtens Vaaben: en Trappe af 3—4 røde Sten i et Sølvfelt.[1]) Jens Rodsteens Fader Sten Rodsteen ejede Lerbæk ved Frederikshavn, Moderen Margrethe var af Urneslægten. Han selv havde i sin Ungdom tumlet sig vidt om i Verden og havde været saa langt som i Asien og Ægypten. I Krigen 1657—60 tjente han som Kaptajn paa den danske Flaade, 1674 blev han Medlem af Admiralitetet, og i den skaanske Krig 1675—79 nævnes han som Viceadmiral; under Niels Juel deltog han bl. a. i Slagene ved Øland og i Køge Bugt, uden at det dog synes, han har haft nogen Lejlighed til særlig at udmærke sig. Han har næppe været nogen meget fremragende Søofficer, om han end maa antages at have gjort ret god Fyldest under sin Løbebane i Flaaden, siden han naaede saa høje Stillinger i den. Det hedder sig ogsaa, at han var yndet baade af Cort Adeler og Griffenfeld, saa at disse endog tænkte paa at sætte ham i Niels Juels Sted.

Efter Fredsslutningen fik Viceadmiral Rodsteen sin Afsked af Flaadens Tjeneste; der blev lovet ham et civilt Embede, som han dog aldrig fik. 1682 solgte han sin Gaard i København, der nu blev indrettet til Søkvæsthus (i Kvæsthusgade), og siden synes han at have boet paa den Gaard, han selv havde bygget paa

[1]) Danmarks Adels Aarbog 1911, Stamtavle over Slægten Rodsteen.

sin Hustrus Arvelod og givet sit Navn. Han forøgede sit Gods i Hads Herred med Gaarden Kanne, som han 1674 havde købt af Mogens Friis, den første Greve til Frijsenborg, der atter havde købt den af Axel Sehested, hvem Kronen havde overdraget den til 1666.[1]) Den blev nu ogsaa Hovedgaard. Endelig kan det nævnes, at Jens Rodsteen efter sin Faders Død havde udkøbt sine Brødre af Fædrenegaarden Lerbæk, som han derefter ejede fra 1666 til 1689, da han solgte den. Ligeledes besad han i en Række Aar Herregaarden Sejlstrupgaard ved Hjørring, men afhændede den samme Aar som Lerbæk.[2])

Jens Rodsteen døde 31. Marts 1707,[3]) han var da 73 Aar gammel; hans Hustru var gaaet bort Aaret i Forvejen († 2. Februar 1706). De fik deres Grav i Odder Kirke, hvor det oprindelig saa prægtige Epitafium af Sandsten og Marmor over dem endnu er at se. Det malede Dobbeltportræt af dem begge, som findes paa Rodstenseje, er gengivet i Danmarks Adels Aarbog 1911. Tre Døtre overlevede dem; fire Smaabørn var gaaet forud for dem. Den ældste Datter, Øllegaard, arvede Rodstenseje og Kanne; hun var 3. Decbr. 1694 i Odder Kirke blevet viet til Oberstløjtnant Frederik Christian Rantzau til Estvadgaard ved Skive. Den anden, Margrethe, var allerede 21. April 1693 blevet gift med Palle Dyre paa Sindinggaard mellem Holstebro og Herning; han havde tidligere været i Ægteskab med Marie Grubbe som hendes anden Mand. 1707 blev han dræbt i Holstebro af en Officer, hvem han i Fuldskab var kom-

[1]) Trap, Danmark V, S. 165.

[2]) Samme Værk V, S. 53 og 135.

[3]) Odder Kirkebog (Dansk biogr. Lex. har fejlagtig 1706).

met i Klammeri med. Margrethe Rodsteen ægtede derefter Frantz Rantzau til Bratskov i Østerhanherred. Han døde 1738, hun levede derefter som Enke paa Sindinggaard til sin Død 1747. Den yngste Datter, Dorothea, arvede efter sin Fader Langholt i Vendsyssel; Jens Rodsteen havde købt denne Gaard 1691. Hun blev 1707 gift med Henrik Bielke, som døde 1736; hendes eget Dødsaar er ukendt.

IV

Den ny Herre til Rodstenseje var som nævnt Frederik Christian Rantzau til Estvadgaard.

Slægten Rantzau var, som enhver veed, oprindelig holstensk, men den Gren af den, som Øllegaard Rodsteens Husbond tilhørte, havde i flere Slægtled været bosat i Danmark og følte sig endog i udpræget Grad som dansk. Han nedstammede i lige Linie fra Frederik I's og Christian III's berømte Hærfører Johan Rantzau; dennes Søn, den lærde Henrik Rantzau til Breitenburg, følte sig endnu som Holstener, men flere af hans Børn gik til Danmark. Dette var saaledes Tilfældet med Frantz Rantzau, der tog sig en dansk Hustru, Anne Rosenkrantz, og med hende fik Søholm i Stevns, og som, skønt han allerede var 56 Aar, da Kalmarkrigen udbrød, dog uden Tøven rykkede med i Felten. Han fandt Heltedøden i den berømte Rytterfægtning paa Skellinge Hede i Halland den 21. Februar 1612, hvor ogsaa Chr. Barnekow og den ædle unge Sten Rosensparre faldt ved Christian IV's Side. — Han har sin Grav i sin Sognekirke i Magleby, og han er nævnt i Ingemanns kendte Digt om Christian Barnekow:

»Sten Rosensparre laa knust blandt Spær,
Frantz Rantzau ved Hestens Sko,
over Lig og splintrede Lanser
hos Kongen red Barnekow tro«.

Helten fra Skellinge Hede blev Stamfader til den eneste Gren af Rantzauslægten, som endnu har sit Hjem i Danmark: den Linie, der ejer Rosenvold i Bjerre Herred og Frederikslund paa Fyn. En Sønnesøn af ham var Frantz Rantzau til Estvadgaard ved Skive. Denne havde flere Sønner, der blev Landofficerer. Af dem naaede Johan og Jørgen høje Stillinger i Hæren, de blev begge Generaler og udmærkede sig især som Rytterførere i det danske Hjælpekorps, der under den spanske Arvefølgekrig kæmpede mod Franskmændene, først i Bayern, senere i Belgien. Jørgen Rantzau førte ogsaa den danske Hær i Slaget ved Helsingborg 10. Marts 1710, og det var efter den almindelige Mening til Dels ved hans Fejlgreb, at dette Slag blev tabt; men han sluttede sin Løbebane med en smuk Sejr over et svensk Korps uden for Wismar Aaret efter. En tredie Søn fra Estvadgaard var Rodstensejes anden Herre: Frederik Christian Rantzau; han var Halvbroder til de to berømte Generaler, født i Faderens andet Ægteskab med Helle Urne. Ogsaa han valgte til en Begyndelse den krigerske Løbebane; han tog Tjeneste i et tysk Regiment, som den norsk-danske Eventyrer Hannibal von Løwenschild havde hvervet for den venetianske Republik, der var i Krig med Tyrkiet. Med dette Regiment deltog F. C. Rantzau tillige med en Broder Frantz i „en Aktion mod Tyrken paa Morea" 1686, men allerede i Begyndelsen af næste Aar var han hjemme igen; Johan Rantzau, som

dengang var Major ved Hestgarden, søgte da om Pas for sine yngre Brødre Frantz og Frederik Christian, der agtede sig til Ungarn, vel for at tjene mod Tyrkerne i den kejserlige Hær.[1]) Om de kom derned, vides ikke, men 1692 blev Frederik Christian Rantzau Ritmester ved femte og to Aar efter Major ved andet jydske nationale Rytterregiment; han havde da allerede overtaget Estvadgaard, og den 3. December 1694 viedes han i Odder Kirke til Øllegaard Rodsteen.[2])

Ægteparret tog Bolig paa Estvadgaard, og F. C. Rantzau blev kun i Hæren syv Aar endnu; andet jydske Rytterregiment deltog i Felttoget mod Gottorp i 1700, men det kan ikke ses af de foreliggende Oplysninger, om han har været med ved denne Lejlighed. Det følgende Aar afgik han fra Hæren som „karakteriseret Oberst". Nogen Tid efter at han havde overtaget sin Svigerfaders Ejendomme i Hads Herred, solgte han Estvadgaard (1710), og der vides derefter ikke synderlig andet om ham, end at han vistnok har levet paa Rodstenseje til sin Død. Lejlighedsvis hører man, at han som saa mange andre Godsejere havde Stridigheder med sine Bønder; nogle Selvejerbønder i Odder Sogn fik saaledes fri Proces imod ham, da de havde sagsøgt ham, dels fordi han krævede det samme Hoveri af dem som af sine Fæstere, dels fordi han „skal have solgt Jens Nielsens Søn for 100 Rdl. til at være Soldat for . . . Assessor Tygessens Gods".[3]) De table imidlertid Processen. — Oberst Rantzau begravedes i Odder Kirke den 17. Maj 1724.[4]) Hans Ejen-

[1]) Personalhist. Tidsskrift, III R., 5. Bd., S. 124.

[2]) Odder Kirkebog.

[3]) Rigsarkivet („R. A.") Jydske Registre 1716.

[4]) Danmarks Adels Aarbog 1911 har fejlagtigt Aarstallet 1725.

domme var da temmelig stærkt forgældede, og Enken, der havde Bevilling til at hensidde i uskiftet Bo sin Livstid, maatte tillige erhverve kongelig Tilladelse til at sælge noget Gods, hendes Ægtefælle havde beholdt oppe i Skiveegnen, nemlig Fjerdeparten af Stubbergaard[1]) m. m. for saaledes at faa en Del af Boets Gæld betalt.

F. C. Rantzau og Øllegaard Rodsteen havde 8 Børn; den ældste Søn og den yngste Datter var fødte paa Rodstenseje, alle de andre paa Estvadgaard:[2]) 1. Frantz, f. 9. Septbr. 1695; 2. Jens, f. 6. Decbr. 1696; 3. Frederik, db. 2. Juli 1698; 4. Johan Henrik, f. 2. Decbr. 1700; 5. Sten, f. 20. Januar 1702; 6. Sophie Amalie, f. 14. Januar 1704;[3]) 7. Hans Christian, f. 17. Maj 1705, begr. 5. Juni s. A. og 8. Helle Margrethe, f. 4. Marts 1707. Af dem var Jens og sikkert ogsaa Sten døde før Faderen. Den første var 1716 blevet Kornet[4]) i det første fynske nationale Regiment, men begravedes i Odder Kirke 6. Marts s. A., altsaa inden han endnu havde fyldt de 20. Ogsaa den yngre Broder: Sten var traadt ind i Hæren som Kornet ved det holstenske hvervede Regiment 1720, men tog eller fik sin Afsked næste Aar og omtales derefter ikke mere.[5]) De andre Brødre: Frantz, Frederik og Johan Henrik nævnes derimod som myndige ved Faderens Død. Døtrene skulde efter særlig kongelig Bevilling[6]) gaa i lige Arv og Skifte med Brødrene.

[1]) R. A. Jydske Reg. Bevilling af 23. Februar 1725.

[2]) Estvad—Rønbjerg Kbg.

[3]) Benzons Stamtavler har fejlagtigt Aaret 1693.

[4]) »Kornet« var dengang den laveste Officersgrad i Rytteriet, ligesom »Fændrik« var det i Fodfolket.

[5]) Hirsch'es Officerslexikon.

[6]) R. A. Jydske Registre, 14. August 1716.

Moderen beholdt baade Rodstenseje og Kanne, saa længe hun levede; derpaa skiftedes Godset mellem Børnene ved en Arveforening af 5. April 1736.

Om de to Sønner Frederik og Johan Henrik er der herefter kun lidet at melde. Den første blev Officer i Hæren og ægtede 30. August 1729 Christine Frederikke Banner, Datter af Tim Banner til Tøjstrup paa Fyn og Enke efter Baron Vilhelm Güldencrone, Søn af den første Baron paa Vilhelmsborg, og som det synes, en Tid Ejer af Herregaarden Aalstrup paa Laaland.[1]) Frederik Rantzau tjente til sidst i Marineregimentet og fik Afsked som „Sekondmajor" 1752;[2]) han levede sine sidste Aar paa Rodstenseje og døde der 9. Marts 1760 (Odder Kirkebog). — Johan Henrik Rantzau blev gift med Christine Marie de Kiærskiold, Datter af Justitsraad Frederik de Kiærskiold til Børglumkloster, hvilket Gods han efter sine Svigerforældres Død overtog 1740. Han døde selv 1748,[3]) og hans Enke ægtede derpaa 1750 den berømte Bygmester Oberst Laurids de Thurah, som paa denne Maade kom i Besiddelse af Vendsysselbispernes gamle Residens. — Helle Margrethe Rantzau ægtede Frantz Christopher v. Grabow, siden Generalmajor og Kommandant paa Aggershus (f. 1696, † 14. Maj 1770).[4]) Et malet Portræt af hende fra

[1]) Danske Herregaarde, Christianssæde.

[2]) Hirsch'es Officerslexikon.

[3]) Det er helt misvisende, naar J. H. Rantzau i »Danske Herregaarde«, Børglumkloster, og derefter i Trap, anf. Sted, kaldes en »holstensk Adelsmand«. Hans Forfædre havde i 4 Slægtled hørt hjemme i Danmark.

[4]) Hirsch'es Officerslexikon.

Barneaarene ejes nu af Departementschef Wulff i København.

V

Ved Skiftet efter Fru Øllegaard Rodsteen overtog den ældste Søn Frantz Gaarden Kanne for 15500 Rdl.,[1]) medens Søsteren Sophie Amalie fik Rodstenseje.

Frantz Rantzau var dengang allerede 40 Aar, men endnu ugift. Han var som 18-aarig Yngling traadt ind i Hæren midt under den store nordiske Krig (1712) og havde i 4 Aar tjent dels i det jydske, dels i det fynske hvervede Infanteriregiment, først som Kadet, siden som Fændrik og Løjtnant. Derpaa var han gaaet i østerrigsk Tjeneste og havde i to Aar deltaget i de Kejserliges Kampe med Spanierne paa Sicilien. 1722 var han hjemme igen; der var da Tale om, at han atter skulde optages i den danske Hær og have et Kompagni i et Fodfolksregiment; men det kan ikke ses, om denne Sag er gaaet i Orden, og i hvert Fald blev han til sin Dødsdag ikke andet og mere end Løjtnant.[2]) I nogle Aar efter sin Hjemkomst var han Forpagter paa Faarupgaard i Jelling Sogn; her havde han et Slags Kompagniskab med en Mand af Bondestand, Peder Christensen, med hvem han indgik et nøje, rørende Venskab, der vedvarede, indtil Døden skilte dem ad.

Da Frantz Rantzau som Ejer af Kanne flyttede til denne Gaard, tog han Peder Christensen med sig og gav ham den i Forpagtning. Selv vedblev han at sidde i ugift Stand hele sin Livstid og synes at have haft en

[1]) Den Rigsdaler, der regnedes med i det 18. Aarh. og indtil Statsbankerotten 1813, var Kurantdaleren = 3 Kr. 26 Øre.

[2]) Hirsch'es Officerslexikon.

udpræget Forkærlighed for et stille og roligt Liv. Hvilke Sysler der har optaget ham, kan ikke ses, men han har været opfyldt af kærlig Omsorg for Slægt og Venner. 12. Juli 1749 oprettede han og Peder Christensen et gensidigt Testamente. Det hedder heri, at de er blevet enige om at træffe de Bestemmelser, Testamentet indeholder, „saasom da vi begge ugifte og uden Livsarvinger have nu levet tilsammen i Fællig med hinanden i 20 Aar, saavel i Forpagtning, som siden i Ejendom af Faarup i Koldinghus Amt og Cane i Aakær Amt og af Gud i saadan Fællig velsignede". Hvis Peder Christensen døde først, skulde Frantz Rantzau være hans Universalarving; blev den anden derimod den længstlevende, skulde han, om han vilde, beholde Kanne i Forpagtning paa Livstid mod en aarlig Afgift af 400 Rdl., og dersom han ønskede at fratræde Forpagtningen, skulde han efter Vennen arve alt, hvad denne ejede og ikke havde faaet paa Skiftet efter Moderen, og desuden til sin Død have Fribolig paa Gaarden med forskellige andre Emolumenter.

Peder Christensen døde først (6. Februar 1762), og Frantz Rantzau besluttede da at overdrage Kanne til den blandt sine Slægtninge, han allerede i Testamentet af 1749 havde bestemt hertil, nemlig Søsterdatteren fra Rodstenseje, Frøken Øllegaard Rodsteen Sehested; hvis hun døde ugift, skulde Kanne tilfalde den af hendes Søskende, som til den Tid maatte besidde Rodstenseje, og hvis dette ikke var Tilfældet med nogen af dem, skulde „den have Gaarden, som ellers kunde være i Stand samme at maintenere" (Frantz Rantzaus 2. Testamente af 26. Oktober 1762).[1]) Frøken Ølle-

[1]) R. A. Jydske Registre.

gaard overtog derpaa Gaarden den 1. Maj 1763, og Morbroderen flyttede til Holstebro, hvor han havde købt en Ejendom, uden at man kan se, hvorfor han netop havde valgt denne By til at ende sine Dage i. Den ny Ejerinde af Gaarden skulde til sin Moster, Helle Margrethe Rantzau, Oberst Grabows Hustru, svare en aarlig Afgift af 200 Rdl., som efter Fru Grabows Død skulde deles mellem hendes 4 Børn, indtil disse blev forsørget, da Afgiften helt skulde bortfalde.

Den gamle Løjtnants Kærlighed til sin trofaste Forpagter gav sig ogsaa Vidnesbyrd efter dennes Død. I Testamentet af 1762 bestemmer han, at Peder Christensens Søsterdatter Madame Øllegaard Sophie Jellinge, der var gift med hans egen Sognepræst Thøger Møller til Astrup, Tulstrup og Hvilsted, og hendes Børn skulde arve alt, hvad han ellers havde tiltænkt Vennen selv, „hvis indvendig paa Cane, om jeg ved Døden skulde afgaa, efter min Død findes af rede Penge, Sølv, Guld, Kobber, Tin, Messing, Senge og Sengeklæder, Linned og uldent, Trævarer og Boskaber, af hvad Navn nævnes kan", endvidere „alle øvrige Godset uvedkommende Ting, saavel af Papirer og Brevskaber som andet, der før nævnt er". Endelig skal Madame Jellinge have til Enkesæde, saa længe hun lever, den Gaard, Frantz Rantzau havde købt i Holstebro, og alt, hvad der i Gaarden findes efter hans Død, „i Henseende jeg paa nogen Maade vilde erlægge al den Troskab, Omhyggelighed og Forsorg, som han [Peder Christensen] for min Velfærds Befordring med utænkelig Flid udi hans Levetid besørget, paa nogen af hans paarørende". Et af de 6 Børn i Astrup Præstegaard, Datteren Øllegaard Møller, skulde oven i Købet have Tulstrup Kirke „med al Herlighed, Rente

og Rettighed". Frantz Rantzau havde købt denne Kirke den 4. Maj 1745.

Sine sidste fem Leveaar tilbragte Løjtnant Rantzau i Holstebro; endnu en Gang ændrede han sit Testamente (16. Novbr. 1765), idet han bestemte, at Øllegaard Sehested og hendes Mand, hvis hun blev gift, efter hans Død skulde have samme Magt, Ret og Tilladelse til at gøre med Kanne Gaard og Gods, „hvad tjenligst eragtes, som andre kan, der noget Gods er ejendes". Saaledes ophævedes altsaa Frøken Øllegaards Forpligtelse til at lade den gaa i Arv sammen med Rodstenseje. — Han døde den 18. Septbr. 1768, og da han var den sidste Mand af sin Linie, blev det rantzauske Vaaben nedlagt med ham i hans Kiste.[1]) Om sin Begravelse havde han skrevet i Testamentet af 1762: „Og siden jeg udi dette Foraar udi Altergulvet i Hvilsted Kirke har ladet oprette et lidet Begravelse eller muret Gravsted, alene for mig og Forpagter Peder Christensen, som allerede derudi er indsat, vilde jeg efter min Død, at samme bestandig skulde vedligeholdes og ingen flere derudi at indsættes". Begravelsen er indført i Holstebro Kirkebog 7. Oktober 1768, hvorimod der i Hvilsted Kirkebog intet findes om den; man kunde saaledes tvivle om, at den gamle Løjtnants Vilje med Hensyn til hans Jordfæstelse er blevet udført, men det er dog usandsynligt, at hans efterladte virkelig skulde have vist en saadan Mangel paa Pietet over for deres Velgører, og man tør vel derfor slaa sig til Ro med den Tanke, at de to Venner alligevel er blevet forenet i Døden, som de havde været det i et langt Liv. Gravstedets Vedligeholdelse skulde ifølge

[1]) Benzonske Stamtavler.

Løjtnant Rantzaus testamentariske Bestemmelse paahvile Kannegaards fremtidige Ejere. Hvorledes har disse opfyldt denne Forpligtelse? Ethvert Spor af Graven er forlængst forsvundet.

Inden Frantz Rantzau lukkede sine Øjne, var baade Thøger Møller i Astrup og hans Hustru døde.[1]) Deres 6 Børn fik udbetalt til Deling som Arv efter den gamle Løjtnant 4166 Rdl 2 Mk. 12 Sk., og Øllegaard Møller fik endda i Tilgift den ene af sin Faders 3 Sognekirker, Tulstrup Kirke, i Arv og Eje.

Den ny Ejerinde af Kanne, Frøken Øllegaard Rodsteen Sehested fra Rodsteenseje, havde allerede Aaret før Morbroderens Død, 25. Septbr. 1767, ægtet den syv Aar yngre Ritmester Ditlev von Pentz, Søn af Konferensraad F. L. C. Pentz til Fjellebro paa Fyn. Hendes Mand traadte samtidig ud af Hæren, og Ægteparret synes nu i en Aarrække at have levet paa Kanne, som efter Pentz'es Ansøgning ifølge kgl. Bevilling af 16. Septbr. 1768 i Fremtiden skulde hedde Rantzausgave. 20. Maj 1777 solgte Pentz imidlertid Gaarden for 15,900 Rdl. til (senere) Kammerraad Kristen Lanng.[2]) 1780 blev Pentz Amtmand i Norge; siden kom han i samme Stilling tilbage til Danmark og var fra 1794 til 1815 Stiftamtmand i Aalborg. Han var en anset og dygtig Embedsmand. Sine sidste Aar levede han i Aarhus; her døde hans Hustru d. 12. Septbr. 1817, 80 Aar gammel, han selv 20. Maj 1821.[3])

---

[1]) Hun maa være død kort efter Affattelsen af Testamentet af 26. Oktober 1762, thi 18. November n. A. tog hendes efterlevende Mand sig en ny Hustru (Wibergs Præstehistorie). Thøger Møller blev begravet 18. Januar 1767.

[2]) Meddelelse fra Arkivsekretær Nyegaard.

[3]) Biografisk Lexikon.

VI

Rodstenseje tilfaldt ved Skiftet efter Oberst Rantzaus Enke den ældste Datter Sophie Amalie Rantzau, som allerede Aaret forinden, i en Alder af 32 Aar, havde ægtet Major Malte Sehested, der dengang allerede var 47 Aar gammel (db. 25. Maj 1688). Saaledes blev Navnet paa en anden af den gamle danske Adels berømte Slægter nu knyttet til Gaarden. Major Sehested var Sønnesøn af selve Hannibal Sehested; denne havde med en københavnsk Borgerdatter en Søn uden for Ægteskab: Jens Sten Sehested, hvis Fødselsaar ikke kendes. Faderen lyste denne Søn i Kuld og Køn, og 1676 havde han faaet dansk Adelsbrev. Som tilhørende en illegitim Linie skulde han føre en gylden Skraabjælke over Sehested'ernes Vaaben, men denne indskrænkende Forpligtelse respekteredes ikke i det lange Løb. Paa Rodsteenseje fandtes endnu i Mands Minde i et af Værelserne et broderet Tapet, der viste det sehestedske Vaaben uden Skraabjælken, skiftende med det rantzauske Vaaben og andre Broderier.[1]) Det er siden kommet til Rathlousdal. Aaret efter at Jens Sten Sehested havde faaet sit danske Adelsskab anerkendt, blev han Generaladjutant hos Kongen, to Aar senere igen Oberstløjtnant, men fik straks efter sin Afsked. I sin Ungdom synes han at have været en vild Krabat, der har prøvet alskens Eventyr i fremmede Lande. Han havde en liden Digteraare, især som Improvisator, og har derved opnaaet en, om end saare beskeden, Plads paa

[1]) Thiset: Herregaarden Rodstenseje, i Herregaardenes Adresseavis, 1879, Nr. 1—6.

det danske Parnas. I et af sine Digte skildrer han sin egen urolige Ungdom; han har maattet

»søge Seng med Bassen
og æde muldent Brød i Smug
og drikke Vand med Gasen«.

Ligeledes fortæller han, hvorledes han

»red saa mangen Vinternat
foruden foret Muffe,
i Sne og Fog, i Slag og Slud
jeg har mig ofte vovet
og lugtet ud af Fjendens Krud,
mens andre sødt har sovet.

Samtidig med, at han forlod Hæren, havde han taget sig en Hustru, Mette Sophie Parsberg, med hvem han fik Herregaarden Selleberg ved Odense, og her levede han til sin Død.[1])

Jens Sten Sehesteds Søn Malte, der fra 1736 til sin Død var Herre paa Rodstenseje, havde, da han giftede sig denne Gaard til, 30 Aars Tjeneste i Hæren i Krig og Fred at se tilbage paa. Han havde fra 1706 været Kadet i den Bataillon af Livgarden til Fods, der kæmpede mod Franskmændene i Belgien som Del af det danske Hjælpekorps i engelsk og hollandsk Sold. Siden blev han Fændrik ved Bataillonen „Sjælland" i samme Korps og deltog med den i det navnkundige Slag ved Malplaquet 1709 og i Belejringen af Byen Mons, hvis Navn under den nuværende Krig igen er blevet kendt ved Tyskernes Sejr over General French'es engelske Korps den 23.—24. August 1914. Efter at være forfremmet til Sekondløjtnant var han

[1]) Biografisk Lexikon.

med ved Indtagelsen af Fæstningen Quesnoy i Nordfrankrig 1712, og først i 1714, da Krigen var endt, vendte han hjem til Danmark efter 8 Aars Fraværelse. Med flere andre Officerer af sit Regiment blev han baade i 1716 og 1717 for en kort Tid sendt til Norge for at gøre Tjeneste ved Hæren dér, men synes ikke at have været i nogen Affære af Betydning deroppe.[1]) Han forfremmedes nu paa sædvanlig Maade i det Regiment, han siden 1709 havde tilhørt: det sjællandske hvervede Regiment, men Aaret efter at han havde giftet sig, blev han Major i det nyoprettede fine Korps: Drabantgarden i København, der bestod af lutter Officerer, og hvor han saa tjente i 11 Aar. Endelig forflyttedes han som „karakteriseret Oberstløjtnant" til det sydjydske nationale Infanteriregiment 1747, og her blev han 1752 „karakteriseret Oberst"; den 11. Juni 1754 døde han[2]) og begravedes 1. Juli s. A. i Odder Kirke.

Malte Sehesteds Tjeneste ved Drabantgarden maa have medført, at han i de første 12 Aar af sit Ægteskab kun fra Tid til anden har kunnet opholde sig paa Rodstenseje. Da han var blevet Oberstløjtnant i det sydjydske nationale Regiment, har Forholdet stillet sig anderledes; det hørte til Militsen, var udskrevet netop i den sydlige Del af Nørrejylland og havde kun Mandskab inde til større Øvelser en kort Tid af Aaret. Alle de Børn, der kendes af hans Ægteskab med Sophie Amalie Rantzau, er døbte i Odder Kirke. Der var i alt 6: 1. Jens Frederik, opkaldt efter Farfaderen, db. 12. August 1736, 2. Øllegaard Rodsteen, opkaldt

[1]) Personalhist. Tidsskr. III, 1, v. d. Weydes Selvbiogr., fl. St.
[2]) Hirsch'es Officerslexikon.

efter Mormoderen, db. 25. August 1737, Mette Sophie, der fik sin Farmoders Navn, db. 23. Septbr. 1739, 4. Christiana Sophie, db. 19. Juli 1740, begravet 10. Februar 1745, 5. Ulricha Eleonora, db. 22. Febr. 1742, begravet faa Uger efter sin lille Søster, 2. Marts 1745, og 6. Iver Christian, db. 23. Oktober 1744. Ved Faderens Død var der saaledes to Sønner og to Døtre af Børneflokken tilbage.

Om Malte Sehested som Herre til Rodstenseje er der kun bevaret et enkelt Minde paa Gaarden: det sekskantede Taarn midt for Hovedfløjen, der er opført af ham.[1]) Derimod er det ikke rigtigt, naar det andensteds fortælles,[2]) at der paa Gaarden ogsaa findes et Maleri af ham. Det Portræt, der er tænkt paa, forestiller hans Broder Major Ulrik Frederik Sehested og er udført 1742 af en af Tidens kendte Portrætmalere Frederik la Croix.

VII

Oberst Sehested og hans Hustru havde ved kgl. Bevilling af 18. Oktober 1748[3]) faaet Tilladelse til, at den længstlevende maatte hensidde i uskiftet Bo. Samfrændeskiftet efter ham fandt først Sted paa Rodstenseje d. 15. Juni 1759;[4]) Ulrik Frederik Sehested var Kurator for de fire umyndige Børn. Enken fremlagde paa dette Skifte en Jordebog over Gaard og Gods og erklærede, at hun „kunde for Gaard, Gods, Tiender og Skov ej tilbyde sine Børn mere, end hun og hendes salig Mand havde paa Skifte efter hendes salig Fru Moder — 5.

[1]) Thiset anf. Sted.
[2]) Fra Norsminde Fjord til Uldrup Bakker, S. 24.
[3]) R. A. Jydske Registre.
[4]) Samme Sted.

April 1736 — antaget bemeldte specificerede Gods til"; thi der paahvilede hende ifl. Skiftet den Pligt, at om hun vilde sælge Godset, skulde det tilbydes hendes andre Søskende til den Pris, hun selv havde faaet det for, nemlig 21,500 Rdl.; tilmed var i Mellemtiden Randlev Sogns Kirketiende frataget hende ved en kgl. Kommissionsdom.[1]) — Man ser af denne Redegørelse, at der er blevet lagt Vægt paa at bevare Rodstenseje som Stamsæde for den rantzau-rodsteenske Linie.

Kurator erklærede sig paa Børnenes Vegne tilfreds med deres Moders Forslag, og Børnene „takkede selv deres Fru Moder for hendes grandiøse Tilbud". Imidlertid var der paa Godset „Gæld og Besværing" til et Beløb af 16,732 Rdl., og vel takseredes Møbler og Besætning til 2125 Rdl., ligesom der til Indtægt for dette førtes 1800 Rdl., som den ældste Søn havde faaet forud; men naar Aktiver og Passiver i Boet opgjordes, blev der dog kun tilbage en Nettoformue af 6893 Rdl. 4 Mk. 4 Sk. En Broderlod blev herefter 1086 Rdl. 4 Mk. $4^1/_2$ Sk., en Søsterlod 543 Rdl. 2 Mk. $2^1/_4$ Sk. — unægtelig beskedne Arvelodder for saa fornemme Børn, og „Kornetten" Jens Frederik havde oven i Købet allerede forbrugt mere end sin Arvepart; han maatte give sin Moder Bevis for Restgælden til hende: 713 Rdl. — Alle Lodderne blev staaende i Gaarden, og Fru Sophie Amalie skulde endda ingen Rente svare af dem, „allerhelst hun, saa længe Børnene uforsørgede hos hende bliver, har af moderlig Kærlighed indgaaet at forsyne enhver det, deres Nødvendighed udkræver og hun formaar at bringe til Veje".

[5]) Se herom »Danske Herregaarde«, Rodstenseje. — I nærværende Arbejde medtages af Godshistorien kun enkelte Træk til Belysning af Ejernes Formuesforhold.

Saaledes var nu Sophie Amalie Rantzaus Regimente paa Rodstenseje begyndt; det skulde vare i 36

Fru Sophie Amalie Rantzau i sit 50. Aar.
(Maleri paa Rodstenseje.)

Aar, lige til hun i sit 87. Aar lukkede sine Øjne paa sin kære Gaard, 13. Juli 1790. I Forholdet til sine Bønder vandt hun Tilnavnet „den gode Frue", og der skal

have været stor Sorg paa Godset, da hun døde.[1]) Om hendes Styrelse af Godset fortælles følgende:[2]) Engang bad en ung Mand, S c h o u, om Godsforvaltertjenesten paa Gaarden. „I ser mig noget grøn ud," sagde Naadigfruen, men da han var godt anbefalet, tog hun ham alligevel og paalagde ham aldrig at give Bønderne Henstand med Landgilde ell. lign. „Thi der skal være Orden i alting." Som ny Forvalter havde han let ved at efterkomme dette Paalæg, og det viste sig, at Bønderne altid betalte deres Afgifter i rette Tid. Men Forklaringen paa dette mærkelige Fænomen laa rigtignok i, at naar de ingen Penge havde, gik de først op til Fruen og laante af hende, hvad de skulde betale hendes Forvalter. — Denne, H a n s S c h o u, var født i Skanderborg 1763; hvornaar han blev Godsforvalter paa Rodstenseje, har ikke kunnet oplyses, men i hvert Fald var han det 1. Juli 1787.[3]) Han har sikkert været meget paaskønnet af Slægten, thi 1798 skaffede Fru Rantzaus Svigersøn, Stiftamtmand Pentz, ham Embedet som Amtsforvalter i Aalborg, hvilket han havde til sin Død 1823.[4])

„Den gode Frue" havde, som nævnt, overtaget Fællesboet i en maadelig Forfatning, men kort efter begyndte den opgaaende Tid for det danske Landbrug, og Sophie Amalie Rantzau naaede lige at opleve Indledningen til de store Landboreformer: Stavnsbaandets Ophævelse 1788 og de første Forordninger, der helt omdannede Forholdet mellem Godsejere og Bøn-

[1]) Fra Norsminde Fjord til Uldrup Bakker, anf. Sted.
[2]) Danske Herregaarde.
[3]) Folketællingen 1787, Rigsarkivet.
[4]) Tauber og Nielsen, Embeds- og Bestillingsmænd i Aalborg.

der. Med hvad Øjne den gamle Dame, hvis Minder gik langt tilbage i Frederik IV's Dage, har set paa den ny Tid, vides ikke; men nogen Fordel maa hun have haft, om ikke af andet, saa af de stigende Konjunkturer. Paa Skiftet efter hendes Død værdsættes Boets Nettoformue „i visse Midler" til 34,715 Rdl. 5 Mk. 13 Sk., — en betydelig Fremgang siden 1759. Det fremgaar af enkelte bevarede Træk, at hun har sat sin Stolthed i at sikre Godset for den Familie, hvis ærværdige Midtfigur hun efterhaanden var blevet, men at Tanken paa Fremtiden nok alligevel har voldt hende Bekymringer, og at Børn og Børnebørn ikke altid har skikket sig, som hun kunde ønske.

Der var nu først den ældste Søn, Jens Frederik, der allerede var 18 Aar, da hans Fader døde. Han har vistnok været en letbenet og ustadig Kavaler, hvem Moderen kun havde ringe Glæde af. Han skulde være Officer og blev 1755 Kornet i Livgarden til Hest, hvilket jo var fint nok til at begynde med. Men vi har hørt, at han allerede fire Aar efter af sin Moder havde laant 1800 Rdl., som sikkert var forbrugt igen, og mere end Kornet naaede han ikke at blive. 16. Oktober 1763 fik han Afsked af Hæren og maatte være glad til, at han fik 200 Rdl. aarlig Pension — et rigeligt Vederlag for 8 Aars Tjeneste, der ikke engang havde skaffet ham Forfremmelse til Sekondløjtnant.[1]) Den 18. Maj 1759 blev han i Glæsborg Kirke paa Djursland viet til Frøken Charlotte Amalie von der Osten fra Mejlgaard. Hun var Datter af Otto Christoffer von der Osten, som dengang var „karakteriseret Oberst" af Infanteriet og Major ved Grenaderkorpset

[1]) Hirsch'es Officerslexikon.

i København, og som ved Giftermaal med Palle Dyres og Margrethe Rodsteens Datter: Sophie Amalie Dyre havde faaet Mejlgaard, hvilket Gods Fruen besad som Arv efter sin første Mand, Major Johan Nicolai Rosenørn. Sophie Amalie Dyre var Kusine til sin Navne paa Rodstenseje, idet de to Fruers Mødre jo var Søstre. Oberst v. d. Osten havde desuden i nogle Aar (1735—38) tjent i Drabantgarden sammen med Malte Sehested; saaledes var der en dobbelt Forbindelse mellem Herskaberne paa Mejlgaard og Rodstenseje, der kan forklare, at der blev et Parti af en Datter fra den første Gaard og en Søn fra den sidste.

Charlotte Amalie von der Osten var omtrent jævnaldrende med den unge Kornet, som hun rakte sin Haand foran Alteret i Glæsborg Kirke. Hendes Fødselsaar kendes ikke nøjagtigt, men 1750 var hun 14½ Aar gammel, og Jens Frederik Sehested var, som tidligere nævnt, født 1736. Hun var Oberst von der Ostens Datter af hans første Ægteskab med Frederikke Dorothea von Kørbitz fra Hellerup ved Nyborg. Begge hendes Forældre var saaledes af tysk Rod; Faderen var Søn af Oberst Otto Frederik von der Osten, der var indvandret til Danmark fra Pommern, hvor hans Slægt hørte hjemme, og Margrethe Vibe, Datter af Vicestatholder i Norge, Gehejmeraad Johan Vibe; og Frederikke Dorothea von Kørbitz'es Fader var Overkrigssekretær Johan Christoffer von Kørbitz, der atter var en Brodersøn af den bekendte Rigsmarskal Kørbitz, som havde spillet saa stor en Rolle ved Frederik III's og Christian V's Hof.[1])

[1]) Til Efterretning for Personalhistorikere hidsættes den Oplysning, at der efter Frederikke Dorothea von Kørbitzes

Kun gennem sin Farmoder havde Charlotte Amalie von der Osten dansk Blod i sine Aarer; Margrethe Vibe var Sønnesønsdatter af den ansete Borgmester i København paa Christian IV's Tid, Mikkel Vibe, efter hvem Vibenshus ved Strandvejen har Navn.

Der var forbundet en kedelig Omstændighed med Jens Frederik Sehesteds Giftermaal. Det var kommet *post festum,* thi hans og hans Hustrus ældste Barn var allerede blevet døbt i Estruplund Kirke (mellem Randers Fjord og Kattegat) den 4. April 1759 — altsaa 6 Uger før Brylluppet (Danmarks Adels Aarbog har for Daaben fejlagtigt 4. Juni); her synes i hvert Fald den unge Moder at have haft Ophold i den sidste Tid før Brylluppet. Den førstefødte var en Søn, der blev opkaldt efter sin Fader: Jens Frederik; blandt Fadderne ved Daaben var Estruplunds Ejer, Hans Tørslev med Frue og Søn. Senere fik Ægteparret endnu to Børn, Døtrene Frederikke Dorothea og Sophie Amalie Rantzau Sehested, begge døbte i Ebeltoft Kirke, henholdsvis 19. Septbr. 1764 og 7. Februar 1766, og altsaa fødte der i Byen eller i Nabolaget. Den yngste blev holdt under Daaben af Godsejerfruen paa Skærsø, Oberstinde Wouvert.

Hvad Kornetten har taget sig til efter sin Afsked fra Hæren, vides ikke, men han og hans Familie synes ikke at have haft noget blivende Sted, og endnu samme Foraar, som hans yngste Datter var født om Vin-

---

Død i København den 10. September 1750 levede 4 Børn af hendes Ægteskab med O. C. v. d. Osten, 1) Otto Carl Baltzer, 16½ Aar, 2) Charlotte Amalie, 14½ Aar, 3) Poul Løvenørn, 11½ Aar og 4) Margrethe Marie, 10½ Aar (Militære Skifter 1750 Nr. 7, § 87, R. A.)

teren, døde han i sin Moders Arme paa Rodstenseje,[1]) kun 30 Aar gammel. Dette Dødsfald gav Anledning til, at Fru Sophie Amalie Rantzau den 21. Septbr. 1767 oprettede et Testamente,[2]) der skulde sikre Gaardens Bevarelse i Slægten. Den ældste Datter Øllegaard Rodsteen sad allerede da som Ejerinde af Rantzausgave, og 4 Dage efter Testamentets Datum gjordes hendes Bryllup med Kammerjunker Pentz, saa hun var vel forsørget. Den Søn, der endnu var tilbage, den 23-aarige Løjtnant og Jagtjunker Iver Christian Sehested var sikkert kun lidet bevendt; han havde staaet ved det slesvigske Kyrasserregiment i Randers,[3]) men var fire Aar før blevet sat paa Vartpenge og havde nu straks efter sin Broders Død taget (eller faaet?) sin Afsked af Hæren (5. Maj 1767).[4]) Hvad der har været i Vejen med ham, vides ikke, men i det mindste mod Slutningen af sit Liv har han vist ikke været rigtig i Hovedet; thi ved sin Moders Død 1790 stod han, som det ses af Skiftet, under Kurator. Den gamle Frue vilde i hvert Fald ikke betro Junker Iver Christian Fædrenegaarden, men bestemte i Testamentet, at denne skulde tilfalde den anden Datter, Frøken Mette Sophie, hvem Moderen blandt Børnene ansaa for „at være i Stand til baade at kunne maintenere og beholde fornævnte min Gaard Rodstenseje .... saa og at kunne udbetale de øvrige Søskende og være dem og deres

[1]) Odder Kbg.: Torsdag efter 3. Søndag efter Paaske, d: 20. April 1766.

[2]) Det fik kongelig Konfirmation 20. Novbr. s. A. — Jydske Registre. R. A.

[3]) Dette Regiment laa siden i Horsens; det var ved det, »Messingjens« og dens Rytter stod.

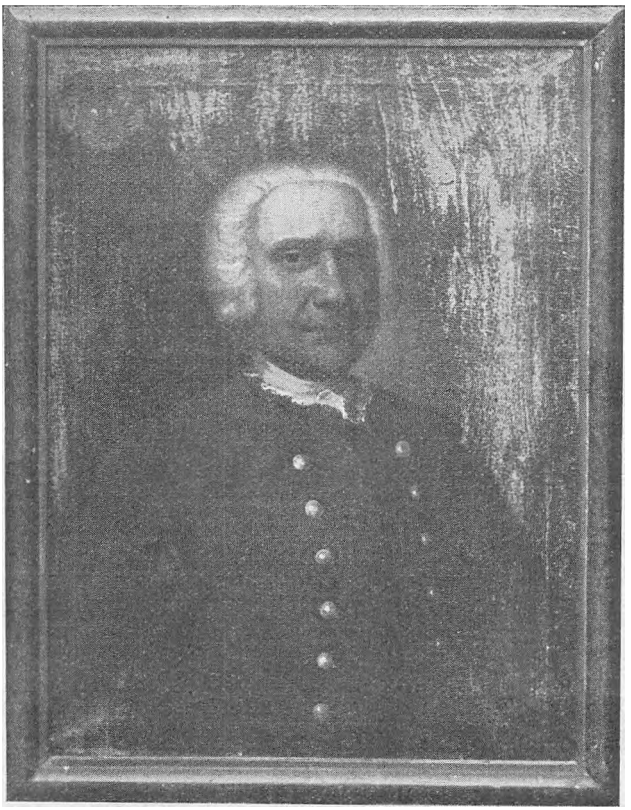
[4]) Hirsch'es Officerslexikon.

Børn til Assistance". Godsets Værdi sattes allerede paa dette Tidspunkt til 34,000 Rdl., altsaa 12,500 Rdl. mere, end Fru Sophie Amalie 8 Aar tidligere havde overtaget det for, men hun havde selv i Mellemtiden formeret dets Bønderhartkorn; alene i 1767 havde hun heraf tilkøbt 18 Tdr. 6 Skp. 3 Fdk. — „Den gode Frue"s Omhu for Godsets Bevarelse i Familien gav sig Udtryk ogsaa i andre Bestemmelser i Testamentet. Hvis Frøken Mette Sophie døde før Moderen, skulde Frøken Øllegaard Rodsteen paa Kanne arve det. Om Frøken Mette Sophie blev gift og døde barnløs, skulde hendes Mand beholde Gaarden; men vilde han sælge den, skulde den overlades et af de andre Børn eller en af deres Descendenter for samme Pris.

Junker Iver Christian blev i Testamentet betænkt med 100 Rdl. aarlig, som han skulde have af Gaarden efter sin Moders Død, „indtil han blev etableret". Staklen blev ikke etableret andet Sted end i Gravkælderen i Odder Kirke blandt sine Forfædre der, tre Aar efter sin Moders Død. Han havde levet ugift hele sit Liv og, som det synes, haft stadigt Ophold paa Rodstenseje. Han døde her 2. Juni 1793 som den sidste Mand af den sehestedske Linie med Skraabjælken.

Ogsaa paa den ældste Søns efterladte var der tænkt i Testamentet; Fru Charlotte Amalie Sehested skulde forblive paa Gaarden og, saa længe hun forblev i Enkestand, nyde det samme her, som hun hidtil havde nydt, foruden 24 Rdl. aarlig. Derimod skulde den gamle Frues 3 Børn være ene om at dele Boets Guld, Sølv og Lintøj, og Jens Frederiks Børn skulde ikke have Part heri, „siden jeg for deres afgangne Fader .. haver efter hans Død betalt en temmelig anselig Gæld". At Bedstemoderen affandt sig saa billigt med sine tre

faderløse Børnebørn, har sikkert hængt sammen med, at der forinden var blevet sørget for dem paa anden

Oberstløjtnant Ulrik Frederik Sehested.
(Maleri paa Rodstenseje.)

Maade. Jens Frederik Sehesteds Farbroder, Oberstløjtnant Ulrik Frederik Sehested, der, siden han (1745) havde taget sin Afsked fra Hæren, synes at have haft

stadigt eller dog jævnligt Ophold paa Rodstenseje,[1]) oprettede 30. Juni 1766, straks efter Kornettens Død og kort før sin egen (samme Aar, 1766), et Testamente,[2]) hvori han udsatte en Kapital af 3000 Rdl. for dennes Børn, for at de ikke skulde „mangle den saa højfornødne Indkomst til deres Opdragelse af det lidet, som jeg saaledes kunde efterlade dem."

Sønnen, Jens Frederik, er død som Barn, men man veed ikke naar eller hvor; Moderen døde i Ebeltoft og blev begravet her 28. Juli 1769.[3]) Den lille treaarige, nu forældreløse Sophie Amalie Rantzau Sehested synes derefter at være blevet opdraget hos Farmoderen paa Rodstenseje, og hun og hendes Søster blev de eneste af dennes Børnebørn, der naaede til Skels Aar og Alder. Datteren paa Rantzausgave synes kun at have haft et eneste Barn, en Datter, Malthine Sophie, f. 12. Juli 1768 og død paa Rodstenseje 11. Decbr. s. A.[4])

VIII

Skønt Frøken Mette Sophie Sehested som fremtidig Arving til Rodstenseje var blevet et godt Parti, gik der dog 13 Aar efter Moderens Testamente, inden hun fik en Ægtefælle, og hun var langt ude over Ungdommens Vaar, 43 Aar gammel, da hun 11. August 1780 holdt Bryllup med Major ved det holstenske hvervede Infanteriregiment, Peter Weinigel. Brudgommen var dengang 48 Aar (f. 1732) og havde hidtil levet ugift.

---

[1]) I de klevenfeldtske Relationer nævnes han mellem Gaardens Beboere 1748 (Personalhist. Tidsskr. I, 6, S. 63).

[2]) Konfirmeret 8. August 1766. R. A. Jydske Registre.

[3]) Ebeltoft Kbg.

[4]) Odder Kirkebog.

Han var født i Fredericia; Faderen var Oberstløjtnant der, Moderens Slægtnavn var Scavenius.[1]) Hvorledes Partiet er kommet i Stand, vides ikke, men efter alle foreliggende Omstændigheder maa det antages snarere at have været et Fornuftparti end et Inklinationsparti. Ægteskabet blev barnløst. 1785 tog Majoren Afsked fra Hæren med Oberstløjtnants Karakter og havde nu sit Hjem paa Rodstenseje til sin Død 18. Marts 1797.

Der er ikke berettet meget om Livet paa Rodstenseje i den weinigelske Periode, men lidt veed man dog. Ved Folketællingen 1. Juli 1787 opholdt sig paa Gaarden foruden den gamle Frue og Ægteparret Weinigel den nu 43-aarige Jagtjunker Iver Christian, som ikke tog sig noget fornuftigt til, og en fjernere Slægtning, den 64-aarige ugifte, afskedigede Major Henrik Vilhelm Sehested, uægte Søn af Claus Maltesen Sehested paa Rydhave, lyst i Kuld og Køn af Faderen, men ikke adlet.[1]) Han flyttede siden til Hindsgavl, hvor han døde 1794.[2]) Endelig nævnes mellem Gaardens Beboere den 42-aarige Frøken Charlotte Frederikke Grabow, den gamle Frues Søsterdatter, Helle Margrethe Rantzaus Datter. — Endvidere er der bevaret et lille Interiør fra Gaarden i den Dagbog, som Portrætmaleren Hans Hansen, Konstantin Hansens Fader, førte i de Aar, han rejste rundt paa de danske Herregaarde og gjorde Kontrefejer af disses Beboere.[3]) Han fortæller om sit Besøg paa Rodstens-

[1]) Hirsch'es Officerslexikon.

[2]) Danmarks Adels Aarbog 1911, Stamtavle over Slægten Sehested.

[3]) Portrætmalerens Dagbog (Clausen og Rist: Memoirer og Breve) S. 3.

eje, hvor han boede fra 25. Februar til 12. Marts 1793 for at male Fru Weinigel. Den gamle Frue var, som tidligere fortalt, død 3 Aar i Forvejen, til Gengæld var den faste Familiekreds forøget med Sophie Amalie Sehested, der nu var Grevinde Trampe, men som var skilt fra sin Ægtefælle og havde haft Tilflugt paa sin Fædrenegaard et Aars Tid. Hvorledes det hang sammen med hendes Ægteskab og Skilsmisse, bliver siden at berette. „Maaske var jeg blevet længere paa Rodstenseje," skriver Hans Hansen, „men formedelst et Bryllup, som skulde være den 15. hujus med Weinigels Søsterdatter Jomfru Bæhr og en Søofficer ved Navn Thurah, forlod jeg dem, saasom der var Mangel paa Plads; i øvrigt tilbragte jeg min Tid dér med megen Fornøjelse, og min Tidsfordriv om Eftermiddagen var at spille et Parti Skak med Grevinde Trampe, en Broderdatter af Fru Weinigel. Musicerede undertiden ogsaa lidt med Studiosus theol. Hr. Bæhr, en Broder til Bruden, og Aftenen fordrev jeg i L'ombre med Fru Weinigel, Leutnant Thurah og Hr. Bæhr. For Resten indlagde jeg der Bekendtskab med en Major Seested,[1]) Forvalter Schow, Doctor Gørtzen og 2de Præster, navnl. Kragballe og Hartmann. Af Hr. Weinigel og hans [Frue] blev jeg indbudt til at besøge dem igen, naar jeg agtede at rejse til Horsens, og blive dér nogle Dage for at divertere mig, da Oberstløjtnanten lovede dertil at befordre mig, og jeg maa tilstaa, at disse gode Folk viste mig megen Artighed."

Gennem denne Optegnelse oplyses vi om Oberstløjtnant Weinigels Forbindelse med Familien Behr.

[1]) ɔ: Henrik Vilhelm, eller maaske, med en Forveksling af Rangen, Jagtjunkeren Iver Christian, som da endnu var i Live, omend han sang paa sit sidste Vers.

Oberstløjtnantens Søster Christiane Sophie Magdalene var gift med Justitsraad N. E. Behr, Byfoged i Grenaa. Han stod Familien paa Rodstenseje nær, bl. a. som dens juridiske Konsulent; han var Kurator for Jagtjunkeren og gik ogsaa Familien til Haande med andre juridiske Afgørelser. Hans Søn, den teologiske Student, Portrætmaleren musicerede med, var Otto Christopher Nielsen Behr; han blev fire Aar senere, 6. Oktober 1797, kaldet af Herskabet paa Rodstenseje til Sognepræst i Odder efter Pastor Kragballes Død, men døde selv allerede 8. Februar 1799.[1]) Den Søofficer, som 15. Marts 1793 i Odder Kirke viedes til sit Søskendebarn Margrethe Christine Behr, var den 32-aarige Premierløjtnant Albert de Thurah, hvis Moder, Helene Weinigel, var Oberstløjtnantens anden Søster. Brudgommen fandt 8 Aar efter Heltedøden i Slaget paa Reden; han var da Kaptajn, var næppe kommet sig efter et Benbrud, men tog alligevel Kommandoen paa Blokskibet „Indfødsretten" og faldt her om Bord midt under Kampen.[2]) En af den danske Flaades ældre Skruekanonbaade har senere baaret hans Navn.

Den Pastor Hartmann, Portrætmaleren omtaler, var Sognepræst i Randlev-Bjerager Jens Hartmann. Han var i øvrigt født paa Rodstenseje, thi hans Fader, der havde haft Embedet før ham, havde faaet Husly for sin Familie der paa Gaarden, dengang Kæltringfamilien fra Spøtrup havde ladet den røde Hane gale over Randlev Præstegaard den 23. April 1749. Jens Hartmann havde ikke noget godt Lov paa sig; han var

[1]) Wibergs Præstehistorie.
[2]) Biografisk Lexikon.

„meget kødelig",[1]) og unge Piger kunde vanskelig bo i hans Hus uden at tage Skade paa deres Rygte. Da den smukke Lotte Guldberg „med de dejlige himmelblaa Øjne", en Datter af Statsminister Ove Høegh Guldbergs Fætter, Tolderen i Ribe, var kommet i Huset i Randlev Præstegaard, mente Degnen i Odder, Jørgen la Cour, derfor at maatte advare den attenaarige Uskyldighed mod, hvad Præsten kunde finde paa. Det Brev, han i den Anledning skrev til Jomfru Guldberg, blev Indledning til den Forbindelse mellem de to, som siden førte til Forlovelse og til et overmaade lykkeligt Ægteskab.

Jørgen la Cour var en udmærket Selskabsmand, havde sjældne musikalske Gaver og en herlig Sangstemme. Ved hans tidlige Død sang Blicher om ham:

> »Paa Glædens Dag jeg skal ej mere høre
> det muntre Kvad, som tryllede hvert Øre«.

Han var derfor en velset Gæst paa alle Egnens Herresæder og i dens Præstegaarde; han kom ogsaa regelmæssig til Rodstenseje, hvor han underviste Grevinde Trampe i Sang og Musik.[2]) Da Grevinden opdagede hans Forelskelse i Lotte Guldberg, var hun meget ivrig for at faa Partiet i Stand. Vanskeligheden laa hos Lottes Fader, den sære og noget tyranniske Tolder i Ribe, og den endnu besværligere Moder; Faderen stillede det Vilkaar for sit Samtykke til de unges Forbindelse, at Jørgen la Cour, der var teologisk Kandidat, skulde have Præstekald først. Degnen rejste Gang paa Gang til København for at søge; han fik ogsaa gode Ord hos

[1]) Fr. Barfod Laurits Ulrik la Cour og Ellen Kirstine Poulsen, S. 40.

[2]) Barfod, anf. Skrift, S. 32.

de høje Herrer i Kancelliet, og Grevinde Trampe anbefalede ham „paa det kraftigste" til Grev E. A. Hardenberg-Reventlow, der havde 16—18 Kald at bortgive paa sine danske Godser, og da Greven med sin Hustru i 1796 var paa Rodstenseje i Besøg, bestormede Grevinden ham med Bønner for sin Sanglærers Fremtid. Efter hendes Paastand havde han ogsaa bestemt lovet, at Jørgen la Cour skulde faa det første Kald, som blev ledigt paa hans Gods. Dog blev hverken det ene eller det andet Løfte holdt, og det sidste Haab brast, da Pastor Anders Kragballe i Odder, Jørgen la Cours Svoger, var død den 3. November 1796, og Oberstløjtnant Weinigels Søstersøn, Otto Behr, fik Kaldet efter ham. Degnen havde saa sikkert haabet at skulle rykke over i Præstegaarden ved denne Lejlighed, men deraf blev der altsaa intet. Han overvandt dog snart Svigerforældrenes Modstand; 2. Marts 1798 stod hans Bryllup i Ribe; den gamle Bispestads mest fejrede Skønhed, paa hvis Bud enhver af Byens Ungersvende havde været rede til at springe i Ilden,[1]) drog nu ind som Husmoder i den beskedne Degnebolig i Odder. — Og vel blev Odder Præstekald snart igen ledigt ved O. C. Behrs tidlige Død 1799, men heller ikke denne Gang kunde Jørgen la Cour staa sig i Konkurrencen; thi der var Enke paa Kaldet, som gerne skulde forsørges gennem Ægteskab med den ny Præst, og saaledes blev en anden, Cand. theol. Gottschalk, den foretrukne.

* * *

Efter sin Ægtefælles Død sad Fru Mette Sophie Weinigel som Ejerinde paa Rodstenseje til 1817; hen-

[1]) Barfod, anf. Skr., S. 51.

des tro Forvalter, Hans Christian Møller, en Søn fra Skægs Mølle ved Odder, var indtil 1814, da han købte Østergaard i Tulstrup Sogn, en udmærket Støtte for hende i Godsets Bestyrelse.[1]) Det var ham, som efter Jørgen la Cours tidlige Død 1810 tog den ene af dennes Sønner, Laurits Ulrik, til sig og opdrog ham til den dygtige Landmand, han siden blev.[2]) I Fru Weinigels Tid begyndte Salget af Bøndergodset; for at fremme Overgangen fra Fæste til Selveje var det allerede ved kgl. Resolution af 8. December 1784 blevet bekendtgjort, at Sædegaardsejere kunde afhænde deres Bøndergods til Selvejendom, uden at de derfor skulde miste den Skattefrihed for Hovedgaardstaksten, som tidligere havde været betinget af, at der til Sædegaarden hørte mindst 200 Tønder Hlk. Bøndergods, og af, at Proprietærerne over for Staten indestod for Betalingen af de kongelige Skatter, der hvilede paa dette Gods. Denne Indrømmelse til Sædegaardsejerne virkede i Tidens Løb til, at der i mange af Landets Egne fandt store Bortsalg af Fæstegaarde Sted, og der behøves i og for sig ingen særlig Forklaring paa, at Fru Weinigel fulgte den almindelige Bevægelse i saa Henseende; Stavnsbaandets Ophævelse og Afskaffelsen af det ubestemte Hoveri gjorde, at Proprietærerne blev langt mindre interesserede i Fæstegodsets Bevarelse, end de før havde været. Men den stedlige Overlevering gaar rigtignok ud paa, at

---

[1]) Barfod siger (anf. Skr., S. 107), at han havde Rodstenseje »i Forpagtning« 1805—14; han kaldes dog i alle Optegnelser, der er forefundet fra dette Tidsrum, stadig kun Forvalter.

[1]) Se om ham foruden Barfods Skrift nu ogsaa Morten Pontoppidans Bog om ham.

Fruen holdt slet Hus med de Penge, hun fik ind ved disse Salg.[1])

IX

Af Sehestederne med Skraabjælken i Vaabenet levede der efter Junker Iver Christians Død 1793 endnu kun de to barnløse Søstre: Fruen paa Rodstenseje og Fru Øllegaard Rodsteen Pentz i Stiftamtmandsboligen i Aalborg samt deres ældste Broders, Kornettens to efterlevende Døtre: Frederikke Dorothea og Sophie Amalie Rantzau Sehested. Den ældste af disse var dengang allerede gift og havde faaet sit Hjem oppe i Norge. Hun havde 15. Juli 1791 i København ægtet den danskfødte Assessor i den norske Overhofret Mathias Sommerhjelm. Maaske har hun haft Ophold hos sin Faster Øllegaard og dennes Mand, medens han i Aarene 1781—89 var Amtmand i Hedemarkens Amt, og har der gjort sin vordende Husbonds Bekendtskab. Ægteparret Sommerhjelm arvede nogle Aar efter den gamle Herregaard Tombsgaard ved Frederiksstad i Smaalenenes Amt. Fruen døde allerede 9. Februar 1799 og synes ikke at have efterladt sig Børn. Hendes Mand blev 1814 norsk Statsraad og døde 1827 som sit ny Fædrelands Statsminister i Stockholm.

Efter at Frederikke Dorothea Sehested var draget til Norge, maatte det nærmest blive hendes yngre Søster Sophie Amalie, der efter Fru Weinigel skulde arve Rodstenseje, hvis denne Gaard fremdeles skulde bevares for Slægten. Og saaledes blev det da ogsaa, skønt Sophie Amalie allerede dengang var blevet Familiens Smertensbarn.

---

[1]) Thiset anf. Sted.

Den lille Pige, som i 1766 var blevet bragt til Daaben i Ebeltoft Kirke og der havde faaet sin Farmoders

FRØKEN SOPHIE AMALIE RANTZAU SEHESTED.
(Maleri paa Rodstenseje.)

fulde Navn, havde aldrig kendt sin Fader og kan vel næppe have bevaret noget Minde om sin Moder, der døde, da Datteren kun var godt 3 Aar gammel. Hun,

der i lige Linje nedstammede fra saa berømte Forfædre som Johan Rantzau, Hannibal Sehested og Joachim Gersdorf, voksede, som alt nævnt, op paa Rodstenseje under Farmoderens og Fasterens Tugt. Skal Opdragelsens Art kendes paa dens Frugter, kan den næppe fortjene særlig Ros. Fra den unge Frøkens første fine og skære Ungdom er det Portræt, der endnu hænger paa Rodstenseje, og som er gengivet i denne Bog. Enhver kan herefter selv dømme om, hvorvidt Sophie Amalie har fortjent det Ry for Skønhed og Ynde, der siden omstraalede hendes Navn. Allerede 17 Aar gammel mødte hun sin Skæbne, og den blev saare ublid. Hun holdt 24. Oktober 1783 Bryllup paa Rodstenseje med den dobbelt saa gamle Enkemand Grev Jørgen Ditlev Trampe, Søn af Oberst Grev Frederik Trampe til Urup og Hovedgaard i Vor Herred. Der var et fjernt Svogerskab mellem Sehestederne paa Rodstenseje og Familien paa Urup, thi Grev Frederik Trampes Hustru Clara Hedevig von Grabow var Datter af en Fætter til Helle Margrethe Rantzaus Mand, F. C. von Grabow. Om dette har spillet nogen Rolle, da det skæbnesvangre Parti blev stiftet mellem Sønnen fra Urup og den unge Frøken fra Rodstenseje, faar staa hen.

Jørgen Ditlev Trampe tilhørte en pommersk Adelsslægt, hvis første Mand i Danmark var Adam Frederik Trampe, der udmærkede sig baade som Diplomat og Officer i Christian V's og Frederik IV's Krige og døde, just som den tyske Kejser havde udnævnt ham til Rigsgreve. Det var dog kun i Kvindelinien, Grev Jørgen Ditlev nedstammede fra denne Slægtens bedste Mand i vort Fædreland; hans Farmoder var Adam Frederik Trampes Datter, hans Far-

fader, Generalmajor Philip Ditlev Trampe til Fjellebro paa Fyn, der 1743 blev dansk Greve, tilhørte en anden Gren af den tyske Slægt. Det er vanskeligt at finde blot et eneste tiltalende Træk i det Billede, man af de foreliggende Efterretninger maa danne sig af Sophie Amalie Sehesteds første Ægtefælle. Han var døbt i Horsens 5. April 1749, var 17 Aar gammel blevet Kornet i tredje jydske Rytterregiment, der laa i Fredericia (nu: femte Dragonregiment i Randers), og snart efter „karakteriseret" Sekondløjtnant. Men han havde straks vist sig som en vild Krabat, der i de to Aar, han stod ved Regimentet, „begik allehaande en Officer uværdige Streger" og desuden i Tjenesten meget ofte var forsømmelig og ulydig mod sine foresatte. Hverken Formaninger, Trusler eller Straf havde hjulpet det mindste. Til sidst havde han en Dag, trods udtrykkeligt Forbud af Regimentschefen, absenteret sig fra Garnisonen, og da han ved sin Tilbagekomst blev sat paa Hovedvagten, havde han „af Ondskab" slaaet Vinduerne i Vagtstuen ud og vist sig saa ustyrlig, at man havde maattet binde ham, og oven i Købet havde han overdænget baade Chefen og de andre Officerer med Skældsord.

Efter denne sidste Bedrift blev den unge Greve stillet for Krigsret, men Faderen, den gamle Oberst paa Urup, gik nu i Forbøn for ham og bad, om Sønnen — — paa hans, Faderens, Bekostning — i Stedet for Krigsretsdom som Straf maatte blive hensat paa Munkholm indtil videre. Dette bevilgedes ved kongelig Resolution. — Imidlertid var det Vinter og foreløbig ingen Skibslejlighed at opdrive, og dette medførte, at den unge Galfrands ikke kom til at stifte nærmere Bekendtskab med Griffenfelds Fængsel. Fa-

deren ansøgte nemlig Kongen om Benaadning, idet han angav, at Sønnen, „dette forvildede unge Menneske", nu havde forandret sig meget, inderlig angrede sine Fejl og — selvfølgelig — havde lovet „god Forbedring". Benaadningen søgtes dog kun med det Forbehold, at om Sønnen igen skulde forfalde til sine tidligere Udsvævelser, skulde han have sin Straf til gode.

Regimentet anbefalede den gamle Obersts Ansøgning, men dog kun under Forudsætning af, at det blev forbudt Løjtnanten, der nu var hjemme hos sin Fader, at komme til Regimentets Garnisoner (et Par Eskadroner laa i Kolding og Haderslev) eller at opholde sig der, „fordi det ellers er at frygte, at han vil paadrage Regimentet ny Ubehageligheder". Derfor skulde det betydes Faderen, at hvis Sønnen desuagtet kom til Fredericia og begik Udskejelser der, vilde man straks lade ham arrestere og sende hjem. — Kongen bevilgede denne Ansøgning. Løjtnanten havde allerede forinden (1769) faaet sin Afsked af Hæren.[1])

Naar det 3. jydske Rytterregiment har forvaret sig saa eftertrykkeligt mod nogensinde igen at faa med Jørgen Ditlev Trampe at gøre, kan man vist gaa ud fra, at det har været rent galt fat med ham. I hans Hjem har man saa prøvet paa — ad en ikke ukendt Vej — at faa sat Skik paa Fyren ved at faa ham gift. Han holdt allerede 4. September 1769 Bryllup med Louise Elisabeth Henriette von Scholten, Datter af Generalmajor J. G. von Scholten. Hun var født 7. Juli 1749 og døde 10. Maj 1774. I dette Ægteskab fødtes to Sønner, Hans Rudolph og Fre-

[1]) Generalitets- og Kommissariatkollegiets Registre Nr. 511/1768 og Nr. 84/1769. R. A.

derik Christopher Kurt Gerhard Trampe; de blev Stamfædre til de to Linier af Slægten, som den Dag i Dag blomstrer i Danmark, og hvoraf den første endnu kalder sig Trampe, medens den anden har forkortet sit Navn til Tramp.[1])

Efter ni Aars Enkemandsstand hentede Grev Jørgen Ditlev Trampe sig altsaa en ny Hustru fra Rodstenseje, det yngste Skud af den sehestedske Linie der. Dette Ægteskab bragte kun Ulykker med sig, og de, der har samtykket i, at den unge straalende og yndefulde Frøken Sophie Amalie blev givet i Armene paa en Mand med hans Fortid, har derved paadraget sig et stort og tungt Ansvar. Han havde 1775 faaet Peder Skrams gamle Herresæde Urup efter sin Fader, men havde solgt det allerede to Aar efter, saaledes at han fik 30,000 Rdl. mere for Gaarden, end han havde maattet give sin Fader for den.[2]) Efter Faderens Død havde han ogsaa faaet dennes anden Ejendom Hovedgaard, og selv havde han 1782 købt Staarupgaard ved Skive, men han synes at have været en uforbederlig Ødeland, og allerede 1785 maatte han „gøre Opbud", som det dengang hed, ɔ: gaa fallit. Begge Gaardene blev solgt, og Greven forlod snart efter Danmark med sin unge Hustru. Ægteparret opholdt sig nogle Aar i Hamburg og i denne Bys Omegn, og her nede flyttede Grevinden fra sin Mand. Allerede 4. April 1788 søgte hun fra Hamburg Separationsbevilling; hun klager i sin Ansøgning over, at hendes Mands Ejendomme ved Vanheld og Ødselhed er saaledes adspredte, at de in-

---

[1]) Stamtavle over Familien Trampe, samlet af Grev Rolf Tramp (utrykt).

[2]) Trap, Danmark V, S. 242.

tet vist Opholdssted kender; hun har tvungen taalt sin Mands sidste Bortgang uden at røbe sin Nød eller friste sine Venners Ædelmodighed. Men da der ikke er Udsigt til Forbedring i deres Forhold, og da Forsynet imidlertid har givet hende Ophold og behagelig Omgang i Hamburg hos Konferensraadinde Grill, saa anholder hun nu om Separation fra Greven og om, at Konferensraad Grill maa overtage Kuratelet for hende. Konferensraaden var dansk Postmester i Hamburg og dengang 58 Aar gammel; hans Hustru, f. Gruttschreiber, var 20 Aar yngre end sin Ægtefælle.[1])

Allerede 6 Uger senere, 15. Maj, tilbagekaldte Grevinde Trampe dog sin Ansøgning med den Begrundelse, at hun ved sin Mands Nærværelse var blevet overbevist om, at han uskyldig var blevet bagvadsket af falske Venner. Der blev saaledes foreløbig ikke gjort videre ved Sagen af Kancelliet, men 19. August 1790 indkom der en ny Begæring af samme Indhold. Den nærmeste Anledning hertil var, at Grevindens Farmoder paa Rodstenseje, den gamle Fru Sehested, da lige var død, og nu gjaldt det om at forhindre, at Greven fik Fingre i den Arv, der vilde tilfalde Grevinden, og som udgjorde ca. 4300 Rdl. Der var ganske vist tidligere, — 30. Septbr. 1785 —, altsaa omtrent samtidig med Fallitten — givet Bevilling paa, at Greven ikke maatte faa denne Kapital udbetalt, og at han kun maatte nyde Renten, saa længe han og hans Hustru var til Fællig, og uden at hans Kreditorer kunde lægge Beslag paa den. Men da han dog saaledes havde et vist Krav paa Renten, saa længe Separationen ikke var lovformelig bevilget, ansaas det for bedst, at denne nu

[1]) Richter, 100 Aars Dødsfald 1791—1890.

kom i Orden. Greven protesterede rigtignok herimod; han vilde vel ikke gøre Krav paa en Skilling af Kapital eller Rente af Hustruens Arv, før han igen saa sig i Stand til at leve sammen med hende, men han vilde have, det skulde forbydes hende at nyde og bruge Kapitalen andensteds end i Kongens Riger og Lande (altsaa ikke i Hamburg), og at Skilsmissen ikke maatte bevilges.

Grevinden svarede hertil, at da hun før ej havde kunnet faa noget lykkeligt Ægteskab med ham, maatte hun med Grund frygte for at faa det endnu værre, efter at disse Ansøgninger var indgivet, og hun fastholdt derfor sin Begæring, der da ogsaa blev taget til Følge ved kgl. Bevilling af 14. Januar 1791,[1]) dog saaledes, at Greven skulde have Halvdelen af Renten efter Arven fra den gamle Fru Sehested. Det kunde ikke blive store Sager, men var altid en Hjælp, naar man var saaledes paa Knæene, som Jørgen Ditlev Trampe vedblev at være. Han levede sin sidste Tid hos sin Broder, Grev Adam Frederik Trampe til Løgismose ved Assens og døde her den 14. Marts 1793 — Dagen før Grevinden var med til Løjtnant Thurahs Bryllup paa Rodstenseje. Skiftet i hans Bo viser, at han næsten ikke ejede andet ved sin Død, end hvad han gik og stod i. Boet vurderedes kun til 33 Rdl. 5 M. 15½ Sk., men der var ufyldestgjorte Krav fra flere Kreditorer, i alt 3775 Rdl. og 1302 M. 4 Sk. hamburgsk Banco.

Grevinden havde foruden den officielt angivne, i og for sig tilstrækkelige Grund til Skilsmisseansøgningen en anden hemmelig, som maa have virket stærkt til-

[1]) Kancelliets Supplikprotokol 1788 Nr. 1488. R. A.

skyndende, da hun fornyede Ansøgningen 1790. Thi omtrent samtidig eller kort efter blev hun — hvis Ægteskab havde været barnløst — Moder til en Datter, der rimeligvis er blevet født i Hamburg, og hvis Fødsel hun vel har gjort sig al Umage for at skjule saa længe som muligt; den var nemlig Vidnesbyrd om Ægteskabsbrud fra hendes Side. Barnet kom til at hedde Andrea Sophie Elisabeth Treuberg, og hendes Alder opgives ved Folketællingen 18. Febr. 1834 til 43 Aar; hun maa saaledes antages at være født inden 18. Febr. 1791, medens Grevindens Separationsbevilling, som før nævnt, var blevet udstedt 14. Januar s. A.; hun skulde langt senere, i Moderens sidste Dage, paa en ubehagelig Maade minde denne om sin Tilværelse. Hun paastod ved den Lejlighed, at hendes Fader var „en Greve Grell"; med Grevetitlen har det næppe sin Rigtighed, skønt der dengang endnu var en mecklenburgsk Greveslægt Grill, men selve Navnet kan nok staa til Troende, og Barnet er altsaa sagtens blevet Frugt af den „behagelige Omgang", Grevinden efter eget Sigende havde i det grillske Hus i Hamburg, hvem den skyldige saa ellers har været. Konferensraaden selv var efter, hvad der andensteds fra vides om ham, ikke nogen særlig vederhæftig Person; da Postforvalter Wøldike i København gik fallit 1795, var Grill blandt hans Debitorer for 34,000 Rdl., maatte derfor selv kort efter gaa fallit og fik sin Afsked.[1]) Hans Hustru var da lige død, han selv døde i Pinneberg 1801.

Da Grevinde Trampe havde faaet sine hamburgske Affærer nogenlunde ordnet og Skilsmissen afgjort, flyttede hun til Rodstenseje,[2]) og til denne Gaard blev

[1]) Olsen Postvæsenet i Danmark 1711–1808, S. 355–56.

[2]) I Juli 1792; Brev fra P. Weinigel af 21. Marts 1793,

hendes Skæbne nu knyttet i Resten af hendes Liv. Godt for den gamle, stolte Farmoder, at hun dengang havde lukket sine Øjne. Hun sparedes derved for til Sorgen over Sønnedatterens ulykkelige Ægteskab, som den gamle næppe selv har været uden Medansvar for, at maatte føje Skammen over den Plet, der ved den unges Fejltrin nede i Hamburg var blevet sat paa det sehestedske Navn.

Til Grevinde Trampes Ophold paa Rodstenseje i 90'erne knytter sig et Sagn, der er meddelt af Thiset, og som næppe kan have noget andet Tilknytningspunkt. Ifølge dette skal en Dame af Familien, som blev skilt fra sin Mand, i den Anledning have spærret sig inde i et Værelse paa Gaarden og boet der i fem Aar, i hvilken Tid hun broderede det tidligere nævnte Tapet med de sehestedske og rantzauske Vaabener, som senere smykkede Værelset. I dette spøger der endnu „en hvid Dame". — At Tapetet kan være forfærdiget af den yngre Sophie Amalie, er der rimeligvis intet til Hinder for at antage.

Derimod falder det vanskeligt at bringe et andet Sagn, som ogsaa fortælles af Thiset, i Forbindelse med Familiens Smertensbarn. Det lyder saaledes: „For en Del Aar siden døde en gammel Mand, som i sin Ungdom havde tjent paa Rodstenseje. I sine sidste Øjeblikke betroede han sine Omgivelser, at han dengang havde været delagtig i en stor Misgerning. Gaardens Frue havde nemlig en Broder, der var Løjtnant og stod i Kærlighedsforbindelse med en Husjomfru paa Rodstenseje. Medens Løjtnanten var fraværende i sin Garnison, fødte Husjomfruen en Datter. Fruen, der

blandt Papirerne i Skiftet efter J. D Trampe, Assens og Hindsgavl Skifteprotokol, Landsarkivet i Odense.

maaske frygtede for, at hendes Broder skulde faa i Sinde at ægte Barnets Moder, befalede Fortælleren og en af hans Medtjenere at føre Husjomfruen ned til Stranden. Der blev hun taget om Bord paa et Skib og siden efter den syges Mening ombragt, thi man hørte aldrig siden noget til hende. Derefter skrev Fruen sin Broder til, at Husjomfruen var død i Barselseng, og for at gøre dette troværdigt lod hun de to Tjenere lægge nogle store Sten i en Ligkiste og derefter en rigtig Begravelse foranstalte med Tale og Sang efter Tidens Skik og Brug, som om Husjomfruens Lig virkelig havde været i Kisten. Broderen troede da ogsaa hendes Beretning og sørgede saa meget, at han døde, inden Aaret var omme." — Barnet, som Fruen tog til sig, var — den yngre Sophie Amalie.

Nu er der i Virkeligheden ingen Tvivl om, at Kornetten Jens Frederik Sehesteds yngste Datter er kommet ærlig og redelig til Verden i Ebeltoft som Charlotte Amalie v. d. Ostens Barn, efter at Forældrene havde været gifte i 8 Aar. Vil man lede efter de Personer inden for Familien paa Rodstenseje, der uden alt for grovt Brud paa den virkelige Sammenhæng kunde tænkes som Hovedpersonerne i det Drama, Sagnet beretter om, saa maa Fru Weinigel overtage Rollen som „Gaardens Frue", og saa kunde Jagtjunkeren Iver Christian maaske være „Løjtnanten", der var Fruens Broder. Løjtnant havde han jo engang været og vedblev han at kaldes til sin Død; og et Kærlighedsforhold til en Husjomfru paa Gaarden laa vel ikke udenfor, hvad han i sin Lediggang kunde finde paa. Men i øvrigt maa man vist opgive at finde Sagnets historiske Kerne, om det ellers har nogen.

X

Grevinde Trampes Enkestand paa Rodstenseje varede i godt 8 Aar; da førte en ny skæbnesvanger Forvildelse, som hun vistnok selv maa bære Hovedskylden for, hende ind i hendes andet Ægteskab, der skulde blive paa sin Vis lige saa ulykkeligt som det første.

16. April 1773 stod der paa Rantzausgave et Bryllup i Familien Pentz. Gaardens Besidder, Ditlev Pentz, bortgiftede sin Søster Sophie Frederikke, som dengang gik i sit 23. Aar, til Kammerherre Major Johan Gustav von Voss, 37 Aar gammel og Chef for første jydske Nationalbataillon i Fredericia. Brudgommen hørte til en gammel mecklenburgsk Adelsslægt; hans Fader havde været Oberst i polsk Tjeneste; han selv var som ung kommet til Danmark i Huset hos sin Morbroder, Frederik V's Overhofmarskal og Yndling, Adam Gottlob Moltke, den første Lensgreve til Bregentved. Major Voss døde som Oberst og Kommandant i Friedrichsort ved Kielerfjord 1796, hans Hustru i Kiel 1820. I deres Ægteskab fik de 8 Børn, af hvilke 4 vil blive nævnt i det følgende.[1])

Ved Svogerskabet mellem Pentz'erne og Voss'erne var der tillige knyttet en Forbindelse mellem disse sidste og Familien paa Rodstenseje. Ved Folketællingen 1. Februar 1801 nævnes blandt denne Gaards Beboere Frøken Margarethe Magdalene Ditlevine Voss, 22 Aar, „har alt frit paa Gaarden". Hun ægtede siden (1807) Amtsforvalter Schous Eftermand som Forvalter paa Rodstenseje, den forhen nævnte Hans Christian Møller, der døde som

[1]) Disse og de følgende Oplysninger om Familien Voss findes i en utrykt Stamtavle, der tilhører Departementschef Wulff.

Krigsraad og Forpagter paa Marselisborg 1838. Hun selv døde 1834 og blev i sit Ægteskab Moder til 8 Børn, hvoriblandt Præsten Frederik Ditlev Møller, hvis endnu levende Enke er den kendte Forkæmper for Kvindesagen i Danmark, Fru Jutta Boisen Møller. — En anden Søster til denne Frøken Voss, Adamine Vilhelmine, blev senere gift med Pastor Behrs Efterfølger i Odder Præstegaard, C. F. T. Gottschalck, der ægtede hende 16. Januar 1824 efter sin første Hustrus Død. Den anden Fru Gottschalck døde allerede 1. Decbr. 1825, uden Børn.

I Besøg hos Søsteren paa Rodstenseje kom i Foraaret 1801 den 21-aarige Sekondløjtnant i det sjællandske Infanteriregiment Christian Magnus von Voss (f. 6. Decbr. 1780). Mellem ham og den 35-aarige Enkegrevinde Trampe udviklede der sig snart et Forhold, i hvilket hun efter den endnu i Familien Voss bevarede Overlevering skal have været den indbydende Part. Det viste sig at være paa høje Tid, at de to holdt Bryllup i Odder Kirke 4. November s. A., thi allerede den paafølgende 21. Decbr. fik de deres førstefødte Søn Peter Gustav; han døde 3. Februar det følgende Aar.

Løjtnant Voss blev i 1803 Premierløjtnant og Kammerjunker og sat à la suite ved Marineregimentet i København „paa den Betingelse, at han indfinder sig ved Regimentet inden to Aar og da beholder sin Anciennitet reserveret".[1]) 1808 ansattes han som Stabskaptajn ved jydske Jægerkorps, men 1812 stilledes han paa ny à la suite, og 1820 fik han sin endelige Afsked fra Hæren og bar siden Majors Titel. Han har

[1]) Hirsch'es Officerslexikon.

saaledes i lange Tider under sin militære Løbebane været uden for Tjeneste, og hans og hans Frues eneste Hjem synes hele Tiden at have været Rodstenseje. Her fødtes deres andet og yngste Barn Frederik Ditlev den 26. December 1803. Hvad Kammerjunkeren ellers har taget sig for, saa længe Fru Weinigel selv ejede og styrede Gaarden, vides ikke; der eksisterer ikke nogen Kontrakt imellem dem, før hun 8. Januar 1817 overdrog ham Gaarden i Eje. Hun fik kun 20,000 Rdl. for den; der var næsten intet Bøndergods mere tilbage. Den tidligere Ejerinde blev boende paa Gaarden og døde der, højt bedaget, 2. Juni 1824. Majoren besad Rodstenseje til sin Død 28. Februar 1835.

Ægteskabet mellem Major Voss og hans Hustru synes fra først til sidst at have været saare ulykkeligt. Det vigtigste Bidrag til Oplysning om Forholdet mellem de to har St. St. Blicher givet i Novellen „Fjorten Dage i Jylland". J. Aakjær har med genialt Skarpsyn opdaget, at Fruens Billede er tegnet i Skildringen af Baronessen paa Solholm, og efter alt, hvad der nu vides om Majoren og om hans Forhold til Hustruen, kan det med Vished siges, at „Baronen" ogsaa er Portræt af ham. Blicher har kendt Herskabet paa Rodstenseje fra den Tid, hans Fader var blevet Præst i Nabosognet Randlev efter Jens Hartmanns Død 1795, altsaa fra en Tid, da Grevinde Trampe kun var 29 Aar; efter at han i 1811 var blevet Forpagter af Faderens Præstegaard, blev Forholdet til Familien Voss venskabeligt. Fælles Kærlighed til Jagtens Glæder førte Herremanden og Forpagteren sammen. Blicher „øvede jævnlig Nimrods Kunst" med Majoren, og det er uden Tvivl denne, Digteren efter sin egen Fortælling har at takke for det første Præstekald, han fik 1819: Thorning og Lysgaard.

Blicher saa ingen Udvej til at blive ved Landvæsenet, men havde mange Gange søgt Præstekald forgæves. Da skrev han en Kundgørelse, hvori „en teologisk Kandidat søger Ansættelse som Skovrider eller Skytte hos et Herskab. Han tilbyder i den Tid, som bliver tilovers fra hans egentlige Bestilling, at undervise i Latin, Græsk, Tysk, Fransk, Engelsk og Italiensk." Derpaa bad han „sin høje Velynder" om en Attest for sin Duelighed som Jæger. Men denne foreslog ham at holde Kundgørelsen tilbage nogen Tid endnu, rejste selv til København og talte hans Sag paa højere Steder. Blicher fik saa det første Embede, han derefter søgte, og oven i Købet Tilbud om at vælge mellem tre, der paa een Gang var ledige.[1]) — Efter Fru Voss'es Død skulde han aflægge et overmaade smukt Vidnesbyrd om den Taknemmelighedsgæld, han stod i ogsaa til hende for Godhed og Venlighed, hun havde vist ham i sit Hjem.

Det er godtgjort af J. Aakjær, at Blicher i vidt Omfang anvendte levende Model i sine Noveller, og at han holdt sin Skildring meget nøje til Modellen. Det har derfor sin Interesse at se det Billede, han tegner af Baron Sonnenthal paa Solholm. „Baronen var et af de Mennesker, hvis glatte og smilende Ansigter altid vise paa smukt Vejr, om endog inden for i Sindet er Regn og Blæst; han var, hvad man kalder en smuk Mand, eller bedre: han besad hin negative Skønhed, paa hvilken vel intet findes at udsætte, men egentlig heller intet at udmærke." — Læseren kan nu selv sammenholde Digterens Tegning med det Portræt, som ledsager nærværende Beretning. — Baronen skildres videre

[1]) Blichers Erindringer, P. Hansens Udg. S. 15.

som en frivol Libertiner, der alle Vegne er ude efter galante Eventyr. Han finder Fornøjelse i at føre sine Gæster med til Gilder hos Egnens Bønder „for at vise dem sine smukke Bønderpiger". Folk „kendte meget vel den almindelige Hensigt med denne hans Nedladenhed" og tog „med Fornøjelse mod deres Sultan —

Major Voss.
(Miniaturmaleri i Departementschef Wulffs Eje.)

dette var et Øgenavn, Forvalteren havde givet ham, og som de andre straks optog." Alt dette passer saare godt med, hvad Traditionen i Hads Herred veed at fortælle om Majoren paa Rodstenseje; der findes endnu der i Egnen illegitime Efterkommere af ham — nogle med umiskendeligt Racepræg. — Baronen er af Livsanskuelse Voltairianer, Tilhænger af det 18. Aar-

hundredes Oplysning og af den franske Revolutions Idéer; under sit Besøg i en Præstegaard „jubilerer han over Præsteskabets Udryddelse" i Frankrig, „og dette ikke uden lidt forblommet Spot over Religion i Almindelighed". Han tegner „Livets Løb kort, men tydeligt" saaledes: „Man gaar i Skole, gifter sig, skændes med sin egen Kone, kysser en andens, forøder sit Gods, laaner Penge paa sin Sjæl, øder dem og Pantet, bedrager sine Medmennesker, dør, roses af dem, begraves og gaar Fanden i Vold". I „Jakobinerklubben" i Købstaden holder han et syndigt Halløj med Byens Spidsborgere og trækker dem om ved Næsen i Diskussionen med dem om Revolutionens Helte, „Du Mads og Du Mourits".

Størst Interesse for os har Blichers Skildring af Baronessen og af Forholdet mellem hende og hendes Ægtefælle. Hun er ikke til Stede ved Middagsbordet paa Solholm, og hendes „Ikke-Tilstedeværelse synes at høre til Dagens Orden, da Baronen ej engang med et Ord havde anmærket den for Gæsterne." Fortælleren aflægger hende imidlertid efter Kaffen en Visit i hendes Værelser: „Aldrig saa jeg nogen Kvinde, der ved første Møde indgød en saadan Velvilje og Tillid og tillige paabød en saa uimodstaaelig Ærefrygt. Jeg havde forestillet mig en gammel, af Sorg og Sygdom nedbøjet Matrone og fandt en rank og fyldig Kone med meget mer end S p o r af Skønhed i det ædle Ansigt; men vel opdagede man snart Spor af Bekymringer — af bedske Taarer, kunde jeg sige — paa de blege Kinder; og naar hun aabnede Læberne til Tale, viste sig et Træk i Mundvigen, som om hun med nogen Anstrengelse dæmpede en frembrydende Graad. Dog kunde man ingenlunde tydeligt skelne, om denne Mine

var medfødt eller et Minde fra søvnløse, hengrædte Nætter." — Samtalen „førtes fra hendes Side paa en Maade, der røbede baade den fineste Verdenstone og tillige en højst uddannet Aand. Der undslap hende end ikke den letteste Hentydning paa hendes Skæbne og Forhold til Baronen, der, om det ej havde været Verden bekendt, alligevel antydede sig ved hendes Afsondring fra ham og hans Selskaber." — Baronen viser ikke samme Takt som Hustruen, men omtaler i overlegen og haanlig Tone Forholdet mellem dem til Fortælleren: „Vi er Antipoder: hun er lutter Følelse — jeg hylder Fornuften; hun sværmer, og jeg tænker. Jeg lever for denne Verden — hun for den anden. Det er ikke min Skyld, at hun har faaet saa forkert en Opdragelse. Da jeg nu veed, at hun ikke skøtter om mit Selskab, saa forskaaner jeg hende derfor saa meget som muligt. Se, det er det hele."

Der er næppe Tvivl om, at vi i de her anførte Træk har paalidelige Billeder af Herskabet paa Rodstenseje og af det triste Forhold imellem de to. Det er lidet sandsynligt, at dette Forhold nogensinde blev synderlig bedre. Det eneste Baand, der muligt kunde have knyttet Ægtefællerne nærmere sammen, var deres eneste Søn, Frederik Ditlev Voss, men han kom forholdsvis tidlig hjemmefra. Han blev Student 1824, privat dimitteret i København, juridisk Kandidat fem Aar senere, Kammerjunker og Volontær i Rentekamret. Han boede i Hovedstaden hos sin Farbroder, Major Johan Ludvig Voss, og følte sig meget nøje knyttet til dennes Hjem, især til hans Hustru Christine Marie Uldall. Der er bevaret nogle Breve, som den unge Voss under sine Ferieophold paa Rodstenseje har skrevet til Fa-

milien i København;[1]) de giver et temmelig mørkt Billede af Tilstanden paa Fædrenegaarden: der tales ikke udtrykkeligt om Forholdet mellem Forældrene, men der klages over begges tiltagende Skrøbelighed i de senere Aar, og man kan se, at Sønnen ikke har tiltroet Faderen at kunne styre Godset tilbørligt. Blicher lader sin Baron sige: „Jeg veed, at jeg s k a l snydes, og Hiarum (Forvalteren) er ikke bedre end andre Mennesker. Han er en Kæltring, men en klog Kæltring, og jeg kan bruge ham." Den unge Voss skriver i Sommeren 1831: „Jeg har nu med egne Øjne set saa mange Ting, som her gaar i Svang, — — saa man rigtignok maa forundre sig. — — I øvrigt har jeg alt sagt ham (ɔ: Faderen) mange af de Misbrug, som her finder Sted, og inden jeg rejser, skal han nok faa flere at vide; dog ser man allerede med lidt skæve Øjne paa mig og kalder mig den Satans Engel fra København — —; men der er andre Ting, man ej kan røre ved, og som dog er de værste." — Er det Faderens galante Eventyr og Forholdet mellem Forældrene, Sønnen her tænker paa?

Allerede Aaret forinden hedder det i et Brev: „Den hele Formiddag sidder jeg for det meste hos Moder, som har tabt sig forfærdelig; hun gør det ej længe." Den gamle Frues Syn tog stærkt af, og hun blev til sidst næsten helt blind. Dog kunde hun endnu i 1830 besøge Svogerens Familie i København, og ved Kongestadsen i Aarhus 1832 deltog begge Forældrene med Sønnen i det fine Bal, Byen gav i „Polyhymnia"s Lokaler den 12. Juni. Rodstenseje fik ved samme Lejlighed Besøg af Prins F r e d e r i k F e r d i n a n d og

[1]) I Departementschef Wulffs Værge.

hans Gemalinde, Frederik VI's Datter, Arveprinsesse Caroline. Prinsen var kommet til Aarhus nogen Tid før Kongen for at eksercere med sine Dragoner, at de kunde tage sig godt ud ved Kongerevuen; 31. Maj besøgte de høje Herskaber Rodstenseje.[1])

Der er bevaret adskillige Fortællinger om Major Voss'es Optræden i Egnen, især om hans Køreture og Forhold til sine Kuske. Thiset har saaledes hørt følgende: „Engang var Kammerjunker Voss i Selskab paa Aakær i Anledning af Grevinde Reventlows[2]) Fødselsdag. Som sædvanlig laa Kusken (Hans Jensen) døddrukken, da Kammerjunkeren vilde hjem; det var derfor blevet meldt, at han var blevet syg, men Kammerjunkeren, som kendte sin Mand, befalede, at han skulde spændes fast paa Bukken. Snart efter knaldede det for Døren, og Hans kom nok saa stolt kørende med de fire Heste for Vognen. „Har du faaet din Pægl, Hans?" spurgte Herren. „Nej, Herr Kammerjunker!" „Giv da min Kusk en Snaps!" Den fik Hans. „Kan du saa køre et 8-tal?" spurgte Kammerjunkeren. Jo, det baade kunde og gjorde Hans."

En anden af Thiset optegnet Historie lyder saaledes: „Engang da Kammerjunkeren vilde køre hjem fra Aarhus og mærkede, at Kusken havde drukket en Taar over Tørsten, spurgte han i Spøg: „Kan du nu

[1]) Aarhus Stiftstidende 31. Maj 1832.

[2]) Grev Heinrich Reventlow til Wittenberg og Kaltenhof i Holsten ejede Aakær 1802—1836; han var Fader til Fritz Reventlow-Preetz, som ved Udbruddet af Oprøret i Kiel den 24. Marts 1848 fik Sæde i den provisoriske Regering for Hertugdømmerne, og som 1849—1851 var Medlem af det »Statholderskab«, der ledede Modstanden mod Danmark. Grevinden hed Anna Sophie, f. Komtesse Baudissin. (Biogr. Lexikon).

køre mig ud i den store Mergelgrav ved Rodstenseje?" „Det er vel ikke saa vanskeligt," mente Hans. — — Kammerjunkeren faldt snart i Søvn inde i sin Vogn og mærkede ikke, at Hans tog Ordren bogstaveligt og drejede ud i den store Mergelgrav. Kammerjunkeren vaagnede da og fandt sig siddende i Vand op til Halsen. — Slige gale Streger paadrog langtfra Kusken hans Herres Vrede, men han kom derved til at yde lige saa meget Stof til Bøndernes Aftenfortællinger, som hans Herskab gjorde."

Søren Kusk, der for 60 Aar siden tjente i Gylling Præstegaard, har fortalt om en anden Køretur: „Da Herskabet engang kørte til Kirke i Odder, var der 4 Heste for Vognen, og de to forreste blev styret af en Rideknægt. Medens Vognen under Gudstjenesten holdt ved Kirken, sprang Rideknægten af og gik et Øjeblik til en Side. Forløberne løb da løbsk, men Kusken tumlede alligevel Forspandet saaledes, at han efter et Kvarters Forløb kom tilbage og kørte alle 4 Heste i en Klynge op mod Kirkegaardsmuren. — Rideknægten var noget flov, da han igen svang sig op paa Forløberen, og kort efter kom Herskabet og kørte hjem. Men før de naaede Gaarden, havde Kusken med sin lange Pisk bearbejdet Rideknægtens gule Skindbukser bagpaa, saaledes at de hang i Laser."

XI

Sophie Amalies Søn, den unge Kammerjunker, fremtræder i de Breve, der er bevaret fra ham, som en livsglad, noget forkælet ung Mand, der havde megen Trang til Adspredelse og derfor befandt sig særdeles vel i Hovedstaden, men som alligevel længtes hjem til Rodstenseje, hvor han har følt det som sit Kald at

bringe lidt Lys og Glæde ind i Forældrenes triste Alderdom. Hvis man kan gaa ud fra, at Blicher i Skildringen af Baron Sonnenthals 16-aarige Søn ogsaa har haft Stamherren til Rodstenseje for Øje,[1]) havde den unge Voss dog ogsaa arvet nogle af Faderens mindre gode Egenskaber, og det hedder i Fortællingen om denne: „Han var letsindig og vilter, men ikke ond, skønt jeg snart bragte i Erfaring, at den gamle Baron gjorde alt for at fordærve ham og især for at fjerne ham fra Moderen. Mer hertil virkede dog hendes egen Strenghed; thi for at modvirke sin Mand havde hun taget det urigtige Greb at behandle Sønnen med Haardhed. — — Ikke særd da, om Drengen skyede sin Moder, af hvem han idelig maatte høre Irettesættelser, og holdt sig til Faderen, hvem han alligevel ikke elskede, fordi han ikke agtede ham, da denne ej alene lod ham have sin Frihed i alle Ting, men endog opmuntrede ham til Galskaber. — — Han blev siden, da han havde udraset, en taalelig brav Mand, af dem, der just ikke gøre meget godt, men heller intet ondt." — Der er intet i denne Blichers Omtale af Stamherren til Solholm, som modsiges af, hvad der ellers vides om Fr. D. Voss.

— Den gamle, halvblinde og ulykkelige Frues sidste Sorg i Livet blev den eneste Søns Død, som kom pludseligt i Onkelens Hus i København den 26. Oktober 1834. Forældrene var hverken til Stede ved hans sidste Sygeleje eller ved hans Begravelse. Sorgen over Tabet af Sønnen blandede sig hos den gamle Major med Bekymringen for, hvad der nu skulde blive af Gaarden,

[1]) Frederik Voss var netop 16 Aar gammel, dengang Blicher forlod Randlev; Novellen »14 Dage i Jylland« udkom 1836, Aaret efter Major Voss'es Død.

som Sønnen skulde have arvet. Allerede den 2. November s. A. gjorde de to gamle deres Testamente,[1]) underskrevet af Fruen „med ført Pen", hvorefter den længstlevende skulde arve Fællesboet; men hvis Fru Voss overlevede sin Ægtefælle, skulde Rodstenseje sælges snarest muligt; $^2/_3$ af Salgssummen skulde blive staaende i Gaarden, Resten af Formuen anbringes mod Pant i anden fast Ejendom. Fruen skulde nyde Renterne af Obligationerne, saa længe hun levede. Efter hendes Død skulde hele Arven tilfalde Majorens Slægt med Udelukkelse af Fruens Arvinger. Odder Kirke og Kongetienden af Odder Sogn skulde særskilt arves af Major J. L. Voss'es eneste Datter, den 12-aarige Augusta i København, medens Randlev Kirke og Tienden af Randlev Sogn testamenteredes til en Søsterdatter af Majoren, Sophie Schultz, Datter af Overkrigskommissær Heinrich Schultz i Rendsborg.[2])

Til det egentlige Testamente føjede Major Voss paa sin Dødsdag den 28. Februar 1835 „om Morgenen" en særlig Disposition, „min sidste Vilje og Ønske", hvori det hedder, som et ret karakteristisk Udtryk for den gamle Kynikers Tænkemaade: „Jeg ønsker at vorde i al Stilhed begravet, ingen Tale holdes, kuns min Svoger Møller og Cancelld. Lanng[3]) følger, 4 af Gaardens ordentligste Karle bærer mit Lig fra Vognen til Graven, hvor Kisten nedsænkes der, hvor den antagne Orden paa Kirkegaarden byder det og ej paa en særskilt Plads; et støbt Jernkors af Jernstøberen i Horsens kan sættes paa Gravhøjen med mit Navn,

[1]) Kopi i Departementschef Wulffs Eje.

[2]) Allerede Malte Sehested havde tilbagekøbt Randlev Kirke.

[3]) Herredsfoged i Hads og Ning Herreder.

naar født, naar død." — — „Jeg beder ret meget, at naar jeg er død, man da ganske rolig lader mig ligge i Sengen i 24 Timer, dernæst forblive i det samme Linned og Trøje, jeg dør i, derefter naar det afsjælede Legeme skal lægges paa et Bord, svøbe i et rent Lagen, siden sy den brugelige Kappe, og uden videre Pynt eller unødvendig Berørelse siden lægge Legemet i sin sidste Bolig." Efter saaledes at have tænkt paa sig selv skænker han ogsaa Vorherre og sin stakkels Hustru en sidste Tanke. Baron Ove Güldencrone paa Vilhelmsborg skal anmodes om at være Lavværge for „den svage, gamle, næsten blinde og beklagelige Kone" og sørge for, at hendes faa Levedage henglider i største Ro. Han efterlader nok til, at hun kan have sit Udkomme; „men min stakkels Kone behøver stor Hjælp; denne Tanke ene gør, at jeg ser min Død lidt med Ængstelighed i Møde, men ske Guds Vilje, han sørger jo faderlig for de fader- og moderløse."

Rodstenseje blev endnu samme Aar ved Auktion solgt til Holsteneren Hagemann for 50,400 Rdl. og gik saaledes ud af den Slægts Eje, som havde boet her, lige siden den gamle Viceadmiral for 155 Aar tilbage havde rejst Gaarden. Den gamle Frue flyttede til Aarhus og levede her til sin Død 18. Febr. 1838 i Gaarden Mejlgade Nr. 58, som var blevet købt og indrettet til hende. Boets Midler var store nok til at fri hende fra økonomiske Bekymringer. Da hendes Bo blev opgjort efter hendes Død, blev der til Deling mellem Arvingerne 43,060 Rdl. (Opgørelse i Departementschef Wulffs Eje).

Hendes uden for Ægteskab fødte Datter fra Hamburgerdagene, Anna Sophie Elisabeth Treuberg, var siden, man veed ej hvordan, havnet oppe i Vendsyssel

og levede der i Karup Sogn ved Sæby, gift med en Husmand Christen Jensen i Sønderbakken.[1]) Efter at Fru Voss var flyttet til Aarhus, fandt denne Datter, det var paa Tide at gøre sin Arveret efter sin Moder gældende. Prokurator Ingerslev i Aarhus, Ejer af Marselisborg og Fader til den senere Minister H. P. Ingerslev, henvendte sig i den Anledning til Fruen med fornøden Fuldmagt fra Datteren. Den gamle Dame krympede sig ved ligefrem at anerkende Forholdet og saaledes vedgaa sin Ungdoms Forvildelse. Hun erklærede, at hun ej kunde erkende Konen som arveberettiget efter sig, „men fordi hun, som een Gang har antaget sig hende som Plejebarn, nu erfarer, at Skæbnen har været hende mindre gunstig, end hun — Fruen — har ønsket —", saa tilbød hun at udbetale Konen 2000 Rdl. straks een Gang for alle, mod at denne frafaldt alle yderligere Krav. Dette Tilbud blev modtaget.[2]) Konen døde 5. Juli 1838, hendes Mand Aaret efter; de havde to Sønner, som derefter forlod Sognet (Understed-Karup Kbg.).

XII

Fru Sophie Amalie Voss blev jordfæstet paa Odder Kirkegaard ved sin anden Ægtefælles Side og fik som han et Kors paa Graven „fra Jernstøberen i Horsens, med Navn, naar født, naar død", saaledes som det endnu kan læses med gyldne Bogstaver paa det sorte Jern. Ogsaa Sønnens Grav findes her, og den ny Ejerinde af Odder Kirke, Frøken Augusta Voss, lod siden begge sine Forældre jorde her. Hendes Fader døde 16. Juli

[1]) Folketællingen 18. Februar 1834.

[2]) If. Papirer, der nu tilhører Departementschef Wulff.

1840, hendes Moder 17. Januar 1844. Hun ægtede den senere Kommandør i Flaaden E. A. Wulff. Det smukke Gravsted vedligeholdes den Dag i Dag af hendes Slægt.

— Den gamle Frue fra Rodstenseje maa have følt sig meget ensom paa sine sidste Dage. Hun sad i sin Gaard i Aarhus „i sin Blindheds Nat" og har vel, naar hendes Tanker gik tilbage til Fortiden, kun haft saare faa glade og lyse Minder at dvæle ved; især har hun jo kendt mere til „den Kval, der kan ruge" end til „den Fryd, der kan blomstre mellem Kvinde og Mand". Kun tjenende Personer omgav hende i hendes Dødsstund; de, hun havde elsket i yngre Dage, var gaaet bort før hun selv. Men der var en, som ikke havde glemt hende, det var Præsten i Spentrup. Han blev stærkt grebet og dybt rørt ved Budskabet om sin gamle Venindes Død, og den 7. Marts 1838 stod der i „Randers Avis" følgende Digt af St. St. Blicher at læse:

Sophie Amalie.

Der var en Tid, da du i Skønheds Fylde,
den fagreste blandt tusind Kvinder stod;
du hørte dig i Suk og Sange hylde;
du saa Tilbederskaren ved din Fod.

Der var en Tid, paa dine Kinder brændte
den søde Ild med Morgenrødens Skær;
da dine Øjnes Stjernestraaler tændte
hvert Hjerte, som uheldigt kom for nær.

Der var en Tid, da Afrodites Bælte
du bar saavel som Sønnens gyldne Pil;
da klippehaarde Hjerter maatte smelte
som Is for Solens Ild ved dine Smil.

Der var en Tid — jeg ofte paa den tænker,
skønt den i svundne Seculum henrandt —
da stærkere end Bast og Jerne-Lænker
et Haar af dine Ravnelokker bandt.

Der var en Tid — hvor fage dog den gik!
En ganske anden Tid kom snart i Steden —
din Gang var Dans, din Tale var Musik,
dig som en Glorie omstraaled Glæden.

Saa stod du dengang i din Skønheds Vaar —
men da jeg saa dig længe efter siden,
da var af Kummer bleget Kind og Haar,
du bøjet var af Verden og af Tiden.

Din Røst var skælvende, tung var din Gang,
din før saa ranke Midie var bukket,
dit Smil et Kornmodsglimt paa gustne Vang,
og dine sorte Øjnes Glans udslukket.

Du visned langsomt hen — det sidste Blad
af forhen frodig, nu fortørret Stamme —
saa ensom du i Blindhedsnatten sad,
den sidste Gnist af forhen mægtig Flamme.

Ej Barn, ej Frænde ved den sidste Strid
din Smerte mildned med en Ømhedstaare!
Du var alene i din Afskedstid;
kun fremmede maaske har fulgt din Baare.

Du, som saa tit tilforn har set din Vej
med Blomster strøet, omsjungen højt af Skjalde,
en fattig Mindeblomst maaske end ej
en Vennehaand lod paa din Kiste falde.

Men om end ingen anden mindes dig,
skal jeg dog ikke dig i Døden glemme;
dit Bord, dit Bæger tit har kvæget mig,
mild hørte du min første Digterstemme.

Ej ene derfor Sørgeharpens Slag
jeg fra det fjerne til din Gravhøj sender;
men du var god, om du endog var svag —
og blød; thi ak, du faldt i haarde Hænder.

Vel er og jeg en fremmed, stakkels Viv!]
dog maa jeg med min Strengeleg dig følge,
om end i Vinterblæst som visne Siv
mit Afskedssuk skal over Graven bølge.

Digtet er i Formen ikke lydeløst; det kan i saa Henseende ikke staa Maal med et andet Mindedigt, som det ellers er naturligt at sammenligne det med: det, J. L. Heiberg indrykkede i Adresseavisen, da han fik Efterretningen om, at hans „Ungdoms tro Veninde", Grevinde Ida de Bombelles, f. Brun, var død fjernt fra Fædrelandet: „De samle sig, lig underfulde Drømme". Men Heiberg selv har regnet Blichers Digt for saa værdifuldt, at han optog det i Samlingen „Et Hundrede lyriske Digte af den danske Literatur" (1842) som eneste Repræsentant for den jydske Digters Muse. Det giver i Virkeligheden ogsaa et saare skønt Udtryk for den fattige Landsbypræsts dybe Beundring for hans højbaarne Velynderindes straalende Skønhed i hendes Ungdoms Tid og vidner smukt om hans varme Taknemmelighed mod hende, der saa mildt hørte hans første Digterstemme, og om hans inderlige Medfølelse med hendes Alderdoms ulykkelige Skæbne. Det fortjener derfor til visse at blive bevaret fra den Forglemmelse, hvori det i Grunden allerede er blevet stedt.[1])

[1]) Heiberg har i sin Udgave udeladt næstsidste Vers.

GRAVENE PAA ODDER KIRKEGAARD.
(Fru Voss'es Grav længst til venstre i Baggrunden.)

Den, der her har fortalt om den smukke Fru Voss paa Rodstenseje og hendes højbaarne Forfædre paa det gamle Herresæde, har som Dreng læst Blichers Digt om hende i H. P. Holst'es poetiske Læsebog, hvor det er optaget under Titlen: „Elegi", medens Navnet „Sophie Amalie" er udeladt.[1]) Jeg var allerede da betaget af Digtets Skønhed og husker, at en af mine Fastre i Gylling Præstegaard engang sagde til mig: „Den Kvinde, Blicher her har skrevet om, er Fru Voss paa Rodstenseje." Denne Oplysning laa og slumrede i min Bevidsthed, til jeg en Dag mange Aar senere drev ind paa Odder Kirkegaard for at forslaa en Ventetid,

[1]) Her er ogsaa 4. sidste Vers udeladt.

indtil Toget gik. Der fandt jeg Gravene med de sorte Jernkors, og der læste jeg hendes Navn med gylden Skrift. Siden modnedes den Tanke hos mig at samle, hvad der kunde tilvejebringes af Efterretninger om hendes halvt sagnagtige Personlighed og Skæbne, og her foreligger Resultatet. Jeg har tænkt mig, det dels skulde gøre den Gavn at faa Folk i Hads Herred til at interessere sig mere for deres Egns Fortid, end de hidtil har gjort; dels skulde det tjene til Kommentar af Novellen: Fjorten Dage i Jylland og til at bevare Blichers Mindedigt fra Forglemmelse. Endelig skulde det bidrage til Forstaaelsen af en Kvindes Skæbne, der blev, som den blev, vistnok for en stor Del ved egen Skyld og Brøde, men som maaske dog især faar sin Forklaring ved Blichers Ord om hende: „Du faldt i haarde Hænder!"

Af Hundslunds Kirkes Historie.

Af Johs. Malling.

I

Den anseelige højtliggende Hundslund Kirke, der er opført af tilhugne Granitkvadre og stammer fra Tiden op imod Aar 1200, ligger i den sydlige Del af Hads Herred og er Sognekirke saavel for Hundslund, som for det — omkring 1660 — nedlagte Oldrup Sogn.

Kirken, der er stor og rummelig, har oprindelig bestaaet af Skib og Kor, først mod Middelalderens Slutning blev Taarn og Vaabenhus tilføjet. Ved samme Lejlighed maa man antage, at Koret er blevet overhvælvet; oprindelig har saavel dette som Skibet haft fladt Bjælkeloft.

Vil man prøve at danne sig et Billede af Kirken i Middelalderen og vælger Tiden f. Eks. Slutningen af det 15de Aarh. — i 1470erne — da man kan antage, at de forskellige Ombygninger er tilendebragt, og Kirken stod i sin smukkeste Skikkelse, og man vælger at gaa der ind en Søndag, naar de vadmelsklædte Bønder, med Hætter og Huer i Haanden høre Messe, da mødes man først af den for Protestanter fremmedartede, men højtidelige Røgelsesduft, som strømmer ud i Kirken oppe fra Koret, hvor Kapel-

lanen svinger Røgelseskarret. Der er ikke ret meget Lys derinde, Vinduerne er smaa og sidder højt i Muren, men dette fremhæver Alterlysene, hvis Glans straaler festligt saavel fra Højalteret oppe i Koret som fra Maria Alteret og Altrene for Kirkens Værnehelgen og St. Clemens nede i Kirken. Paa Ribberne i Korhvælvingen er malet Borter og paa Væggene nede i Skibet ser man kalkmalede Friser, Ornamenter og Figurbilleder, hvilke sidste i letfattelige Træk indprenter Menigmand den kristne Lære.

Til Syd og Vest fører to Døre ud af Kirken, den ene er Mændenes, den anden Kvindernes, men for at afværge Gennemtrækken, som fra gammel Tid har suset gennem Kirken, naar Folk lukkede op, har man paa Sydsiden opbygget en Slags Forhal, hvor Mændene hensætter deres Vaaben, før de gaar ind i det hellige Hus. Og nede i Kirkens Vestende, tæt ved Døren, staar den gamle, udhugne Granitdøbefont, der stammer fra Kirkens ældste Tid. Her, i den dybe Kumme, dykkedes Børnene ned, naar de skal døbes, og Pladsen ved Indgangsdøren har den, for at man straks skal møde den, Symbolet paa Daaben, Indgangen til Livet i den kristne Menighed.

Men alt som Aarene gik, blev der foretaget saa den ene, saa den anden Ændring ved Kirken. Kalkmalerierne trængte til Reparation, men da først Reformationen kom, tabte man Interessen for dem og kalkede dem over. Og først mange, mange Aar efter (1904) blev Resterne fundne af undertegnede. Det viste sig, at der øverst var malet en Frise med gotisk Rankeornamentik, derunder et Bælte med Figurer, saa igen en Frise med Vinløv og Druer og nederst Tæppedraperier. Desværre var den Grund, hvorpaa der var ma-

let, saa løs, at saavel fuldstændig Afdækning som Istandsættelse var umulig.[1])

Med Reformationen, hvor Prædiken paa Modersmaalet blev et Hovedled i Gudstjenesten, maatte der skaffes et Sted, hvorfra Præsten kunde forkynde Guds Ord. — — „Prædicstolen schall vere ophøgit vid den søndre side i kircken, offuer alle andre stoele, Guds salige ord til hæder oc ære, op till itt uindue, sognepræsten til goede om vinteren oc besynderlig naar hans oyne de falme oc dummis," skriver Peder Palladuis, og videre skriver han, at „Prædickestoelen schall icke uere en bogstol eller en hiffgippe neder iorden. men deylig opbyggit". [2])

Ud fra en Tankegang som denne gaar der en mægtig Bevægelse, den danske Kirkerenaissance. Landet over sætter den sine Spor i Kirkerne, Kirke efter Kirke anskaffer sig — ofte med stor Bekostning — Prædikestol og Altertavle, rigt skaaret og gerne udført med fin Smag og udpræget Kunstsans og dertil malede i stærke, prægtige Farver og straalende i Sølv og Guld.

I Aaret 1600, i Begyndelsen af Renaissancetiden, der strækker sig fra ca. 1580 til op mod 1650, fik Hundslund Kirke sin nuværende smukke, udskaarne Prædikestol, paa hvilken der er skaaret: „Aar 1600 lod Esben Jørgensen i Tendrup gjør dene Predigstol". Hvem han var, er ubekendt, men han har vel været en velstaaende Bonde, der som saa mange andre af hans Stand i Datiden i nidkær Kærlighed til sin gamle Sognekirke ikke har skyet noget Offer for at smykke den. Og det gaar i Hundslund som i saa

[1]) Redegørelse i Nationalmuseets 2. Afdeling, Kbh.
[2]) Peder Palladius: Visitatsbog. Udgave 1867. S. 10—15.

mange andre Kirker i Landet, da Renaissancen først havde faaet Indpas, kom den til at præge alt Inventaret.

En halv Snes Aar efter maa den oprindelige Altertavle vige Pladsen for den nuværende store og af smukt Snitværk bestaaende Tavle. Denne er nær beslægtet med andre Tavler dér i Herredet fra samme Tid, nemlig Altertavlerne i Torrild og Alrø Kirker, og den er sikkert udgaaet fra samme Værksted som Altertavlen i Torrild, thi bag paa begge Tavler læses Navnet Laurits Andersen Riber. Indskriften paa Hundslund Tavlen gengives her S. 82-83.

Og nogle Aar efter — ca. 1650 — ikke som tidligere ment 1613 — lader en af Hadrups Storbønder opsætte en Mindetavle over sig og sin Slægt i Kirken. Dette var ogsaa et af de Maal, Datidens Rigmænd satte sig, at kunne bekoste et „Epithafium" over sig selv og deres nærmeste, hvor de selv var „afskildret" — portræteret — omgivet af Søjler og udskaarne Figurer som Kristus og Moses, Evangelisterne o. a., alt straalende i Guld og Farver og gyldne, gudelige Sententser, „til Guds Ære og Kirken til Zir og dennem til Ihukommelse", som der gerne staar.

Mindetavlen, der her er Tale om, er et særligt prægtigt Arbejde, ypperligt skaaret og af stor kunstnerisk Værdi. Det henlaa i en Aarrække paa Kirkens Loft — allerede 1768 omtales det som meget forfaldent — men i Aaret 1889 restaureredes det under Nationalmusæets Tilsyn af Professor Magnus Petersen. En af Indskrifterne paa det oplyser, at „Gud til Ære oc

[1]) Chr. Axel Jensen: Danmarks Snedkere og Billedsnidere. Kbh. 1911. S. 73. Afbilding af Altertavlen i Torrild S. 74.

Kircken til Prydelse er denne Tavle bekostet af Morten Mikkelsen i Hadrup Aar 1613".[1])

Man tør sikkert gaa ud fra, at ligesom Mindetavlen fra første Færd har været prægtigt malet, saa har Altertavlen ogsaa oprindelig været stafferet med Guld og stærke Farver. Disse skimtes hist og her under den nuværende Overmaling, ligesom man kan følge Omridsene af malede, men overstrøgne Apostelfigurer paa det Træpanel, der nu dækker det murede Alterbords Sider.

Kirken har nu faaet et andet Præg end i den katolske Tid. Helgenbillederne er borte, Helgenaltrene ligesaa, Vinduerne er gjort større, saa Dagslyset frit strømmer ind i Kirken, Gulvet optages nu af Stolestader, hvor Menigheden kan sidde og høre Præstens Søndagsprædiken, der ikke mere som i den første Tid efter Reformationen holdes fra en Bogstol oppe i Koret, men fra den nybyggede Prædikestol, der straaler i Guld og Farver ligesom det nye Alter og Epitafiet, som nu bøder paa Væggenes Nøgenhed, efter at Kalkmalerierne er forsvundet.

Men ogsaa dette var forgængeligt. I Midten af det 19de Aarh., da Smagløsheden, som aldrig før sad i Højsædet, og alle vore Kirker — næsten uden Undtagelse — hærgedes af „Malere", der nu havde ombyttet Renaissancetidens Palet og Stafferpensel med Tjærekosten, blev Hundslund Kirke ogsaa skændet. Saavel Altertavle som Prædikestol blev strøget over med graa Oliemaling, og det var Slut med Kirkens gamle Pragt.

Et Skridt fremad blev gjort, da Epitafiet 1890 blev

[1]) Om Epitafiet se Jyllandsposten 15. Februar 1890.

ophængt som færdigt og istandsat; det næste bør være Istandsættelsen af Altertavle og Prædikestol. Derved gjorde vi noget af Uretten god igen mod den gamle minderige Kirke, om hvis Historie — der gennemgaas i det følgende — vi véd mere end om de fleste Kirkers.

II

Hundslund Kirke synes at have været et Slags kirkeligt Midtpunkt for den sydlige Del af Hads Herred, der i fordums Tid deltes i to Dele i „inden og uden Bækken"[1]) ved et Sund, som endnu ved Aar 1500 kunde besejles til Odder fra Kysing Fjord, og som skar sig videre over Randlev og Ørting Moser til Horsens Fjord. Og som Midtpunkt for den kirkelige Justits i den nordlige Del af Herredet har den forlængst nedrevne Kysing Kirke staaet. Dette fremgaar af et „Pergamentz" fra Aakær Arkiv, som meddeler, at „Præstern i Hatz-Herrit hørde regnskab i Hundslund Kircke oc i Kysingh Kircke til Her Markur Scherno fick det".[1]) [2])

Og en slig Regnskabsopgørelse ligger sikkert til Grund for en Begivenhed, der i Aaret 1284 for første Gang bringer Hundslund Kirke frem i Historiens Lys, nemlig den Gang Kirkeværgerne slog deres Præst ihjel.

Samme Præst var en højtstaaende Person, han var Regnskabsprovst „Præpositus"[1]) og Kannik ved Aarhus Domkapitel[2]) og tillige første Præst „persona supradicte ecclesie"[3])[4]) ved Hundslund Kirke. Benæv-

[1]) Ældste danske Arkivregistratur, II, S. 145.
[2]) Ældste danske Arkivregistratur, II, S. 124.
[3]) Helveg: Den danske Kirkes Historie, II, 2, S. 60.
[4]) Scriptores Rerum Danicarum, VI, S. 403.

nelsen „persona ecclesie" bruges i Middelalderen om de Præster, der i Modsætning til Kapellanerne prædikede, og her maa det nærmest forstaas som den af Kirkens Præster, der prædikede paa de store Festdage, oppebar alle Embedsindtægterne og ellers lod Tjenesten besørge ved en eller to Kapellaner.[1])

Denne værdige Prælat var den 1ste November 1283 i Hundslund. Allehelgensdag — der er en af den katolske Kirkes store Helligdage — har han holdt Messe i Kirken, og samtidig har han maaske modtaget Regnskabsaflæggelse af Herredets sydlige Kirkeværger. Selve Detaljerne kendes imidlertid ikke, kun dette, at Kirkens Værger om Natten dræbte Provsten. Hvad der laa til Grund for Striden er ubekendt, men Følgerne spores helt op i det 17de Aarhundrede.

Et Drab paa en saa højtstaaende Gejstlig maatte blive skæbnesvangert for Menigheden, og den daværende Biskop i Aarhus, Tyge, fratager da ogsaa straks Beboerne i Hundslund deres Præstevalgret „jus patronatus"[1]) samt alle deres Rettigheder over Kirken, og i en Skrivelse til Ærkebisp Johannes (Jens Dros) i Lund meddeler han det passerede og beder denne stadfæste Domkapitlets Annektion af Hundslund Kirke. — Mulig findes dette Brev, (det har været undertegnede umuligt at opspore det), hvorimod Ærkebispens Svar her meddeles i Oversættelse:

„Johannes, af Guds Naade Ærkebiskop i Lund, Sveriges Primas, hilser og ønsker alle, der ser dette Skrift en evig Fred i Herren. Dersom nogen med Rette og paa rette Maade stræber efter at naa et værdigt Maal, vil han blive begunstiget og bønhørt.

---

[1]) Helveg: Den danske Kirkes Historie, II, 2, S. 60.

— Saaledes ogsaa her, hvor vor ærværdige Broder, Herr Tugo, som ved Guds Tilskikkelse er Biskop i Aarhus, med Sorg og Klage forkynder os den Forbrydelse, som Kirkeværgerne i Hundslund Menighed har begaaet — da de Allehelgensnat paa en grufuld og afskylig Maade dræbte deres Sognepræst Ugot, Provst og Kannik ved Aarhus Domkapitel — — og nu fremsætter det Ønske, efter Samraad med sit Kapitels Kantor, at tillægge Kantorembedet Hundslund Kirke med alle dens Rettigheder og Indtægter.

Det er klart og i Overensstemmelse med den hellige Kirkes Ret, at Menigheden ved denne grufulde Handling har fortabt saavel Retten over Kirken som Retten til Præstevalg.

Endskønt denne absolute Indlemmelse af Hundslund Kirke i Aarhus Kantorembede saaledes bekræfter sig selv ved samme Menigheds Ugudelighed, vil vi dog, for yderligere at stadfæste dette, som Kirkens Øverste sætte vort Segl derunder.

Givet i Nyborg i det Herrens Aar 1284, sjette Helligdag efter Pinse." (24. Maj).[1])

Hundslund er fra nu kun at betragte som Annex til Aarhus Domkirke. Kantoren — hvorved forstaas den af Kannikerne, der i Datiden stod som Leder af Kapitlets Præsteskole — oppebar alle Indtægterne og styrede alt vedrørende Kirken. Menigheden har næppe haft nogen Indflydelse mere, hverken ved Præstevalg eller paa anden Vis; men under Kantoratet bliver Hundslund kun i 26 Aar.

I Mellemtiden har Jens Asgersen fulgt Tyge paa Bispesædet, og da han dør den 1. April 1306, bliver Esger Juel — Kong Eriks Prokurator — ved Kongens Medvirkning valgt til Aarhus' Biskop. Han indtager

[1]) Scriptores Rerum Danicarum, VI, S. 403.

dog kun Bispesædet i 3 eller 4 Aar, thi ved Isarns Død — 1309 eller 10 — bliver Esger dennes Efterfølger paa Ærkesædet i Lund. Hans Valg til Ærkebiskop finder dog først Sted i November 1310, saa der er al Rimelighed for, at følgende Skrivelse maa tillægges ham og ikke hans Efterfølger, Esger Bonde.

Skrivelsen gengives her i Oversættelse:

„Alle, som ser dette Skrift, tilønsker Esger, af Guds Naade Biskop i Aarhus, en evig Fred i Herren.

Alle skulle vide, saavel kommende Slægter som nulevende, at vi, i Overensstemmelse med vort højtelskede Domkapitel og med dettes Billigelse, fra Maanedens Begyndelse har tillagt vore Kanniker i Aarhus Hundslund Kirke med alle dens Rettigheder og Indtægter.

Til Bekræftelse derpaa sætter vi og vort Domkapitel vore Segl derunder.

Givet i Østorp St. Priscæ Dag (18. Januar) 1310."[1])

Den mest nærliggende Grund for dette maa følgende være: En af Esger Juels Gerninger som Bisp i Aarhus var at udvide de unge Præsters Studietid ved Kapitlets Domskole fra 2 til 3 Aar. Dette bragte imidlertid en forøget Udgift for Kantoratet, under hvilket Hundslund Kirke var henlagt, til de unge Præsters Underhold, og det er da rimeligt, at her er gjort et Bytte, saa Kantoratet har faaet en af Kapitlets mange andre Besiddelser, som gav større Indtægter, mod at afgive Hundslund til Kannikernes Fællesbord.

Der hengaar nu en Periode paa 120 Aar, hvor der ingen Efterretninger haves fra Hundslund; først 1430 hører man igen derfra. Det er det før omtalte „Pergamentz", der fortæller, at Regnskabsaflæggelsen fra

[1]) Scriptores Rerum Danicarum, VI, S. 413.

1430 blev henlagt til én Kirke, Hundslund eller Kysing, „da Marqur Scherno fik det".

Denne Marqur Scherno forekommer 1430 som „Kannik i Aars"[1]) — samme Aar som han synes at være blevet Hads Herreds Regnskabsprovst. — Aar 1432 er han endnu Kannik,[2]) men 1433 er han blevet „Domprovst i Aruz,[3]) og han er 1450 naaet op til at blive Ærkedegn.[4])

Dette at der foretages en Ændring i den kirkelige Styrelse af Hads Herred, staar sikkert i Forbindelse med Ordningen af Domkapitlets Statutter under Biskop Ulrik Stygge.

Den energiske og bestemte Ulrik Stygge indtager Bispesædet efter Biskop Bos Død, ca. 23. December 1424, og han finder ved sin Tiltrædelse af Embedet alt i en sørgelig Forfatning. Og i et Dekret — dateret 1427 —, hvori han revsende omtaler de usømmelige Forhold, der raader ved Kapitlet blandt Brødrene — Kannikerne —, hvor „Begærlighed, der er Moder til al Strid, hersker over Sindene, — — saa enhver stræber at faa fat i saa meget som muligt — — hvorved nogle Kanniker er meget rige, medens andre er ganske fattige — —", opstiller han derfor faste Regler for, hvormeget der skal høre til hvert af Domkirkens 10 lige store Præbender. Det 8de er „den hellige Jomfru Marie Kirke i Aarhus", og hertil skal bl. a. høre: „Kysingh og Norsminnæ for 8 Øre. Dernæst Hundslund Kirke med 2 Gaarde og for 6 Øre Sæd" o. s. v.[1])

---

[1]) Erslev: Repertorium III Nr. 6450, 6457, 6646, 7623, 7772. Domprovst. — 7962 Ærkedegn.

[2]) Sst. 6646. 7623. 7772.

[3]) Sst. 7962.

[4]) Scriptores Rerum Danicarum, VI, S. 469.

Naar man dernæst tager i Betragtning, at Kysing Kirke — det ene af Regnskabsaflæggelsesstederne — alt fra gammel Tid havde tilhørt Domkapitlet, saa ligger den Slutning nær, at denne og Hundslund tidligere har tilhørt hver sit Præbende, men at de nu bliver samlede under et, og at Regnskabsprovsten derfor fremtidig kun samler Herredets Kirkeværger til Regnskabsaflæggelse i én Kirke. Thi Ordene „Præstern hørde Regnskab" maa forstaas saaledes, at den Sognepræst, der var Regnskabsprovst — altsaa Præst ved Kapitlets Kirker —, samlede Herredets Kirkeværger i sin Kirke og „hørte" deres Regnskab, som de var pligtige at aflægge for Bispen. Dette var altsaa sket i Hundslund og Kysing Kirker, hvoraf man maa slutte, at Bispen har haft to Provster i Hads Herred, men nu henlægges det hele under een Provst, da „Markur Scherno fik det 1430". Dette falder 3 Aar efter, at Bisp Ulriks Dekret er affattet, og kan tyde paa, at man har indset det overflødige i at have to Regnskabsprovster, nu da begge Kapitlets Kirker hørte til samme Præbende, hvorfor man ved første Lejlighed, maaske et Dødsfald, har inddraget den ene Post. Men hvilken af Kirkerne, der vælges, det er og bliver et aabent Spørgsmaal.

Efter Reformationen 1536 bliver Efterretningerne fra Hundslund fyldigere, og man faar her som fra saa mange andre Steder et interessant Indblik i, hvilke Vanskeligheder det voldte at faa de lutherske Præsters økonomiske Forhold ordnede efter Reformationen. Alle de store Ejendomme, som den katolske Kirke havde ejet, var inddraget under Kronen, og denne skulde saa af Kirkegodset lønne Præsterne. Men det tog Tid at faa det store Maskineri i Gang igen, som

var gaaet i Staa ved den katolske Kirkes Fald, baade at skaffe lutherske Præster og skaffe dem et taaleligt Udkomme.

Den første Præst, man kender i Hundslund efter Reformationen, er Bernhardus — Hr. Bent —, og han er uden Tvivl den tidligere katolske Præst, der er gaaet over til den nye Lære og forblevet i Embedet.

Hans Eftermand er Anders Michelsen, om hvem der er at fortælle, at han søger at forbedre Embedets Indkomster, hvilket fremgaar af følgende Brev fra Christian III til Kronens Lensmand paa Aakær, Jørgen Bartolin.

„Wij Christian, af Gutz Naade Konge til Danmark oc Norige . . . . etc. — Vor Gunst tilforn.

Viidt, att oss elske mester Matz, Superintendent wdj Aarhus stigtt, haffuer berett for oss, huorledis thende breffuiser, Her Anders Michelsen, er sognepræst til Hundslunde sogen oc er boendis wdj wor kiøbstæd Horsens, oc en bonde besidder hans prestegaardt, oc hand tager icke wden landgillet ther aff, oc herligheden er till wortt slott Aakier. Thaa paa thett forne Her Anders Michelsen kand saa møgett this bedre haffue syn wnderholling, haffue wij tilstedtt, att hand maa nyde herligheden mett landgillet af forne prestegaardt. Thi bede wij teg oc wille, att thu lader forne Her Anders Michelsen følge Herligheden aff forne gaardt, oc ingen hinder gøre hanom ther paa.

Datum ut supra.

Aarhus Søndagen post Bartolomei (26. August) Aar 1554."[1])

---

[1]) Kancelliets Brevbøger, I, S. 324 og Rørdam: Danske Kirkelove, I, 385.

Hvad der ligger til Grund for dette Brev, hvorledes det skal forstaas, kan man kun gisne sig til, men man fristes til at opstille følgende Forklaring:

Da Hundslund Kirke fra den ældste Tid har været Provstekirke, har tilhørt Domkapitlet og har været betjent af en fornem Prælat, er det lidet sandsynligt, at han har boet i Sognet. Snarere har han boet i Aarhus — som Kannik ved Domkirken —, maaske til Tider paa Bispesædets Gaard Aakær, og den daglige Tjeneste er saa besørget af en i Sognet boende Kapellan, hvad ofte var Tilfældet.

Nu hørte der — saa langt den danske Kirkes Historie gaar tilbage — en eller flere Gaarde til hver Landsbykirke, og Afgifterne fra disse var Kirkens Ejendom. Yderligere havde Sognepræsten Ret til at vælge sig en af Kirkens Gaarde til Bopæl — Præstegaarden. Men da man har Anledning til at tvivle om, at Sognepræsten i Hundslund har boet i Sognet, og da det vides, at Kirken dér ejede to Gaarde (Biskop Ulriks Dekret), saa kan man tænke, at begge disse Gaarde har været beboet og drevet af Bønder, som saa har svaret deres Afgifter til Bispens Foged paa Aakær; kun har Landgilden af den ene været givet Sognepræstens Kapellan til Underhold, hvorved denne Gaard er blevet betragtet som Præstegaard, og maaske har Kapellanen ogsaa boet dér hos Bonden — de katolske Præster skulde jo leve uden Familie —, ligesom Sognepræsten kan have taget der ind, naar han var i Sognet.

Ved Reformationen gik nu alle Bispestolens Ejendomme over til Kronen, derimellem ogsaa Aakær og hvad der svaredes af Afgifter dertil, bl. a. Hundslund Kirkes Gaarde, kun Landgilden af den ene, Præste-

gaarden, som mulig var blevet svaret til Kapellanen, beholdt denne. Slutter man saa videre, at Bent var den forhenværende katolske Kapellan, der efter 1537 bliver i Embedet og oppebærer sine gamle Indtægter, maaske til sin Død 1554 eller vel snarere et Aarstid før, da staar man ved følgende Resultat:

Efter Bent bliver Anders Michelsen Præst. Han er gift, har Familie og kan derfor hverken faa Plads i Præstegaarden eller leve af Landgilden alene; han maa have hele Præstegaarden med alle dens Indtægter, baade Landgilden og „Herligheden", og dette lykkes altsaa ved at gaa den for Reformationstidens Præster almindelige Vej til Kongen.

Den næste Præst i Rækken er Rasmus Johansen, som ogsaa kun gør sig bemærket ved at søge Embedet forbedret. Han har udfundet, at tidligere Præster der paa Stedet foruden anden Indkomst har haft Tienden af Aakær Ladegaard. Ogsaa her staar vi vist nærmest overfor den katolske Sognepræsts Rettigheder, men den gaar, som følgende viser, nu til Kronen. Denne Mislighed gør Præsten opmærksom paa, idet han ansøger Kongen om at maatte nyde de samme Fordele som Præsterne i tidligere Tid. Og i nedenstaaende Brev, som er stilet til Lensmanden Chr. Munk, bliver Tienden tillagt ham.

„Vid, at efterdi Sognepræsten til Hundslund Kirke underdanigst lader give os tilkende hvorledes andre, hans fremfarne Sognepræster der samme Steds, altid have fanget Tiende af Ladegaarden til vort Slot Aakjær liggende, til nu paa nogen Tid derpaa er gjordt Fordring, da have vi naadigst bevilliget og tilladt, at Sognepræsten til forne: Hundslund Kirke, den der er eller her efter kommende vorder, maa og skal herefter bekomme Tienden

efter Ordinantsens Lydelse af Ladegaarden til forne Slot Aakær liggendes ..." (Dateret 26. Maj 1573).[1])

Desværre for Præsten er dette kun af kort Varighed, thi 7 Aar efter faar Kongen selv Brug for Tienden, og 25. August 1580, da han er paa Jagt ved Søborg, skrives der kort og godt til Lensmanden paa Skanderborg:

„Til Claus Glambæk, Skanderborg.

Da Kongen ikke længer vil lade Sognepræsten til Hundslund — Rasmus — faa Tienden af Ladegaarden i Kærven, skal han blive enig med ham om nogle Pund Korn i Stedet.[2])

Præsten maa aabenbart være falden i Unaade. Men en Godtgørelse faar han dog; thi 9. December samme Aar bliver Sagen ordnet, idet en Kundgørelse fra Claus Glambæk meddeler: „At Sognepræsten i Hundslund Sogn, som i sit Annex Oldrup har en Præstegaard, hvoraf han aarlig svarer Gæsteri, indtil videre selv maa beholde det Pund Korn, der hidtil har været svaret til Aarhusgaard (Aarhus Bispegaard).[3])

Hermed synes Præsterne at have slaaet sig til Ro med Embedsindtægterne, i alt Fald foreligger der ikke flere Klager og Bevillinger.

Som før omtalt fik Hundslund Kirke en ny Altertavle først i det 17. Aarhundrede og bag paa denne læses:

Anno 1613, Efter hederlig oc høylærdt Mands M. Christen Stubs Cannik oc Sognepræst i Aarhus hans Befaling lod hederlig Mand

[1]) Kancelliets Brevbøger.
[2]) Kancelliets Brevbøger, VII, S. 131.
[3]) Kancelliets Brevbøger, VII, S. 131.

Her Friderick arnoldisøn oc Jens Michelsen Begi Kircke Werger giøre oc formalle denne Tafflue y hederlig oc Vellert Mands Hrr. Laurids Johansøns tid den 16. Septem: Indsat.

Lauritz Andersen Maller. Riber. Michel Snidker Vrold.

Hvor underligt det end lyder, at en Sognepræst i Aarhus maa bevilge Midler til at faa Hundslund Kirkes Altertavle malet, saa er det dog ved nærmere Eftersyn ret naturligt.

Som vist kom Hundslund til at høre under vor Frue Præbende, der var knyttet til vor Frue Kirke i Aarhus. Ved denne maa imidlertid ikke forstaas den nuværende Frue Kirke, thi denne blev oprindelig og lige til 1536 benævnt St. Nikolaj Kirke, men den gamle „vor Frue Kirke paa Brobjerg". Denne synes dog at være bleven nedrevet kort efter 1536 og den tidligere St. Nicolai gjort til Sognekirke i Stedet, under Navnet „Frue Kirke". Ved Kronens Overtagelse af Kirkegodset var vor Frue Præbende kommet bort fra Kirken, men ved Ordningen af Aarhus Præsters Lønforhold den 6. December 1558 fastslaas det, at fremtidig skal „Sognepræsten till wor Frue Kircke hafue Wor Frue Præbende".[1])

Derved havner Hundslund Kirke, efter mange Omskiftelser i de forløbne Aar siden Annektionen 1284, under Sognepræsten til Frue Kirkes Varetægt. Han bestyrer nu dens Midler, og derfor maa han bevilge Pengene til den nye Tavle 1613.

Tilbage staar nu kun Præsterækken, som i Wibergs Præstehistorie har:

[1]) Rørdam: Danske Kirkelove, I, S. 539.

1. Bent (Bernhardus) 15..
2. Rasmus Johansen 16..
3. Frederik Arnoldus 16..
4. Faber 1660.

Denne bliver efter foranstaaende noget fyldigere, idet den faar:

1. Bernhardus	15..	til ca.	1554.
2. Anders Michelsen	1554	„ „	1572.
3. Rasmus Johansen	1572	„ „	1580.
4. Laurids Johansen	15..	(var Præst)	1613.
5. Fred. Arnoldus	16..		16..
6. Faber	1660.		

GADE I RYE. (Efter en Tegn. af Henrik Smith.)

Fra Træskoegnen.

Af RASMUS BORDING.

Det er nu snart et Aarhundrede siden Bindestuens Saga blev skrevet.

Det var i Hammerum og Lysgaard Herreder, at Strikkepindene i gamle Dage holdtes i Gang af flittige Hænder og bidrog ikke alene til at holde Nød og Fattigdom ude, men ogsaa til at skaffe Velstand til Veje. Tiderne skifter. Snurrende Fabrikshjul og sindrige Maskiner gjorde det af med Strikkepindene; og Bindestuen er en „Saga blott". Saaledes gaar det med de gamle, hjemlige Sysler, de forsvinder.

Her skal paa de følgende Blade gives et lille Bidrag til Skildring af en hjemlig Industri, som ogsaa snart vil være forsvunden, nemlig Træskomageriet.

Skildringen giver sig i ingen Henseende ud for at være udtømmende. Den er kun et Forsøg paa at give et Indtryk af Træskomageriet, som det dreves i Mands Minde her i Rye Sogn, der ligger i den Egn, hvor denne Husflid vandt størst Udbredelse og fik mest Betydning.[1]) (Se Noten n. S.)

I Rye Sogn har Træskomageriet sikkert været drevet i umindelige Tider. Men det var dog først i Løbet af forrige Aarhundrede, at det rigtig kom til at florere. Det hænger muligvis sammen med den Omstændighed, at Bønderne i Rye selv blev Skovejere. Rye Sogn, der er omflydt af Vand paa alle Sider, undtagen mod Vest, hvor det grænser op til det udstrakte Them Sogn, har et Jordareal af 8,340 Tdr. Land. Deraf er ca. 3000 Tdr. Land Fredskov. „Nørreskoven" strækker sig langs med Søerne hen forbi Himmelbjerget. „Sønderskoven" ligger vest for Byen nord for Salten Langsø. Det er skarpe, sandede Jorder det meste af, hvad der hører til Rye Sogn. Naar det træffer — hvad der jo ikke saa sjældent sker i vore Dage — at Folk fra mere frugtbare Himmelstrøg kommer her til disse Egne om Sommeren og kommer ud paa de sandede Marker, hvor Rugstraaene tidt paa længere Afstand staar og nikker Goddag til hverandre, saa undrer de sig gerne storligen over, at Folk her kan bjærge Føden. Ikke desto mindre er Bønderne i Rye meget velhavende. Men det er Skovene, der har bragt Rigdommen med sig. I Aaret 1781 var der seks behjærtede Gaardmænd i Rye, som købte Sønderskoven,

[1]) Edv. Egeberg: Linaa Sogn i gamle Dage (Aarhus Stifts Aarbøger VII 1914, S. 128—131) giver Oplysninger om Træskomageriet i ældre Tid. Som Støtte for Paastanden om dettes Ælde kan her meddeles: C. Nyrop: Danmarks Gildes- og Lavsskraaer Side 778: 1496 falbødes der Træsko paa Markedet i Odense. I Vilslev Mose ved Ribe blev der for nogle Aar siden funden en velbevaret Træsko i Tørvejorden i halvtredje Alens Dybde. Den har sikkert ligget dér i adskillige Hundrede Aar. — Begtrup: „Beskrivelse over Agerdyrkningens Tilstand" omtaler Træskomageriet i 19. Aarhundredes Begyndelse.

der saa vel som Rye Nørreskov hørte under Frisenborg Gods. Prisen var 9,125 Rigsdaler og et Aars Rente. Arealet var omkring ved 1100 Tdr. Land. Navnene paa de seks Gaardmænd, som ved deres Beslutsomhed og Fremsyn lagde Grunden til deres Efterkommeres Velstand, bør fremdrages her. Det var Niels Jensen, Thomas Nielsen, Lars Nielsen, Niels Rasmussen, Johan Madsen og Søren Thomasen, alle af Rye By.

Der fortælles, at de fleste af Gaardmændene var meget betænkelige ved Sagen, undtagen Niels Jensen, der var lige saa ivrig for at faa Handelen bragt i Stand, som de andre var betænkelige. Da de blev ved at gøre Indvendinger, erklærede han til sidst kategorisk: „Ja, saa kywer a en missel sjell." Saa faldt de tilføje. Kollegialfølelsen har sagtens alligevel forbudt dem at lade deres Nabo staa alene, hvis der skulde følge Tab med; og skulde der, mod al Forventning, blive Profit, ja, saa var det jo heller ikke værd at lade ham være alene om det. — Nu er Rye Sønderskov mindst det seksdobbelte værd.

I det 17. og 18. Aarhundredes Tider var man mest tilbøjelig til at betragte Skovene som et Slags store Frugthaver, vel at mærke for Køer og Svin.[1]) Navnene Fæ-lund og Fæ-sti-bakken langs med Rye Sønderskov er endnu den Dag i Dag Vidnesbyrd om denne ejendommelige Brug af Skovene.

Men efterhaanden gjorde en mere moderne Betragtningsmaade sig gældende. Og efter at Skoven var bleven Fredskov, kom den under en mere forstmæssig Behandling. De Rye Gaardmænd, som var bleven

[1]) Smlg. Egeberg S. 137 f.

Skovejere, fulgte i den Henseende godt med i Udviklingen. Og da Træskoene begyndte at gaa op i Pris, blev man snart klar over, at der var andre og bedre Maader at skaffe sig Indtægt af Skoven ved, end ved at lade sine Svin og Kreaturer gaa løse der.

I første Halvdel af Aarhundredet kom der dog endnu ikke rigtig Fart i Træskotilvirkningen. Der lavedes kun Træsko til det daglige Forbrug, som man havde gjort fra gammel Tid af, og Priserne var smaa. Fem—seks Skilling for Parret, det var det almindelige. Først hen efter Midten af Aarhundredet, da man begyndte at lave Træsko til Eksport, kom der Gang i Sagerne. Da var det, at de Rye Gaardmænd begyndte at sælge deres Træ til Priser, som de hidtil ikke havde drømt om. Da begyndte Husmændene og de unge Bønderkarle at lave Træsko, den ene efter den anden. Da var det, at Rye Sogn blev et Stykke af „Træskoegnen".[1])

Det var altsaa Eksporthandelen som især bragte Liv i Træskotilvirkningen. Og blandt Foregangsmændene paa dette Omraade maa især nævnes Kroejer Peder Laursen, Rye.

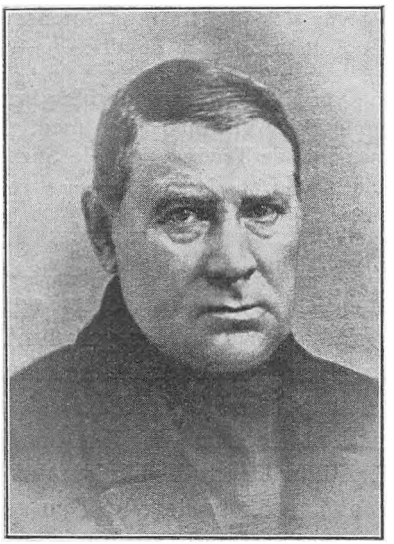
Han var født i Landsbyen Toustrup i Aaret 1804. I sin Ungdomstid drog han omkring som Handelsmand og handlede med Huder og Skind og den Slags.

---

[1]) I Aarhundredets Midte opføres Træskomændenes Antal paa følgende Maade:

Them	Sogn:	2082	Indb.,	418	Familier,	133	Træskom.
Rye	—	998	—	217	—	60	—
Linaa	—	1300	—	285	—	59	—
Søndervissing	—	784	—	158	—	31	—

Han havde en Hest, han red paa, og gjorde tidt lange Farter vidt omkring i Landet. Paa en af sine Handelsrejser kom han da ogsaa en Gang til Rye, hvor han gjorde Bekendtskab med den 29-aarige smukke Kroenke, Johanne Jensdatter. De to syntes godt om hin-

KROEJER PEDER LAURSEN, RYE.

anden, og i Efteraaret 1833 blev de gift, og Peder Laursen blev nu Ejer af Rye Kro.

Aaret i Forvejen var den store Ildebrand overgaaet Byen. Det var anden Søndag i Advent d. 9. Decbr. midt under Gudstjenesten, at Ilden brød ud. Folk styrtede ud af Kirken og ilede hjem for at redde, hvad reddes kunde. Men Ilden havde faaet for godt fat. Hele Byens Centrum, tre store Gaarde og lige saa mange Huse gik op i Luer. Det var en Begivenhed, der ryg-

tedes „vidt om Land": og hvorom der endnu den Dag i Dag gaar Frasagn. En af Tidens og Egnens Digtere, Jens Brødløs, satte hele Historien paa Vers af denne Slags:

»Den anden Advent Søndag
den Gærning var bestemt;
det var hos dig, Rasmus Sørensen,
den Ildebrand blev tændt«. — — —

»Ej alene var det, at Gaardene blev brændt;
men trende Huse gik op i Luer med,
tilmed saa mange Træsko, ja hele Snese Læsser
der brændte paa et Sted«. — — —
o. s. v.

Blandt de brændte Gaarde var ogsaa Kroen. Men den blev snart efter bygget op paany, og Peder Laursen, der nu var bleven dens Ejer, fik hurtigt bragt Orden i Sagerne. Men Handelsmand som han var, nøjedes han ikke med at drive sin Jord og passe sin Stilling som Krovært. Han gav sig til at handle med Træsko. Hans Driftighed som Handelsmand gav sig især Udslag i det, at han eksporterede. Den ene store Ladning Træsko efter den anden sendte han over til København eller til Aalborg eller andensteds hen, men navnlig til København; og han tjente mange Penge paa dem, saa han blev efterhaanden en velhavende Mand.

Og med Rigdommen fulgte der som altid Anseelse. Det undlod ikke at gøre Indtryk paa Træskomændene, naar de skulde have deres Betaling for Træskoene, og en for en stedtes i Hosesokker for Peder Laursen inde i hans Sovekammer, hvor han sad med en mægtig Pengepose mellem Knærne. Den var saa stor, at den saa ud til at kunne rumme et helt Fjerdingkar; og med den ene Haand hev han den ene blanke Daler op af

dens uudtømmelige Dyb efter den anden. Saadan en Velstand var man nødt til at respektere.

Peder Laursen tjente forøvrigt ogsaa gode Penge paa Kroen. Han forstod ikke alene at skænke Øl og Brændevin og de saa højt skattede „smaa sorte" for Sognets Bønder og Træskomænd, han havde ogsaa Greb paa at omgaas „fine" Folk. Det var i de Aar, da Himmelbjerget begyndte at blive berømt som Valfartssted for Turister, og som Skueplads for de store Folkemøder. Der kom mange fornemme Folk til Egnen, baade fra København og andre Steder. Og i Rye Kro, der laa saa tæt ved, kunde man altid være sikker paa at finde en god Modtagelse og god Behandling, saa den blev i de Aar næsten lige saa berømt som selve Himmelbjerget. I Aaret 1857 kom der saaledes en Flok Studenter spaserende dertil. De havde sat hinanden Stævne i Rye Kro, hvor de skulde overnatte, for saa Dagen efter i sluttet Trop at drage ud paa Himmelbjerget. Imidlertid var det bleven øsende Regnvejr den Dag, de drog dertil, saa de ankom i en yderst kummerlig Forfatning, gennemblødte lige til Skindet. Men den omhyggelige Krovært helmede ikke, før han havde faaet dem i tørt Tøj allesammen, dels ved tjenstvillig at dele ud af Husets eget Forraad, dels ved at laane hos Naboerne. En saadan Konduite maatte nødvendigvis vinde Paaskønnelse.

Ved selve de store Folkemøder i Trediverne og Fyrrerne havde Peder Laursen altid sit store og rummelige Telt anbragt paa Festpladsen, og St. St. Blicher roser ham som „den flinke og billige Gæstgiver i Rye." Udtrykket lader formode et mere intimt Forhold mellem Gæstgiveren og Digterpræsten. Og St. Blicher, som nok forstod at goutere ikke alene en venlig Op-

træden, men ogsaa et godt Krus Øl, har nok i Peder Laursens Telt „fejret mangt et lystigt Kalas".[1])

Peder Laursen døde af Apoplexi den 18. Marts 1868 og ligger begravet paa Rye Kirkegaard.

Eksporten kom til at betegne et stort Opsving i Træskomageriet. Hidtil havde man nøjedes med at forsyne Egnens Befolkning med Træsko; og havde man lidt tilovers, saa solgte man dem til „Skipper Basse" eller andre tilfældige fremmede Opkøbere, som af og til kom til Egnen. Men der var ikke noget bestemt og sikkert Aftræk paa Træskoene, det var derfor heller ikke noget, der kunde skabes en Levevej ud af; og de allerfleste af dem, der gav sig af med at lave Træsko, har ganske sikkert ogsaa kun brugt det som Bifortjeneste og har haft andre Erhverv ved Siden af.

Men efter at Handelen var aabnet paa København, takket være Peder Laursen og andre driftige Træskohandlere fra selve Rye Sogn, forandredes Stillingen fuldstændig. Træskoene gik op i Pris fra en 5 à 6 Skilling Parret til det tredobbelte; og senere hen, da Træskoene stod højest i Pris til det seksdobbelte. I 1850 var Prisen allerede gaaet op til 15 Mark for Snesen. I de følgende Tiaar steg den yderligere til 18 og 24 Mark. Omkring ved 1870 kostede Træskoene 100 Rigsdaler Læsset. Et Læs = 16 Snese. Omsætningen var paa den Tid alene for Rye Sogns Vedkommende ca. 100,000 Kr. aarlig.

En dygtig Træskokarl kunde tjene 4—6 Mark om Dagen foruden Kosten. Samtidig tjente en Daglejer i det højeste — og det var endda om Høsten — 28 Skil-

[1]) Smlg. J. Aakjær: Steen Steensen Blichers Livstragedie, II. Afsnit, Himmelbjærgpræsten.

ling à 2 Mark i Dagløn. En Tjenestekarls Løn var i Forhold dertil, altsaa en 20—30 Rigsdaler om Aaret.

Det er let at forstaa, at der nu blev mange Træskokarle og Træskomænd. Omkring ved 1870 var der sikkert lige saa mange Træskomagere, som der var Familier i Sognet. De allerfleste Husmænd lavede Træsko, og omkring i Gaardene var der gerne een à to Træskokarle i hver Gaard. Læretiden var forholdsvis nem at komme over. I Reglen stod man kun i Lære et halvt Aar, en Vinter; Sommeren efter lavede man saa Træsko paa egen Haand, men under en kyndig Mands Tilsyn. Lærlingen betalte saa for Kosten det halve Aar, han stod i Lære. Undertiden blev Læretiden bestemt til et helt Aar; i saa Tilfælde betaltes der intet for Kosten.

De Rye Gaardmænd var jo Skovejere og kunde selv levere Træet til Træskokarlene eller Træskomændene. Fremgangsmaaden var denne, at Skovejerne leverede Træet, som Træskomanden saa lavede i Træsko, og saa fik han hvert fjerde eller hvert femte Par som sin egen Fortjeneste. Senere blev det almindeligt at lave Træsko „til halvt", d. v. s. Skovejeren leverede Træet, som Træskomanden saa forarbejdede, og hver Part fik det halve af Salgssummen, efter at Kostpengene var bleven trukken fra for Træskomandens Vedkommende. Men det var ogsaa tidt, at Træskomændene selv købte deres Træ af Skovejeren og saa solgte deres Træsko til Træskohandleren. De store Skovauktioner blev gerne holdte ved Juletider, tidt under megen Støj og Tummel, da Kaffe og Brændevin som oftest spillede en Rolle med.

Man skulde synes, det var ikke saa let at bedømme saadan en Bøgs Værdi, saa længe den stod paa Roden;

men den øvede Træskomand havde altid let ved at se, hvor mange Par Træsko saadan en Bøgestamme kunde indeholde. Hans Beregninger slog sjælden ret meget fejl. Var Træet først fældet, saa maalte han med Haanden: to Spand af Længden og et af Omfanget udgjorde Maalet paa en stor Træsko. Naar han skulde udregne nøjagtigt, hvor mange Par Træsko en Bøgestamme kunde indeholde, maalte han med Haanden først Stammens Længde, og saa maalte han dens Omfang baade ved den tykke og den tynde Ende. Ved at tage Middeltallet af disse to sidstnævnte Maal og multiplicere det med Længden fik han Summen udregnet.

Der var en egen Hygge og Hjemlighed over Træskoarbejdet. Det var renligt, og det var indendørs Arbejde, i hvert Fald det meste af det. Navnlig om Vinteren var det noget andet at kunne staa lunt og godt i et tørt Huggehus og lave Træsko i Stedet for at skulle gaa og rode i Møg og Snavs, som Landmændene jo ellers maatte gøre, eller hvad der var endnu værre: staa og svinge Plejlen i Tærskeloen og faa Lungerne fyldt med Støv og Daarlighed. Nej, da var det at lave Træsko noget ganske andet. Dertil kom, hvad der sikkert ikke har haft mindst at betyde især for Ungdommens Vedkommende, at det var en selvstændig Bestilling. Træskokarlen var sin egen Mand. Han kunde gaa og komme, naar han vilde. Fandt han paa at holde „blaa Mandag", eller han fik Lyst til en lille Købstadtur midt i Ugen, saa fulgte han sin Lyst, og der var ingen, der kunde gøre ham noget for det. Endelig gav det jo ogsaa gode Penge. Alt i alt: det var en herlig Stilling at være „Træskokarl".

Vi vil nu følge hans Syssel Dagen igennem for at se, hvordan han bar sig ad med at forvandle de store Trækævler til passeligt Fodtøj.

Træskokarlen var som Regel tidligt paa Færde om

TRÆSKOENE „BLOKKES".

Morgenen. Om Vinteren var han altid oppe at „blokke" ved Lys. Redskaberne, der skulde til, var en Huggeblok og „Blokøkse", en almindelig Haandøkse med et kort, skævt Skaft. „Blokningen" bestod i at give Træskoen den ydre Form. Der skulde hugges Hæl og „Beder" og „Næse" o. s. v. Træskoen skulde, kort sagt, tildannes. Det var et Arbejde, som krævede stor Fær-

dighed, da man blot ved at hugge lidt for meget af et enkelt Sted let kunde ødelægge det hele. I Forvejen havde Træskoene faaet den første Omgang ude i „Skotstedet" ved Hjælp af den store „Skotøkse". Naar det saa var bleven et Stykke op ad Formiddagen, stod der en 5 à 6 Par, eller hvis det var af mindre Sort, en 8 à 9 Par Træsko rede til at sættes i „Hulestolen". Saa fulgte vel nok det for Træskomanden mest anstrengende og mindst fornøjelige Arbejde, nemlig at faa boret Huller i Træskoen og givet dem den indre Form. Redskaberne dertil var en 6—7 „Navre" af noget forskellig Størrelse, og saa „Hulestolen". Denne Indretning bestod af et rundt Stykke Bøgetræ paa en halvanden Alens Længde og en 9—10 Tommers Tykkelse, som var sømmet fast paa et Par Ben, der saa igen var rammet i Jorden. Benene havde ligeledes en Længde af en halvanden Alen. Paa Hulestolens indvendige Side var der lavet en Fordybning, hvori Træskoene ved Hjælp af et Par Kiler kunde kiles fast. Naar saa et Par Træsko var bleven anbragt i „Hulestolen" med Hælenden opad, greb Træskomanden den saakaldte „Forbonavr" og borede med den to Huller i hver Træsko, lodret paa „Skoens" Længdeakse, det ene lige ved Hælenden og det andet der, hvor Overtaget af Træskoen skulde begynde. Naar Hullerne var borede dybe nok, huggede han med Blokøksen Træet imellem dem væk, og der var altsaa nu bleven en Fordybning til Foden i Træskoen. Saa boredes der atter med Forbonavren et Hul, men denne Gang parallelt med Længdeaksen ned mod Taaenden, og dette Hul blev saa ved Hjælp af de andre Navre stadig gjort større og større, indtil det havde opnaaet den Størrelse, der passede efter Foden. Dette Arbejde kaldtes at „hule" og var,

som sagt, meget anstrengende. Baade var det strengt at bore med de store Navre, og saa gjaldt det jo desuden om at faa Hullet givet den rette Form, saa Foden kunde hvile bekvemt i Træskoen. Det var den egent-

Ved „Hulestolen".

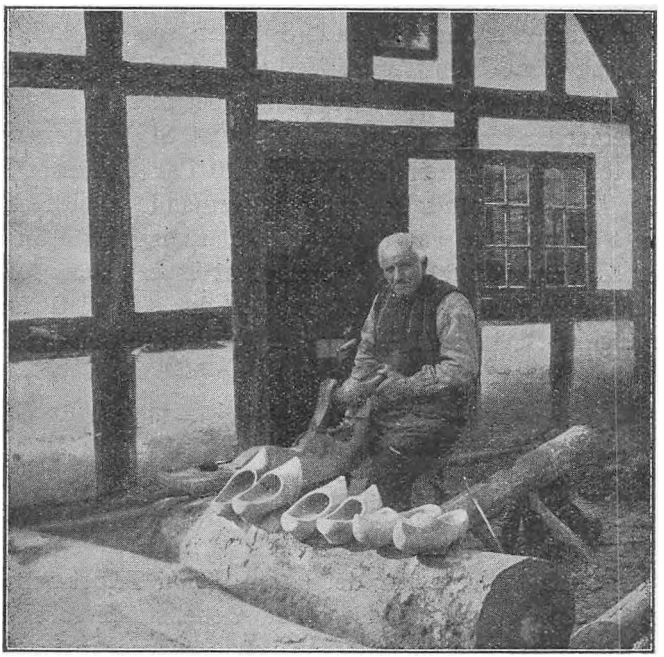
lige Kunst ved Træskoarbejdet, og det var ikke alle, der var lige dygtige til den. Der skulde ogsaa et stærkt Bryst til for at kunne holde ud til det Arbejde i Aarevis. Naar der boredes, sattes Haandtaget af Navren gerne ind imod Brystet, og der skulde et temmeligt stærkt Pres paa. Dertil kom saa den foroverbøjede Stilling, som man var nødt til at indtage, saa længe Ar-

bejdet stod paa. For ikke at blive klemt alt for meget ind for Hjærtekulen anvendte man en Træplade, som tillige var forsynet med en lille Fordybning i Midten, hvori den spidse Ende af Navrskaftet kunde løbe rundt.

Det blev gerne hen paa Eftermiddagen, inden Træskokarlen blev færdig ved Hulestolen. Maaske kunde han dog, inden det blev mørkt, naa at faa „tælleret" et Par Træsko eller to. Det var nemlig den næste Proces, der foregik med Træskoene: de skulde „tælleres", glattes og afpudses udvendigt. Dertil brugtes et Par Baandknive, et Skrabejern og en „Tællehest". Baandknivene var lange, skarpe og tykke Knive med Træhaandtag i begge Ender. „Tællehesten" var uden Sammenligning det mest kunstfærdige af det Redskabstøj, der hørte til Træskomageriet. Det var et Stykke Træ paa fire Ben, der var formet bagtil som et Sæde. Paa Midten var der anbragt en Klemme, som man ved Hjælp af Foden kunde klemme Træskoen fast med. Først blev Træskoene afglattede udvendig ved Hjælp af Baandknivene; til sidst blev de skrabede baade udvendig og indvendig. Det var for saa vidt lettere Arbejde, som det altid udførtes i siddende Stilling. Dog kunde det nok genne Sveden ud, naar det rigtig skulde blive til noget.

Naar der var bleven tændt Lys om Aftenen, flyttede Træskokarlen med „Tællehesten" ind i Stuen, og saa anbragte han sig der ved Siden af Konen og Pigerne, der kartede og spandt. Da kunde der nok blive Lejlighed til mangen hyggelig Passiar og mangen lystig Skæmt, mens Rokkehjulet snurrede, Baandkniven fo'r op og ned ad Træskoen og Spaanerne røg til alle Sider. Naar saa det blev ud paa Aftenen og henad Sengetid,

stod der en 5 à 6 Par ny Træsko som Resultat af Dagens Anstrengelser. „Tællehesten" blev sat til Side, Spaanerne skulde fejes op og bæres ud. Der var Opbrud over hele Linien. Maaske tog den raske Svend,

Paa „Tællehesten".

idet han lagde Skødskindet fra sig, en af de runde Piger om Halsen og gav hende et Smækkys midt paa Munden i kaad Overgivenhed over at være færdig med sit Dagværk.

Endnu var der dog et tilbage: Træskoene skulde ryges og bindes op. Dette var dog ikke et Arbejde, der foregik til bestemte Tider, men rettedes efter, naar

Lejlighed gaves. Træskoene dannedes nemlig altid af grønt eller friskt Træ, vel sagtens fordi det i den Tilstand var lettest at bearbejde. Men for at de ikke skulde raadne eller revne, satte man dem til Tørring i Skorstenen paa Rækker over hinanden, mens der blev gjort Ild under dem af vaade Spaaner, saa den kunde ligge og ulme hele Tiden. Ved denne delvise Varme og stærke Røg blev Træskoene i Løbet af en 2 à 3 Timer tørrede. Saa blev de taget ud af Skorstenen og bundet sammen med Halmsimer. 10 Par udgjorde et „Reb". Den almindelige Fremgangsmaade med Hensyn til Optælling var ellers den, at man brugte Snesen som Maalenhed, men saadan at Træskoenes forskellige Størrelse bestemte Antallet, der skulde til for at udgøre en Snes. Man inddelte dem i fire Klasser efter deres Størrelse:

Mands	Træsko	(10—11 ")	en	Snes = 15	Par.
Kvinde	—	(9—10 ")	-	— = 20	—
Drenge	—	(8 - 9 ")	-	— = 25	—
Børne	—	(6—8 ")	-	— = 30	—

16 Snese udgjorde 1 „Læs".

Et stort Arbejde var det ogsaa at faa Træet „skovet" hjem og saa faa det savet. Dette sidste foregik gerne i Mørkningen, naar man ikke længere kunde se ude i Værkstedet, mens det dog endnu var for tidligt at tænde Lys. Træskokarlene gik som oftest sammen og hjalp hinanden med at save de tykke Kævler over ved Hjælp af en stor Skovsav. Man kunde altid i den stille Aftendæmring høre Savens ejendommelige Lyd et eller andet Sted i Landsbyen. Husmændene, som lavede Træsko, gik ogsaa undertiden sammen, men ellers maatte Konen tage ved. Hun kunde ogsaa nok, naar det skulde være, trække den ene Ende af Saven.

Fra min Barndom erindrer jeg Ordet „Skrabalderjyder". I min Bevidsthed har det tillige en vis Forbindelse med Træskomageriet, uden at jeg dog nu er i Stand til at kunne gøre Rede for den nærmere Sammenhæng. Men Betegnelsen stammer dog vistnok især fra Træskoegnen i Jylland; og vist er det, at Træskokarlene, naar de kom sammen, nok kunde lave en Del Skrabalder.

Det var Folk, som altid havde Penge paa Lommen. Og det søgte de at give Udtryk ved altid at være de flotteste til at give ud og til at kræve „Omgange" ind, naar der var Drikkeri paa Kroen eller paa Markedspladsen og lignende Steder. Den mest yndede Drik var Kaffepunch. En Kaffepunch kostede fire Skilling. En Pot Brændevin tolv Skilling.

Naar Træskokarlene kom sammen, blev der gerne handlet. Man handlede med Uhre, Piber, Tobakspunge o. s. v. Formaalet var ikke saa meget dette at komme i Besiddelse af den omhandlede Genstand, det var mere det, at „Handelen" gav Anledning til „Lidkøb". Træskokarlene var som Regel dygtige baade til at skraa Tobak og drikke Brændevin, og i Mangel af andre Handelsvarer byttede man Skraa med hinanden. Lidkøbet ved en saadan „Handel" var altid en halv Pægl Brændevin.

Kortspil blev ogsaa brugt en Del. Undertiden kunde der sidde en Flok Træskokarle paa Kroen og spille Kort hele Natten. Saa fik de om Morgenen, før de gik hjem, en Pande stegt Flæsk. Panden blev sat paa Bordet med Flæsk og Fedt, dertil Brød og en Pægl Brændevin i et Glas, som vandrede rundt fra Mund til Mund. Man dyppede Brødet i Fedtet og fik paa den Maade det hele med. Men en Gang, fortælles der, var

der en, der overgivent hældte Glassets Indhold i Panden med Fedtet i. Det øvrige Selskab knurrede i Førstningen over denne Vandalisme. Men Synderen erholdt Tilgivelse ved at tilbyde at drikke hele Kombinationen af Panden og saa gaa hjem og lave fem Par Træsko. Han holdt sit Løfte.

Ved Gilder, især Barselgilder og Bryllupper, var Træskokarlene altid velsete Gæster. Gennemgaar man Rye Sogns Kirkebøger fra 1860 og videre fremefter, falder man maaske i Forundring over den ret kuriøse Kendsgerning, at det næsten altid er Træskokarle, der staar opført som Faddere. Forklaringen er den, at man vidste, det var Folk, som ikke kneb paa Skillingen. „En Træskokarl betalte altid den Plads, han sad paa." Derfor var de meget efterspurgte ved saadanne Lejligheder. En gammel Træskomand har meddelt, at en Gang, han holdt Barselgilde, indkom der ikke mindre end 22 Rigsdaler i Faddergave.

Det var ikke nemt at overkomme alle de Steder, man var indbudte som Faddere. En anden gammel Træskomand har fortalt, at han og en Del af hans Kammerater en Gang var til Barselgilde 10 Søndage i Træk. At man ved saadanne Lejligheder paadrog sig ret omfattende Forpligtelser, Forpligtelser til „at lade Barnet oplære i den kristelige Børnelærdom, hvis Forældre skulde dø inden det kom til Skelsaar og Alder," som det saa smukt hedder i Ritualet, synes ikke at have tynget videre paa Samvittigheden.

Naar der ellers ikke var noget, der tilbød sig i Retning af Gilder og Sammenkomster, saa lavede man selv Gilde. Hos Kresten Degn i Rye holdtes der „Legestue" regelmæssig hver fjortende Dag. Han var en meget gemytlig Mand, der havde faaet et Slags Monopol

paa at more Ungdommen eller i hvert Fald skaffe Husrum til deres Sammenkomster. For en Specie havde han faaet Lov til at have Spiritusudsalg. Deltagerne (Karlene) betalte en Mark i Spillemandspenge og otte Skilling for Øl og Brændevin, saa kunde de faa alt det, de vilde drikke af begge Slags. Dansen varede gerne hele Natten.

Træskokarlene havde Ord for, at de gerne vilde holde „blaa Mandag". Var der en mere ædruelig iblandt dem, og han arbejdede om Mandagen, kunde det nok hænde, at en Flok af hans Kammerater kom ind i Huggehuset og, før han vidste et Ord af det, satte et Par Stænger under Hulestolen og løftede den af Plads. Saa var han færdig med Arbejdet for den Dag. Ja, Træskokarlene kunde nok lave en Del Basseralle. Slagsmaal var der ogsaa af og til. Og det var ikke saa nær alle de Penge, de tjente, der blev anvendt paa en fornuftig Maade. Overmod og Vildskab var der ikke saa lidt af iblandt dem. Men det var jo ogsaa unge Folk, og Ungdom og Visdom følges nu ikke altid ad. Træskomændene var gennemgaaende mere satte af Væsen. De var jo ogsaa ældre og havde selv Hus og Hjem at passe.

Den Retning, som Udviklingen efterhaanden tog, havde vel nok sine Skyggesider. Den gode Fortjeneste fristede her, som alle Steder og til alle Tider, til at leve over Evne. Og her blev det for manges Vedkommende til en Leven i Sus og Dus. Gevinsten ved Træskomageriet maa da søges ikke egentlig eller alene i den større Fortjeneste, men tillige i det Tilskud til Hjemlivet, som Arbejdet førte med sig, det ejendommelige Præg, som denne Hjemmeindustri gav hele det daglige Liv. Dette, at Far og store Bror eller Træsko-

karlen, som man havde paa Kost. næsten altid var hjemme, at Øksen eller Økserne klang i Huggehuset i saa at sige hvert eneste Hjem i Sognet, at Tællehesten om Aftenen havde sin Plads inde i Dagligstuen ved Siden af Rokken og Karterne, det gjorde paa en vis Maade Hjemlivet fyldigere, og det gav hele Egnen sit Præg af „Træskoegnen".

Men ejendommeligt er det ogsaa her at se, at naar en Bevægelse har naaet et vist Punkt i Udviklingen, der maa betegnes som Højdepunktet, saa daler den igen lige med det samme. Træskotilvirkningen i Hjemmene er gammel. Sin Glanstid opnaar den i Aarene 1860—70 og fremefter. Men allerede i Halvfemserne begynder det at gaa tilbage. Træet bliver dyrere og Træskofabrikkerne begynder at dukke op. Med dem kan Træskomændene ikke konkurrere. I min Barndom hørte jeg saa tidt, naar der var Tale om en eller anden Fabriksvirksomhed, Træskomændene trøste sig med: „Det er da godt, der er én Ting, de ikke kan hitte paa at lave paa Maskine, og det er Træsko." Men i denne Verden er alt foranderligt, og man skal intet forsværge. Nu snurrer Maskinerne rundt, og paa Ry Træskofabrik laves der daglig af 18 Mand lige saa mange Par Træsko, som 60 Træskomænd kunde lave tidligere i samme Tid.

Nu er der kun 11 Træskomænd i Rye Sogn.

Linaa Sogn i gamle Dage.[1]

Ved Edv. Egeberg.

II. Byerne.

Maa jeg forudskikke den Bemærkning, at jeg i denne Afhandling væsentlig beskæftiger mig med den Del af det gamle Linaa Sogn, som ligger Øst for Silkeborg. Det vilde nemlig føre altfor vidt og tage meget mere Plads, end jeg her har at raade over, om jeg skulde tage Hovedgaarden Silkeborg og dens Forhold under Behandling. Dette sidste Emne vil jeg forhaabentlig faa Lov at behandle andet Steds og som en Helhed for sig. Her holder jeg mig da i alt væsentligt til Bøndergodset Øst for Silkeborg, kun med Strejftog over paa den anden Side Remstrup Aa.

— Omformningen af Landsbyen har taget Fart siden Udskiftningstiden i Slutningen af det 18de og i Begyndelsen af det 19de Aarhundrede.

Fællesdriften forbød indtil da al Udflytning, og de tæt sammenbyggede Byer med deres Hel- og Halvgaarde, Boel og jordløse Huse laa, som de havde ligget i Aarhundreder. De eneste Forandringer i Byens Udseende foregik i Reglen ved Deling af Gaardene, Ombygning og Opførelse af et enkelt nyt Hus hist og her inden for Byens gamle Omraade („Formerit et Hus", som det hedder).

Først da hver Gaard og Boel fik sine paa mange

[1]) Fortsat fra Aarhus Stifts Aarbøger 1914, S. 153.

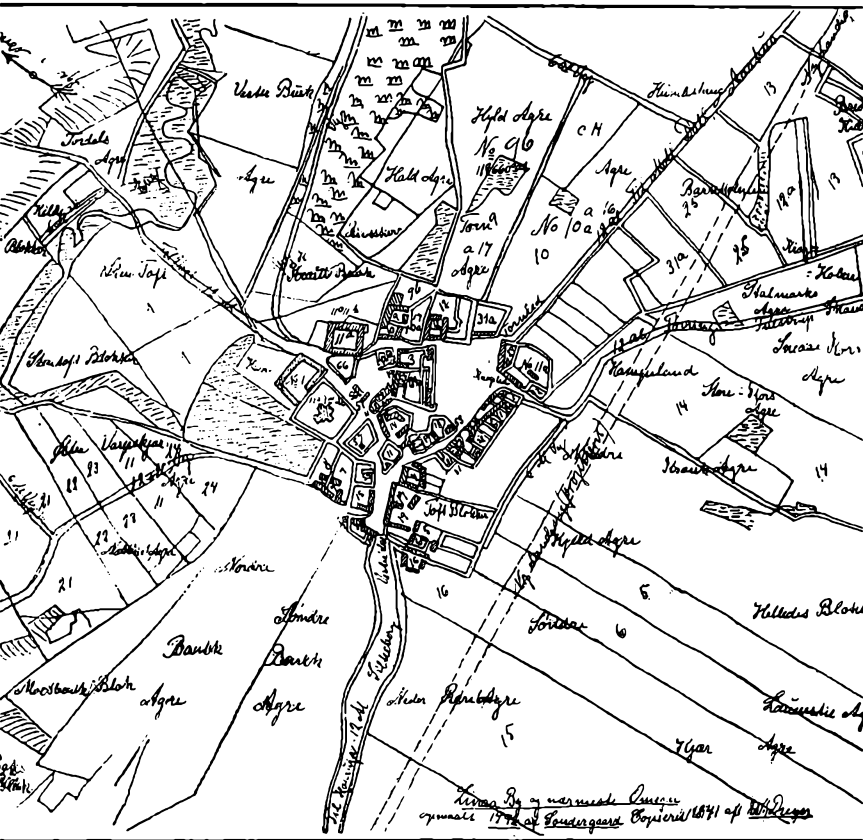
Steder spredte Agre samlede, og ikke mindst da Fæstejorden gik over til Selvejendom, fik Bønderne frie Hænder til at indrette sig, som de havde Lyst. Man sad nu som Herre paa sit eget, kunde bygge som man vilde, indføre nye Driftsmaader, dele Ejendommene, flytte ud paa Udmarker og Overdrev.

I Linaa Sogn gik Udviklingen her parallelt med det øvrige Lands. Byerne er bleven spredte ud over Markerne. Sognet er, som saa mange andre Steder, bleven som en stor By. Og det vil vel her, som alle Steder, ende med, at alle jordejende Folk flytter ud paa deres Jord, og Byerne bliver en Samling af jordløse Huse.

Man har nu i Linaa Sogn ret tæt beboede Udmarker i Vangved, Bjarup, Raaballe (hvor Skoven laa), Holkenborg (den store Alminding mellem Laven og Linaa), Sejs, Haarup Mark, Skjellerup-Nygaarde. Desuden har Jernbaneanlægene Skanderborg—Silkeborg og Silkeborg—Langaa drevet tre Stationsbyer op: Laven, Svejbæk og Resenbro. Og dertil er der jo i den Del af Sognet, som laa paa den anden Side Gudenaaen (se Kortet i min Afhandling om Skovene), men nu forlængst er udskilt, vokset en Købstad op — Silkeborg — omkring den der i 1844 anlagte Papirfabrik.

I de to Aarhundreder, som gik forud for Udskiftningen — de to, vi særlig beskæftiger os med her — har Sognets Byer altsaa ikke i nogen væsentlig Grad skiftet Udseende. Bykortene fra Tiden omkring 1800, som paa et enkelt nær forlængst er gaaet til, men som der heldigvis findes Genparter af i Matrikulskontoret i København, viser os Byerne, som de har set ud i disse to Aarhundreder og formodentlig langt længere tilbage. Jeg maa dog her tage det Forbehold, at der k a n have ligget et Hus hist og her, som ikke er med-

taget paa Kortet. Ved Opmaalingerne er det jo i første Række Gengivelsen af Arealerne, det gælder. Saaledes véd vi fra Lensregnskaberne, at der har været Bebo-

KORT OVER LINAA FRA 1792.

else i „Nylykke" (se Afhandlingen om Skovene, S. 151). Og et Sted mellem Silkeborg og Resenbro laa „Krudhuset". Og der kan have været flere.

— Vi begynder da med Hovedbyen Linaa.

Det viser os en udpræget Ringby. Ringens Hovedled dannes af Gaardene: Præstegaarden (1), Gandisgaarden (11 a) (senere Overgaard, nu Linaa Storgaard), Smedegaardene (9-10), Møllegaardene (12), Kannikegaardene (4-17-19), Borupgaardene (5-6), Vestergaard (16), Høggaarden (15), Hjortegaardene (7-8).

Mellem disse og Præstegaarden findes Kirken. Mellem Møllegaardene og Kannikegaardene laa en Række Boel og Gadehuse (hvoraf enkelte endnu er tilbage). Og paa „Gaden" selv (den aabne Plads midt i Byen) laa „Gaasedammen", der havde sit Tilløb og Afløb ved Bækken, som den Dag i Dag ved Efteraars- og Vintertid deler Byen i to Dele, Kroen (14), Skolen (3), Smedien (57) og nogle flere Huse.

Gaardenes Ejere gennem Tiderne er der i den foregaaende Afhandling (om Skovene) i Korthed gjort Rede for. Jeg skal her blot tilføje, at af Husene mellem Gaardene og paa „Gaden" laa en Del under Gaardene. De øvrige stod i direkte Fæsteforhold til de forskellige Ejere: Kronen, Slægten Fischer, Aarhus Bispestol, Universitetet o. s. v.

I Præsten Palle Pedersen Wendels Dignatio præpositura af 1661 nævnes ingen Huse til Præstegaarden (Nr. 1), men i Præsten Chr. Gybergs Opgivelser om Embedet i Gjern Herreds Embedsbog af 1772 er der kommen 6 Huse under den:

„3 jordløse, dog med Kaalgaardsjord ved" (1 ved „Knopledet" (den søndre Udkørsel af Byen), „2de ved den Øster side af Gaasdammen"), „3de paa den væster side af Gaasdammen". I 1792 er der dog kun 3 Huse, deraf „to samlede Huspladser med Haver nord paa Gaden" (vist de to, som laa norden for den nu udfyldte Gadedam, og som hed „Knoldhuset" og „Dam-

borg", henholdsvis i den nedre Ende af Gartnerhaven (den gamle Skolehave) og der, hvor „Kapellanhuset" nu ligger).

Til „Gandisgaarden" (11 a) nævnes i 1665 — da den beboedes af Hans Worm — flere Gadehuse. Og under den samme Gaard nævnes i 1792 to Huspladser med Have i den sydøstre Side af Byen, en Haveplads midt paa Gaden og en Husplads med Toftlod sydøst i Byen; altsaa 4 Huse.

En anden af Huspladserne angives i 1792 at være Degnens Bolig („sydøstlig for Gaden i Byen") (vistnok det midterste af Husene (2)).

Endvidere havde Vestergaarden (Nr. 16) „en Husplads med Have" nordenfor samme Gaard.

De fleste af de øvrige Huse, hvoraf igen Størsteparten havde Marklodder vesten for Byen (mellem Bakkerne i Halved og Aaen), hørte til Kapitlet i Aarhus eller Universitetet.

I Byen er af Gaardene nu kun tilbage de to Hjortegaarde (Nr. 7 og 8), den østre Møllegaard (Nr. 12) (dog nu beliggende ved Tornleddet), og den ene Borupgaard (Nr. 6).

Smedegaardene (Nr. 9 og 10) er begge udflyttede, den ene findes vest for Møllen, den anden nord for Kroen og den gamle Aarhus Landevej. Den vestre Møllegaard ligger ved den nye Landevej, hvor en Sidevej stikker ind til Byen, ind mod Forsamlingshuset. Kannikegaardene (14 og 17) er flyttede syd og sydvest for Byen. Nr. 19 er forsvundet og sikkert lagt ind under Nabogaardene. Den østre Borupgaard (Nr. 5) er lagt ind under Nr. 6, Vestergaarden (Nr. 16) ligger nord for Byen, Høggaarden (Nr. 15) i Sydøst. Præstegaarden ligger nede ved Aaen (den gamles Tomt og

Have er lagt til Kirkegaarden), og Gandisgaarden eller Overgaarden ligger nede under Hesselskoven i Nord.

— Gennem Byen, over Gaden, gik Vejene. Fra Syd puttede den gamle Skanderborg Landevej — over Byerne Tulstrup og Tørring, gennem „Bomholts Hule" forbi „Raaballe" ned ad „Bollingsbak" — sig ind gennem „Knopleddet". Fra Øst kom Aarhusvejen over Dallerup og Mollerup skærende den sydlige Ende af Hesselskoven ind gennem „Tornleddet", løb sammen med Skanderborgvejen og gik selvfølgelig ind til Kroen (Nr. 14). Af denne staar endnu Stuehuset („Isterraden") tilbage, ubeboet og gemt bag en stor To-Etages Købmandsforretning. Over Vinduerne i Syd skygger to gamle Linde. De øvrige Længer blev i 1854 nedrevne og opsatte igen som Linaa Mølle, der nu er nedbrændt og ombygget. Skolen (3) — en af Frederik IV — staar endnu, men benyttes ikke som Skole. Smedien ligger nu nordligst i Byen (før 57) ved Voel-Vejen. Ind fra Vest, fra Silkeborg Slot, Kro og Mølle over Haarup kom en bred Vej gennem „Vesterled". Og fra Nord over Resenbro og Skjellerup gik den fjerde Hovedlandevej (Viborgvejen) — som den Dag i Dag — ind forbi Hjortegaardene. Endelig kom ogsaa fra Nord, fra Skanderup og Voel ned over Aaen ind mellem Præstegaarden og Gandisgaarden en Vej, som benyttes endnu.

Lad mig her tilføje, at Vejene gennem Byen var, ligesom mange af Tofterne, hegnede med Sten- og Jorddiger, hvoraf en Del staar den Dag i Dag, og kan staa i Aarhundreder endnu. Kirkens gamle Stendiger er desværre forsvundne og erstattede af snorlige, kedelige Cementmure, hvis Materiale kun for en ringe Del er hentet fra Markerne omkring Byen. De er der-

for saa lidet hjemlige og ligesom Kirkens Muld og de, der hviler i den, og som satte Stendigerne, fremmede og uvedkommende.

Digerne i Linaa — og i Sognets øvrige Byer — har op igennem det 18de Aarhundrede stadig været underkastet offentligt Eftersyn. Dette er oftest kædet sammen med Tilsyn med Pileplantning, Grøfter, Nyplantning i Skovene — Skovridere og Skovfogder var da ogsaa gærne med blandt Synsmændene — og undertiden ogsaa med — Svineringning (Anbringelse af Ringe i Trynen for at hindre dem i at rode). Blandt de mange Synsforretninger anfører jeg den fra 1739. Det hedder her:

„Skjellerup: 6 Mænd (i Byen). Findes ingen (Sten)-Diger. Ingen (Jord)-Diger for deres Mark dette Aar at koste. Pile 40 St. (for hele Byen).

Haarup: 9 Gaardmænd. Har ingen Stendiger opsat, saasom de dertil ingen Steen, som dertil kunde bruges, paa deres Mark kan faa. Ingen nye (Jord)-Diger, de gamle i god Stand. Pile har de ej heller sat, heldst de tilstaae ey har villet groe og er gandske udgaaen.

Skovopelskning i Haarup Skov 150 Favne (langt) og 30 Favne (bredt).

Lavind Bye: 6 Mænd. Nye Grøfter kast 60 Favne. Ingen Stendiger af Nye opsat. Pile 40 Stk.

Har opelsket (Ege) 40 og 28 Favne.

Moldrup: 9 Gaardmænd. Nye Stendiger 46 Favne. Nye Jordgrøfter behøves ikke. 55 Piile.

Linne Bye: 3 (?) Kongens Bønder og 8 Caniche Bønder. Ingen nye Stendiger. Nye Jordgrøfter behøves ikke, de gamle i god Stand. Piile behøver ikke at plantes."

Hvorledes Markerne blev fordelt ved Udskiftningen, giver medfølgende Kort, som kun gengiver Byens nærmere Omegn, delvis Besked om. De er, som man ser, stukket stjerneformigt ud fra Byen, saavidt muligt ud for Gaardene, hvortil de hører. Hvor disse havde deres Vange før Udskiftningen, kan der ikke siges noget bestemt om. Men det er vel rimeligt, at de fleste af Gaardene har haft Andele i de Jordstykker, som de gamle Marknavne dækker. Jeg anfører da disse — eller dog de af dem, som de gamle Bykort har — for samtlige Byers Vedkommende. De bør bevares fra Forglemmelse. Kortets kan man selv læse sig til. Hvad de uden for Kortet angaar, vil vi begynde ved Mollerup Skjel i Øst og nævne, hvad der ligger i Aadalen ind under Bakkerne paa Nordsiden af Aaen: Bekdals Agre, Tinghusdals Agre, Torvedals A., Toppikols Blokke, Svinhusdals Agre, Christendals A., Fynknolle, Tol (Tyr?) A. Saa har vi naaet Broen over Aaen, og vi fortsætter om efter Møllen: Kilde B., Mølvads B., Neder Mølvads A. (her har i gamle Dage været en Overkørsel over Aaen og vistnok en Mølle), Mølle A., Anbjerg A.

Og oven for Bakkerne ud til Voel Skel fra Øst til Vest: Først et Stykke Hede, saa Halvmaal, Lang Agre, Tver B. ind til Voel-Vejen og paa den vestre Side af denne: Mølkjærs Agre, Anbjerg A., Smededals A. med Hede, og endelig helt ind mod Voel og Skjellerup Marker: Vangveds Agre, Vangveds B., Kolds B., Vangveds Hauger. Engene norden Aaen fra Vest til Øst bærer Navnet: Anbjerg Eng, og vest for Broen: Munkdals E., Svardals E., Skovholm, Adenholm, Esbyvad, Over E.

Sønden for Møllen findes Mostidals Agre.

Vest for Byen har vi Halved Agre og Halved B.

(hvor der tidligere var Skov) nord for den nuværende Landevej og Stavns Hule. Syd for Landevejen vest for Byen findes Kjellinghøjs A., Sandbjerg A., Egehøjs A., Halvmaal, Birkved Hede A., Tver A.

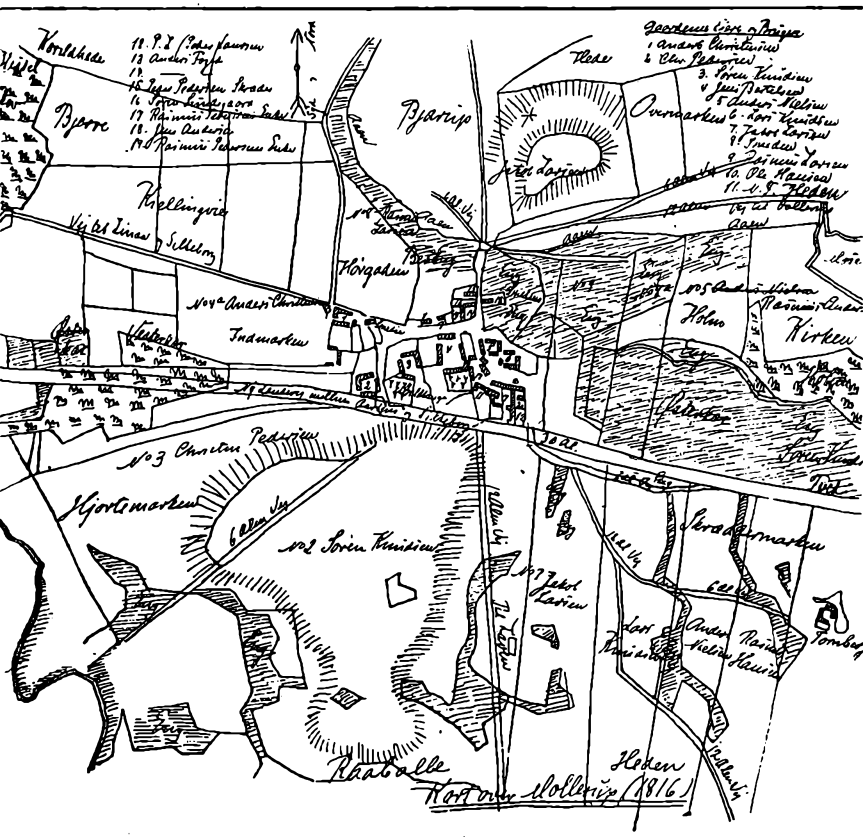
Af Navne i Linaa Vesterskov har vi i dennes sydøstre Del Madses Hauge. Syd for Aarhus Landevej findes under Bakkerne Hestebjerg Agre, og oven for Bakkerne Ingerballe A., Kraabidals A., Kjær A. og B., Lundbjerg og Klingseng. Længere mod Øst har vi Snog (Smog) A., Bredkjær (Eng), Kringel B., Hjelm Braad, Halder, Sønder Hede, Hulsig A., Kaas. Dermed er vi kommen helt ud til Mollerup Skel.

Øst for Byen mellem ny og gamle Aarhus Landevej ligger Skitorn (!) A., Noes, Bjerrum (den gamle Skolelod). Og mellem gamle Aarhus Landevej og Hesselskoven ligger Skram-, Selle- (Sølle?), Endels- og Ege A.

Lad mig sluttelig bemærke, at der maaske har været mange flere Stednavne end dem, Kortet — ogsaa de øvrige Bykort — udviser. Men selv ikke ved Forespørgsel hos gamle paa Stedet opfødte Folk har jeg kunnet faa fat i flere. Og mange af Kortenes Stednavne har de gamle end ikke kendt.

Mollerup er ikke omformet i nær saa høj Grad som Linaa. Udflytning har saa at sige ikke fundet Sted, blot nogen Deling af Jorderne og Nybygning. Kun en enkelt Gaard er nedrevet, og dens Jorder lagt ind under andre (Nr. 9). Nogen Om- og Tilbygning har fundet Sted og endelig nogen Flytning (Nr. 5 og Nr. 1), men inden for Byens Omraader. Medens næsten alle Gaardene i Linaa har Navn, synes dette kun at have været Tilfældet med tre i Mollerup, Nr. 1 „Vestergaard", Nr. 7 „Krogen" og den uden for Byen mod Vest liggende „Tornberg".

Kortet — af 1816 —, som her hidsættes, indeholdt ingen af de gamle Stedsbetegnelser. De, som findes paa det, har ældre stedkendte Folk givet mig.

KORT OVER MOLLERUP FRA 1816.

Laven. Kortet her er saa gammelt som fra 1787. Vest og syd for Vejen, som gaar gennem Byen, ligger 3 Gaarde og et Boel. Den ene af Gaardene er nu flyttet lidt mod Vest og den anden ud i Puksø Mose mod

Nordøst. Syd for Vejen findes tillige et Par Huse. Øst for Vejen ligger to Gaarde, som begge, saavidt kan skønnes, ligger paa samme Plads endnu. Nord for Vejen er et Par Huse.

Af Gaardene vest for Vejen er den ene Lavenhovgaard, som paa et senere Tidspunkt i disse Afhandlinger vil blive nærmere omtalt. Det samme gælder for Borgvolden „Dynæs", som ligger syd for Byen paa en Halvø i Julsø.

Udbyggerhusene i Sydøst, paa Byjorderne ved Julsøen (Bomholtsvig) Kærsgaard, er — ligesom Over- og Neder-Bakbo i Vest — skudt op i Udskiftningstiden. Derimod er Vandmøllen Kærs Mølle en gammel Ejendom og har tilhørt Bispestolen i Aarhus (senere Universitetet). Dens Vandkraft har aldrig været stor, den har kørt rundt med en tynd, lille Straale over et Ovenfaldshjul, og i Sammenligning med de store Møller i Ry og Silkeborg, der gik ved Gudenaaens brede Vande og havde Mølleaksler, der var en Alen tykke og 15 Alen lange, og som synes at have haft Privilegium paa Malning i vid Omkreds, har den jo kun været som et lille Barn. Men den har altid ligget smukt lunt i Kanten af Bomholt og Kjærs Skov med den herligste Udsigt over Skov og Sø.

Dens Navn har jeg først truffet i 1663, da der er en Møller Niels Andersen, som sammen med en Jens Andersen i Mollerup tager Syn paa „Kjærs Skov og gondholt Skov". Den samme Andersen optræder i samme Egenskab — som Syner — 1665. 1678 hedder Mølleren Jens Nielsen. 1701 sidder der en Søren Andersen eller Søren Møller i Kærs Mølle. Han stævnes det Aar af Chr. Fischer paa Lavengaard (Lavenhovgaard) for formentlig ulovlig Fædrift i Raaballe og paa Laven og

Mollerup Marker. Han svarer igen med en Stævning til Chr. F. for forskellige Ting bl. a. et ulovlig hugget Træ i Kjærs Skov og noget Enggræs, der er bleven hugget af ind over Skjellet. Søren Møller bliver gift 1707 med Kirsten Rasmussen, vist fra Linaa. Og til Faddere for sine to Børn af 1710 og 1713 har han Linaa-Mænd (Niels Høg og Chr. Thybo). I en stor Stævning paa Købmandsvarer fra en Aarhus-Købmand i 1708 til mange Mænd i Linaa Sogn findes ogsaa Søren Møllers Navn. Han synes i det hele taget at være bleven forfulgt af Stævningsmænd. I 1710 er Chr. Fischer, Silkeborg, ude efter ham for resterende Folke- og Familieskat, som han har været skyldig i flere Aar. Og i 1713 bliver det helt galt. Da stævner Rasmus Bertelsen i Linaa, paa hans Husbond „onnifersitetets" Vegne, for Restancer til dette. Søren vedgaar Gælden, som er svulmet op til 43 Rdlr. 5 Mk. 2 Sk., men han undskylder sig da ogsaa med, „at tiderne i de aarringer er saa besværlig".

Det ser ud til, at det kort efter er brændt sammen om Søren Møller. Han maa fra Møllen paa Grund af Restancerne, Møllens Forfald og ulovlig Skovhugst.

Mølleren i Toustrup, Niels Jensen, og Tømrermand Jens Pedersen af Mollerup tager Syn „paa Mølleværk og Husene". Der mangler Fjæl, „til Rinder", „2 Peel i Vandverket", „2 Eggeboel" (Egebul) til Carmen", „1 Stiboer", „tapen i Møllaxelen", „Knaghiulet skal giøris af nye ", „Kuben" ogsaa af ny. Husenes Brøstfældighed er sat til 32 Rdlr. Det bliver ialt 46 Rdlr. 3 Mark.

Den ulovlige Skovhugst forevises ved samme Lejlighed. Der er „nyelig huggen" en Bøg ved „den norden Side af hafuen", en „Paa Kollen" ved „hørdal", en i

„Skjeldallet" og en „huol Bøgestouen fantes ved lauen skiel" og en „ved østen Side af hauen".

Det ser ud til, at Søren Møller har brugt sig ganske godt paa Universitetets Regning.

Men Søren klager saa for Retten over, at Universitetet ved sin Fuldmægtig Oluf Olufsen „har sat mig fra mit brød og næring og den over mig faldet dom borttaget al min boe". Han renser sig for, at han skal have ladet Møllen forfalde, „som ieg ugierne med mange smaae børn maatte quitere". Han paastaar, at det af en tidligere Fuldmægtig udviste Egetræ duede ikke, saa han har maattet lade sig nøje med Bøgetræ — taget det selv — „hvoraf min Mølle lidet kunde hiælpes".

Da Møllen „udbrød" i 1712, „hvorved dend fick en temelig større skaade", fik han heller ikke andet end Bøg at reparere med og maatte saa for egne Penge købe Egetræ „mig til stoer bekostning". Men Møllen blev dog flikket saaledes sammen, at „ingen med maalen (Malning af Kornet) har været opholdet". Han memener, at Skylden for Brøstfældigheden maa lægges paa ham, som „nu har antaget den og sig ey paa Mølværcket forstod". Han beder godt for sig paa Grund af sin Fattigdom, sin Kone og de smaa Børn.

— Om Søren Møller fik noget ud af sin Klage, ved jeg ikke.

I Midten af Aarhundredet sidder der en Møller, som hedder Dynes (Dines) Jensen Mørch. Kirkebogen bringer de knappe Oplysninger om ham, at han har været gift to Gange, har nogle Børn og dør 1750. Af Begivenheder i Møllen i hans Tid er der kun opbevaret noget om en Stævning 1723 til Dynes, da han harpløjet Enken Ane Rasmussen for nær, noget, der ofte

rejste sig Retssager paa. Endvidere meddeler Tingbøgerne i 1736, at et stort „Torden Vand" har gennembrudt Mølledammens Dæmning, skyllet ud over Ager og Eng og gjort stor Skade. Beretningens Paalidelighed er bekræftet for Retten med „Saligheds Eed" af tre Mænd i Alling, hvoraf den ene af Dyr-Slægten.

Endnu kan tilføjes, at Dynes Møller sammen med en anden Møller er med at tage Syn paa Ry Mølle i 1737.

Den næste Møller var vist Jens Hansen Bæhr (af Bæhr-Slægten fra Haarup). Han synes at have haft to Døtre gift i Mollerup med Gaardmændene Knud Galten og Jens Bertelsen. Jens Hansen dør 68 Aar gammel 1785. Mere ved vi ikke om ham. I Slutningen af Aarhundredet er Møllen i Hænderne paa Laurids Christensen Høiris, som første Gang er gift med Bereth Knudsdatter (vist Datter af Gaardejer Knud Knudsen, Mollerup) og anden Gang, 1805, med Jomfru Ane Dorthea Møller (vist fra V. Kejlstrup). Han har vist været „lidt uden for Bondestanden", svogret med Landinspektør Sørensen paa Lavenhovgaard, brugte ved Barnedaab Egnens Proprietærer som Faddere. Han har Kjærs Mølle ved Aarhundredskiftet.

— Vi vender tilbage til Laven By. De gamle Navne paa Tilliggendet i den nærmeste Omegn er følgende: Nordvest, vest og sydvest for Byen: Stenbro Vang (ved Linaa Vej), Vester Ager, Gaase Blokker. Sydpaa: Stejlbjærg med Byllibak og Gammel Kold, Dynæsfang (hvorigennem Vejen gaar til Dynæs). Mod Sydøst, Øst og Nordøst: Raadal, Dybdal (nord om hvilke Mølleveien gaar), Krogsballe, Krogs Moser, Sønder Rue, Peihus Kjær, Nør Rue, Plus Hul. Tæt ned mod Byen: Gammel Blokker, Øster Mose og Bag Tofterne. Mod

Nord har vi Peyhus Vang med Barsel (?) Kjær, Bredkjær og Revling Mose.

I Udkanterne af Laven Jorder findes mod Nordvest Askovhøj. Fra denne Høj strækker sig bag om Bakbo Mose i Kanten af Skoven Dybdal med sin Bæk i Bunden ned til Svejbæk Odde, hvorfra der er den korteste Overfart til Møgelø. Langs Søen har vi Skibsted Land, Biens Balle (lige ned for Biens Dal), Trankjær (ved Dynæs), Mølldøy (Mølledyndet. Her maa vel have ligget en Mølle. Der er mægtigt Væld i Bankerne. Man havde meget Besvær med at anlægge Jernvejen her.). De stejle Dale ned mod Stationen hedder Krogdal og Skjeldal.

Øst for Bøgelund ligger Lergrav A. Her findes ogsaa de to smaa Skovhoveder Store- og Lille Thogesens Lund. Mod Nord har vi Puk Sø med stor Mose, (hvor Laven Mænd har Tørveskær). Øst for Sø og Mose er en smal Engstrimmel: Puksø-Grønning. Vest for Mosen er Hede, hvoraf den nordligste Del kaldes Myre-Hoved. Ude i Øst ved Skanderborg Landevej, der her lige er stegen op fra den skumle Bomholts Hule, har vi Mathises Have, Møll Ager og Knoppens Kær. Og endnu længere ude paa den anden Side Landevejen: Sive Kæret, Raaballe (hvor Skoven var), de smaa Sige.

Skjellerup. Kortet over Skjellerup er tegnet 1793—94. Det viser os Byen, omtrent som den ser ud den Dag i Dag. Med 5 Gaarde i Rad fra Syd til Nord langs Aaengen og med nogle faa Huse om sig — rigtig en Terrainby. Skoven er borte. Der er Hede i Syd, op mod det nybyggede Skjellerup-Nygaarde — nævnes første Gang i 1780 som „Ny Skjellerup" —, i Nordvest ind mod Resenbro og mod Øst paa den anden Side Aaen ligger nordligst Torup Hede og syd for denne

Torup Mark. Hele det Stykke Land staar op gennem Tiderne anført som Fællesjord for Byen, hvoraf Bønderne svarer Landgilde i Fællesskab. I Matrikulen af 1664 hedder det, at de har skattet af det, og det har „veret fellidtz fægang", men „nu haver en gandsche deel af Assessor Rosenørns (Tvilumgaard) tienere opbrudt och i brug". Der findes ogsaa i Tingbøgerne en Sag, som viser, hvorledes Mændene fra Sminge om Natten gaar ind paa Torup Mark og tager de Skjellerups Mænds Avl. Sagen maa dog i Tidernes Løb være bleven ordnet til Skjellerup'ernes Tilfredshed, thi paa Bykortet staar Torup Jord udskiftet mellem Bymændene.

Af Navne paa Kortet anføres: Længst mod Nord ved Gudenaa: Aal Enge, delt i Smaalodder, Bækken løber gennem dem (der findes ingen Mølle). To andre Enge nærmere Byen, vest for Bækken, er Sparmose (nu opskaaren) og Aakjær. Vest for Byen har vi Borring Ager, Røddeland, Balsbjerg og syd paa Brohoel, Birkebjerg og Fladhøjsvang.

Af Mærkepunkter paa Skjellerups Jorder maa fremhæves „K r u d h u s e t", som allerede i Forbigaaende er nævnt. Hvorfra det har det mærkelige Navn er ikke godt at vide. Maaske er det det i 1634 opførte „Hus udi Resenbro, som en Mand bor udi at tage Ware paa Kong Mayz Skouff" (se Afhandling om Skovene). Hvor det har ligget, kan heller ikke bestemt siges, men i 1664 i et Syn paa Skovens Gærder nævnes „Haarups Enge ved Aaen fra „Krudhuset" og Huoll Eng og Kongsholms Eng". Det maa altsaa have ligget mellem Resenbro og Skoven. I 1772 brænder det. Af Brandsynet faar vi at vide, at det var 15 Fod langt og 9 Al. bredt. Det er beboet af to Mænd: Thomas Jensen og Rasmus Pe-

dersen. Der var Armod i Huset: lidt Foder og en „Smule Sengklæder". Ilden opstod ved Middagstid. Blæsten var stærk. Det laa ganske vist ved „Adelfartveien" (til Silkeborg Slot fra Skjellerup), men „ingen byer eller stæder saa ner derved er beligende, at nogen før Ilden aldeelis hafde taget over haand kunde komme til hielp eller Redning".

Det har altsaa ligget ved Vejen, men langt fra Byen.

1724 bor Th. Jensen i Skjellerup og Rasmus Jensen i Sminge. Huset er rimeligvis flyttet ind til Byen. Gl. Anders Fisker i Skjellerup har da ogsaa sagt mig, at han af gamle Mænd i sin Barndom har hørt Tale om et Hus nordligst i Skjellerup, som hed Krudhuset.

Et andet og mere betydende Sted er Resenbro-Huset.

Her har sikkert fra de ældste Tider været Overfart eller Bro. Her gik Adelvejen til Viborg op forbi Resendals Mølle, som laa inde under Gødvad Bakker, og ind gennem Hids og Lysgaard Herreder.

Vi hører stadig Tale om Brokorn (til Vedligeholse af Broen). I Cancelliets Brevbøger af 1548 siges, at det hæves af Søffren Jensen, Balle, Herredsfoged i Hids Herred, og Anders Bonde i Sorring, Herredsfoged i Gjærn Herred, mod at de „holder Broen vel færdig med gode stærke Stolper og Bolfjæl og med „recker" paa baade Sider, saa den veifarende Mand ikke ved deres Forsømmelse lider nogen Skade".

1669 stævnes Bønder fra Røgen, Sorring, Toustrup, Laasby, Flensted, Vissing, Tørring, Haarup, Linaa for Brokorn. Folk langt inde i Landet har altsaa maattet svare til Broen. Hvormeget der paa dette Tidspunkt gives, siges ikke, men om Kongensbro — længere ind mod Randers — ved man, at der 1615 og 1621 ydes af

Brokorn 41½ Td., 1 Skp. af hver Mand. 1667 lignes det paa Tinge, og i 1709 søges Mændene i Sminge, Voel og Skjellerup for det. Da er det ansat til 1 a 2 Skp. Byg pr. Mand.

Reparationen af Broen har — i alt Fald til Tider — paaligget Bromanden eller Vagten. I 1673, da Broen er underkastet en stor Reparation („meget brøstfældig Saa dend Reysende ikke kand der offuer komme uden stor liffs fare") forbyder Ridefogden paa Silkeborg Menigmand at levere Brokorn til Bromanden, „før han har gjort Broen istand".

Under denne Bro gled i Aarhundreder Prammene, med Sejl, stagede frem og trukne — mod Strømmen — af Heste ned gennem de brede Enge. Med Træ fra Skoven o. a. nedad og Varer til Slottet opad.

I 1551 paalægges det ved kong Brev Lensmanden paa Silkeborg, Hans Stygge, at han gjør sin yderste Flid til at Sluserne ved Guden — som Aaen da kortelig kaldtes — bliver gjorte, saa Prammene kunne gaa vel mellem Randers og Silkeborg. Dersom der staar Pæle i Veien under Broen, skulle de optages og sættes et andet Sted, saa den bliver lige stærk.

Og kort efter sendes en Brevviser til Frans Bilde, Lensmand paa Silkeborg, at han, naar Brev modtages, lader Hans Tømmermand komme hid til Slottet og andet steds der i Lenet at færdiggøre Broerne og Sluserne i Guden, fly ham Tømmer og andet og lade Bønderne hjælpe ham.

Fiskeri ved Resenbro hører man intet om. Sminge Aalegaard omtales (se senere Præsten Palle Pedersen), og Slottet har Fiskeri baade ved Tvilum og Sminge. Det sidste Sted har Bønderne haft Lov (1563) at fiske med Ruse og smaa Garn for en Afgift af 150 tørrede

Gedder; men da de nu vil fiske med store Garn, skal Lensmand Hans Johansen paa Silkeborg tage Vod og Fiskeredskaber fra dem og slette de 150 Gedder i Jordebogen.

Derimod omtales der i 1768 „to Vagthuse ved Resenbro" (Pontopp. Atlas). Ifølge Skanderborg Rytterdistrikts Jordebog af 1733 er der udlagt Jord til Brovagterne med 4 Skpr. Hartkorn paa.

Vagten har vel skullet opkræve Bropenge. Og han har haft Opsyn med, at ikke ulovligt Gods førtes over, saaledes stjaalet Træ fra Kongens Skove.

Her en lille Begivenhed fra Resenbro efter Tingbøgerne 1737:

Vagten — Thomas Sørensen — i Resenbro, „som ligger 1 Fjerdingvej fra andre Huse" — er gaaet i Seng og skal lige til at sove, da han hører noget pusle. Han tror, det er en Tyv. Han springer op og ud og ser en Mandsperson komme listende „i Hoesfødder og med Træsko i haanden" ind over et Gærde om hans Kaalhave, over et andet Gærde til hans Toft. Og saa løber Fyren ned til Aaen, hvor et Knubskib laa bundet, og som tilhørte Præsten i Gødvad. Th. S. stopper Manden i Farten. Men denne slaar Th. S. med „et Øsekop" i Ansigtet „og paa dend høiere kind". Th. S. slaar igen.

Det viser sig, at den fordægtige Person er en Mand fra Gødvad, som hedder Frederik Jørgensen. Han paastaar, at han under Haandgemænget har faaet tre Ribben knækket. Nok er det, Chr. J. har formaaende Venner, bl. a. Regiments-Kvartermester Clemen Fischer paa Østerkeilstrup, og han lader Th. S. arrestere i hans eget Hus, Brohuset, i fire Dage og bevogtes af fire Mænd.

Th. S. opfører sig pænt roligt, ja, er endog saa elskværdig, at han trakterer Vagten, som har faaet Ordre til ikke at drikke „Brendevin eller anden sterk drik", „med en pib tobak og en drick Øll af det lidet han hafver". Th. S. er dog ikke af de rolige og fredsommelige — hvilket ogsaa af senere Historier vil ses — og han maa ingen Kniv have paa sig eller i Stuen, ligesom Vagten har Ordre til at binde hans Hænder, om han skulde blive uregerlig.

Chr. Jørgensen synes heller ikke at have ganske rent Brød i Posen. Han sigtes under Forhørene for at være straffet for Skovtyveri i Kronens Skove og at have ført Kosterne paa Knubskib over Aaen.

Hvorledes Sagen ender vides ikke. Chr. J. faar den nemlig overført til sit Værneting i Lysgaard-Hids Herred, og der har jeg ikke fulgt den.

— Resenbro var et Sted, hvor der var stærk Færdsel, og hvor der nok ogsaa til Tider blev holdt Smugkro, saa det har af og til gaaet lidt livligt til, især naar Brovagten — som Tilfældet var med Th. S. — var lidt lebendig. Han anklagedes i 1735 for at have „udsagt u-kvems ord mod Jegeren Monsr. Hertz fra Friisenborg og Niels Vestergaard i Skjellerup". Den Hertz'ske eller Hers'ske Slægt optræder som Vidner mod ham: Skovfoged Holger H., Laasby, og Michael H. i Gærn — Sønner af den i Afhandlingen om Skovene omtalte Skovrider H. i Skanderup. Desuden tre Mænd fra Linaa: Søren Skræder, Søren Strungel og Jørgen Bach.

Ligeledes er Th. S. kommen i Fedtefadet en anden Gang: Et Par Mænd fra Skjellerup kommer til ham i Brohuset og kræver en Skyld til Niels Vestergaard. Disse Mænd byder han ind paa en Pibe Tobak (og et

Krus Øl?), derefter „Slukket han Lyset pryglet dem" og forfulgte dem ad Skjellerup til med et Piskeskaft.

Manden har sikkert været for voldsom som Brovagt.

Resenbrohuset brænder 1739. Th. S. klager for Retten „væmoedelig", at hans Hus „ved en ulyckelig og hastig uformodentlig paakommende Ildebrand gandske er afbrænd og lagd i Aske". Der er ikke reddet andet end en „gl. tom og ledig Halfkiste, 2 Al. lang, 2 gl. Dyner, 1 par gl. forslit Lagener og 1 Ligkist uden Laag", alt det øvrige brændt, ogsaa „Korn Meel og ald anden ædendes victualier"." „Der er ikke i de 1ste 3 Ugers tiid tilforn været brygget, baget eller anden steds Ild i Huset. Ilden opstoed ved dend vester Siide af Skorsteen", og straks derpaa var han og Hustru omhyggelig „for at faa Vand tilsammen at Dæmpe". Et Par Mænd fra Laasby, som vel netop har passeret Broen, hjalp til at slukke, men forgæves.

Huset var 8 Fag. Det opbygges igen af Kongen, og der medgaar da „60 al. Jordleeder Eegetømmer 9 Tom. tyk". Huset bliver atter 8 Fag langt. Vidden er 9 Al. Der indsættes 6 Vinduer, og der tækkes med 80 Traver Lyng.

Vi træffer Th. S. endnu en Gang, i 1744. Da er han sat fast, i Arresten paa Skanderborg Slot, vistnok særlig for Mishandling af sin Kone. Forhørene i Retten former sig til et helt lille Tidsbillede af en ret uhyggelig Art og kaster et Strejflys over Livet i Brohuset ved Resenbro paa de Tider.

Det oplyses her, at han er en Mand paa ca. 80 Aar, „har tjent Kongen som Rytter og ved Liv-Guarden til Hæst i 36 Aar, har været med i alle de feldslagter der i

den tiid har standen, er bleven blaisseret baade i hoved og paa Kroppen."

Muligvis har han fra dette lange Soldaterliv medbragt baade Lyst til Drik og Slagsmaal og andre Raaheder. Han er en vældig Bander og Gudsbespotter. Han „vil lade Diævelen saa hans Rug". Hans Yndlingsed er Ønsket om, at „Diæfelen maa rive hans siæl". Han har plantet nogle Træer ved sit Grise- eller Hundehus og siger, at han skal nok faa dem til at gro, „enten Gud vil det eller ei". Han drikker tillige bravt. Han er „ofte set med en „snidser" som er en half Rus paa danske".

Og i denne Tilstand er han farlig. Han har baade „Skydgevær, Kaarde og Hirtzfenger" i Huset. Det synes, som han særlig har holdt Skydeøvelser i drukken Tilstand. Der siges, at han skød med Pistoler „i hans Hus, saa Blyet sad i stolpen, og læret var af veggen". Den gamle drukne Soldat har trængt til at røre sine Vaaben. Folk er bange for at passere Broen, naar de, som to Mænd fra Skjellerup vidner, ser ham sidde i sin Stue „med en Flaske med Brændevin udi paa den ene Side og et Krudthorn med Krudt" paa den anden.

Han maa formodentlig have haft Delirium til Tider. Thi han har i Vildskab fablet om, at han „har slaaet sin Datter ihiel og begravet hende under et Træ paa den anden Side Aaen". Der bliver bedt for ham gentagne Gange i Linaa Kirke af Magister Clemen Poulsen. Men det synes ikke at have frugtet. Heller ikke at Konen Maren Henriksen har maattet tage 18 Mile ned i Landet til en Doktor om Raad for Manden. Ja — end ikke det sidste Middel har gjort sin Virkning. Cl. Poulsen har „betjent ham med Sacramentet i hans eget hus", uden at det frugtede. Han slaar altsaa sin

Kone, trækker hende i Haaret. Hun er af Vidner i Skjellerup set „blodig i Hovedet". Han prygler hende, „fordi hun har taget en Nøgle fra ham", og saa har han den selv. Og dertil passer han ikke „Kongens Tjeneste" som Brovogter. Konen paakalder da Clemen Poulsens Hjælp mod den vilde Mand. Og Præsten skikker saa Bud til nogle Skjellerup Mænd, som gaar ned til Brohuset og binder ham. Da var han saa daarlig, at han „krøb paa Hænder og Føder".

Det synes dog af Retsforhandlingerne at fremgaa, at han faar Lov at vende tilbage som Brovogter. Naa -- rel mange Aar efter den Tid kan den vilde Soldat vel ikke have gjort Overkørselen usikker.

Skjellerup Nygaard. Kortet er tegnet 1816. Der er da kun to Gaarde — paa samme Sted, hvor de nu findes. Et tredie Ejernavn er opført paa Dele af Marken, men Mandens Bopæl er ikke afsat.

Kun smaa Arealer er opdyrket. Det meste er Hede med Krat, især ned mod Resenbro, hvor „Risenbroehuusets Jorder er beliggende". Deres Lejer bærer paa dette Tidspunkt det sjældne Navn Henrich Doingen.

Haarup. Kortet er tegnet 1796. Det viser, at der siden da er sket nogen Ombygning og Om- og Udflytning. Stærkt spredte langs den gamle Landevej mellem Aarhus og Silkeborg ligger 6—7 Gaarde, nogle Boeler og jordløse Huse. Nu ligger der ikke mere end et Par Gaarde i Byen, mens der er af Gaarde udenfor denne: „Godthaab" (øst for Byen), „Bjørnholt" (i Sydvest), „Haarupgaard" ved Landevejen vest for Byen, „Bundkrog" endnu længere vest paa ved Skovgrænsen, „Nylykkegaardene" (mod Sydvest) og flere andre Gaarde og Huse i Nord.

I 1796 fandtes uden for Haarup By — ifølge Kortet

— ved Landevejen til Silkeborg, lidt paa den anden Side Skovløberstedet „Ivershave", Gaarden „Sofienlund" (forlængst nedrevet) og Remstrupgaard (det nuværende Skovfogedsted „Naaege") og Silkeborg Mølle.

Af gamle Navne paa Marker, Vange, Heder og Dale o. s. v. paa de store Strækninger, som hører til Haarup, har vi paa Kortet i Byens nærmeste Omegn nord for Landevejen fra Vest til Øst: Lundbjærg Bakke, Dvarrehøje Vang, Ravnshøje Vang, Skjærbøge, Rytter Vang, Busborg (et Slægtsnavn) Vang. Og syd for Landevejen: Grehs Høj, Borgedal, Purkold, Hundal, Borring Toft, Hvalpkjær, Birkved Hede. Længst ude i Vest, syd for Landevejen, ind mod Skoven fra Syd til Nord: Tømmerdals Blokke, Bundkrogs Ager, Rævs B., Sandbjerg Dals (den lange Dal, Landevejen løber gennem), B. Længere i Øst, syd for Landevejen: Egehøj A. og B., Præstkær, Grøn-Mose (fælles Tørveskær), Thorslund og Lergrav Bak A., Kindbens (?) A. Nord for Landevejen ind mod Skoven: Lundkrog A. og B. og Lundbjerg B. Og i den yderste Mark ud mod Skjellerup Siden og ind mod Hedebakkerne, fra Syd til Nord: Grøndals A. og B., Vester Laurs Mose B., Karus B., Grønhøje, Hestbjergene og aller længst ude, nord for Skærbøge: Melhede.

Det foranstaaende er altsaa nærmest opdyrket Jord. Alt det øvrige syd for Haarup, langt den største Del, er Hede, nøgen og med Moser, Purrer og Krat. Det hele kaldes under et: Sønder Hede. Mod Nord i dette staar lynggroede og stejle de vældige Banker Sindbjerg og Stovbjerg og hele den øvrige mægtige Bakkerække med Sindbj. Mose og Sindbj. Kilde (nord for Bjergene). Nede ved Søen har vi Have Mose og Have Birker. Og længere mod Vest langs Brassø findes Pos (Pors)

Mose Krog, Hjort Hoved, Hattenæs, Brandhattenæs Eng) og Kongenæs.

Saa er der den store Hede i Vest og Nordvest mellem Aaen og Haarup Bakker. Et mægtigt Stykke af denne (Heden) er Sandflugten, som senere vil blive omtalt. Men langs Heden ned mod Gudenaaen er lange smalle Engstykker: Linaa Præstegaards Eng, Aalgaards E., Hoel-Eng og -Mose og Skaller (længst i Vest).

Endelig er der ogsaa paa den Tid megen Hede mod Nord og Nordvest, ud mod Skjellerup Nygaard og Linaa.

Af Navne i Haarup Skov har Kortet en Del, ved Grøndalskol hedder Skoven Helledi. Af Dale i Nord: Dyrkjærdal (fra Nylykke ned til Landevejen), Lille og store Korsdal, Boedal (ned mod Lillesø). Og af Dale mod Syd: Engedalen, Naaegedalene.

Nu har alle Bankerne her Navn som Udsigtspunkter i den skønne Skovegn, paa Kortet nævnes kun Torndalshoved og Smørstok (vist Louisehøj).

Ud til de store Heder gik Fællesdrifterne: en i den østlige Ende af Haarup By ned mod Sejs Hede, og en mod Vest, som ser ud til paa det første Stykke at have slaaet Følge med Landevejen.

Hederne er iøvrigt gennemkrydsede af smalle Veje: Vejen gennem nedre Sejs til Silkeborg, Veje fra Haarup til Svejbæk Færge o. s. v.

Lige vest for Byen findes, som den Dag i Dag, den store Gadedam.

III. Gaardes og Huses Udseende

har i Aarhundreder før Udskiftningstiden og langt ind i denne ikke forandret sig synderligt. Det er først i de sidste 50 Aar, Byerne i den Henseende har skiftet Udseende. Bindingsværket er næsten forsvundet. Mur og Kampesten har afløst det. Tagpap, Skifer, Spaan, Tegl- og Cementsten er kommen i Stedet for Straaet paa mange Huse. Det er kun et Tidsspørgsmaal, naar Straa og Bindingsværk helt forsvinder. Gaderne ligge dertil som blanke Landeveje og ikke i det Ælte, de tidligere laa. Smaabroer fører over Bækkene, hvor før var Vadesteder. Og i Linaa Sogn er, som i andre Sogne, Telefonen, Vandværket og det elektriske Lys ved at holde Indtog.

I de gamle Gaarde og Huse var Muren altid Eg-Bindingsværk. Mest med „vendrede" Udfyldninger eller „Tavl" (Pindefletning klinet med Ler). Taget var Straa og Lyng. Et Syn paa Rasmus Sørensens „bygfældige" (forfaldne) Gaard i Linaa 1663 siger, at den er „opbøgt med tømer, lier (Ler) och tag" (Straa). Om Silkeborg Kro hedder det paa omtrent samme Tid, at „den var tækket en del med lyng en del med tag". Syn paa andre Gaarde fortæller det samme. Og stadig nævnes „jordgraven" Stolper, Jordlieder, Løsholter, Strubaand (?), Stivere, Muerrimmer, Tømmerbjælker, Handbjælker, Spærrer, Straalægter, Sverlegter (?) o. s. v. Og i det Tidsrum, denne Afhandling behandler, var Vinduerne Glas i Blyindfatning, og Gulvene stampet Ler.

Den firlængede Form var for de større Gaardes Vedkommende sædvanlig: Isterraden, Staldene og Laden. Undertiden fæstningsagtig sammenbygget (se Kortene). De mindre Gaarde og Halvgaardene (de dob-

belle; se f. Eks. Smedegaardene og Møllegaardene i Linaa) havde to eller tre Bygninger. Boelerne var ofte Vinkelhuse, og de jordløse Huse havde kun en Længe.

Undertiden omtales „Korshuset". Det vil sige et Udskud paa Stuehuset til Gaard eller Have. I et Syn paa Silkeborg Kro fra 1667 nævnes saaledes dette Korshus. Endnu saa sent som i 1860'erne fandtes et Stuehus i Gaarden „Krogen" i Mollerup med denne Udbygning.

Beskrivelser af Landsbyernes Gaarde og Huse har jeg væsentlig fra Tingbøgernes „Syn" paa disse. De er meget hyppige. Forfaldne Gaarde synes i Fæstetiden at have hørt til Dagens Orden. Men især efter Krigene florerer de. Om Rasmus Soelgaards Gaard i Linaa hedder det 1669, at der er „stor Bygfældighed", som det vil koste 20 Rdl. at faa udbedret. Paa et af Husene er „10 Spender nederfalden och slet øde, som var jordgraffen och vil opbøges aff nye". Laden, 14 Spænder, var ganske „brøstfældig baade med tømer och tag, noget biug i laden er ganske raaden och ingen mand tienlig". En anden Gaard har staaet øde i Aar og staar ganske „paa Raff" (Hæld).

Den Slags Beskrivelser er meget hyppige. Længden af de forskellige Bygninger — Isterraden, Stald og Lade — er selvfølgelig meget forskellige efter Tilliggendets Størrelse. Men de ligne hinanden deri, at de er meget smalle og lave, i Reglen kun 9 og 3 Alen. Og de Bindingsværkshuse, som staar tilbage fra den gamle Tid, har et Maal der omkring ved. I Linaa staar endnu et Hus (Nr. 57), som har Aarstallet 1731 indhugget paa Skorstensbjælken, det er kun smaa 9 og 3 Alen.

Hvor mange Rum de forskellige Huse indeholdt, kan der vanskeligt siges noget almengyldigt om. Det er vel dog sandsynligt, at der af Beboelsesrum i Gaar-

den fandtes, som jeg husker det fra 60'erne i de gamle Bygninger, der saa ud til at have staaet i Aarhundreder, en Øverstestue paa tre-fire Fag helt igennem Huset, som stod hen til Brug ved festlige Lejligheder: Bryllup, Begravelse, Barselgilde, Høstgilde, Videgilde o. s. v. og gav Plads for nogle Skabe og Kister og undertiden en Seng med et helt Lager af Dyner og Puder, en Dagligstue med Alkovesenge, og bag denne et Sovekammer.

Skifteprotokollerne bringer fra Linaa Sogn en Mængde Fortegnelser over Husenes Indbo. Men kun i to Tilfælde har jeg fundet angivet Stuerne, og hvad hver af disse indeholdt. Det ene er fra en Bondegaard i Haarup 1740. „Rytterbunden" Rasmus Nielsen er død og her tales om „dend Inderste stue" og „dend Uderste Stue" og „et lidet Kammer" og hvad hver af dem indeholder (se senere). Dernæst nævnes „Brøgerset". Her staar intet om Øverstestuen, men derfor kan den godt have været der og er maaske udeladt, fordi den stod tom for Bohave.

Det andet er fra Linaa (1753) hos Husmand og Skovfoged Christen Hansen Bagger. Her nævnes „Dagligstuen", „den anden Stue" og „Børnenes Kammer".

(Fortsættes.)

Harlev Kirkes Jorder
og
Genete Craigengelt.
(Den skotske Kvinde paa Tjele.)

Ved Sagf. PEDER EEG, Aarhus.

Den ved Lov af 15de Maj 1903 bestemte Afløsning af Tienderne gav Anledning til Undersøgelser for at konstatere, om Harlev Kirke havde Jorder, der først og fremmest skulde sikre Kirkens Vedligeholdelse og Administration. Dels var der nogle temmelig usikre Overleveringer om saadanne Besiddelser, dels meldte en i Kirken opbevaret Tavle over Giennet Cragengiett (Genete Craigengelt) om hendes Gaver af Jord til Kirken, ganske vist i en Tilføjelse paa Tavlen 200 Aar senere end dennes Tilblivelse. Undersøgelserne have vist, at Kirken har haft forholdsvis betydelige Jordbesiddelser, men at sikkert ingen af dem har hidrørt fra nogen Gave eller Testamente af Genete Craigengelt, og at de alle i Tidens Løb vare gaaede saaledes bort, at de ikke længer kunde hævdes for Kirken.

Bragte Undersøgelserne saaledes ikke nogen Gevinst for Kirken, saa gav de et lille Bidrag til Kirkens Historie, som herved forelægges Læserne:

Om Genete Craigengelts formodede Gave til Harlev Kirke læses følgende i Hofmans Fundationer II, 298, Kbh. 1750:

„1. Til Harlef Kirke testamenteret af en Skotsk Frue 2 Tønder 4 Skepper 3 Fjerdingkar Hartkorn af en Gaard i Sognet"

og i en Tilføjelse:

„Efter Sigende skal hun være bortført fra Skotland af en ung Dansk Adelsmand, uden Forældrenes Vidende; hun lod sig vi til ham i Hamborg, og kiøbte for sine Smykker og Juveler, som hun solgte, Harlevholm, en Bondegaard der i Sognet paa 18 Tønder Hartkorn, hvorefter hun testamenterede noget til Kirken af dens Jord; Præsten melder, at det skal være 2 T. 4 Sk. 3 Fdk. Siden skal hun være bleven gift med en Kongelig Betient ved Navn Hans Skriver, som efter hendes Død solgte Gaarden til Stadsgaards Eyer."

Tavlen i Harlev Kirke lyder saaledes:

„Anno 1587.

Her ligger begravet Erlig og Velbyrdige Frue
Giennet Cragengiett

som er født udi Schotland af Grevelig Slecht og Stamme, som er af Greve Wilhelm Grem[1]) de Muntanfamin og Krencherin hans Slecht og Afkom, boede her i Harløfholm, og døde der udi det Aar 1567 Søndagen næstefter S. Laurentii om Morgenen mellem 6. og 7. Gud give hende en rolig Opstandelse.

Efterskrift:

1787 har Kirkeejeren Forvalter Niels Hofman og Hustru Ellen Becker af Harlev Mølle ladet denne Tavle paany opmale og staffere til velfortjente Erindring af højbemeldte Frue og hendes Gaver af Jord til Kirken.

I samme Hensigt lod Ejeren af Harlev Kirke og Mølle Louis Johan Schucany 1831 denne Tavle paany opmale tilligemed Altartavle, Prædikestol og Kirke."

Ved Undersøgelser i Herredsarkivet og indhentede Oplysninger fra Landsarkivet i Viborg lykkedes

[1]) Greve William Graham (udtales Greem).

det derhos at erholde de nedenstaaende Oplysninger saavel som en Udskrift af en Landstingsdom fra 1615, der oplyser om Forholdene, saaledes som de dengang alt laa fra gammel Tid, ligesom den giver os et Begreb om de Efterstræbelser, Kirkernes Besiddelser i de Tider var Genstand for. Det viser sig, at der baade i 1571, 1573 og 1615 har været Rettergang om Jorden.

Dommen findes indført i Framlev Herredsbog 1660 og optages her i Uddrag:

Copie

aff en Landstings Dom imod nogle, som haffuer ført Trette paa Harløff Kierche Jord.

Iffuer Juull til Villestrup,[1]) Niels Krag[2]) till Agerskrog, Landsdommere udi Nør-Jutland, oc Gunde Skriffuer, Landstingshørere ibidem, giører vitterligt,

at Aar effter Guds Byrd 1615 den 23. September paa Viborg Landsting var schicket erlig og velbyrdig Mand Jørgen Kaaess til Gielskouff,[3]) Befalingsmand paa Aarhussgaard, hans visse Bud erlig og fornumstig Jens Pedersøn i Harløffhollm paa den ene, oc haffde hid i Rette steffnet Niels Michelssøn i Hørret, Herritsfoget i Ning Herret paa den anden Side for en Dom, hand till Ning Herritzting den 25. Julii sidst forleden dømt haffuer anlangendes noget Jord oc Eyendom ved Harløffholms Marck, som skall kaldes Gaaskrog oc Kierchens Hæffd, huilchen Dom forskreffne Jens Pedersøn paa forskreffne Jørgen Kaasses Vegne formeente u-lovlig oc u-rictig at være, oc effter adskillige Omstændigheder, fast acter at beskylde oc Fogden Uret at haffue giort oc burde derfor at stande til Rette oc samme Dom bur-

[1]) Rigsraad Iver Juul til Villestrup, død 1627.
[2]) Niels Krag til Agerkrog, død 1650.
[3]) Jørgen Kaas til Gjelskov paa Fyen, død 1619.

de macteløs at være oc icke komme hannem paa høybemelte Kongelig Mayestets Vegne till nogen Forhindring.

Fra den anden Side gjorde Peder Pederssøn i Foldby og Hr. Mads Danielsen Kaae, Sognepræst i Harlev, Paastand paa, at Dommen burde ved Magt at blive og fremlagde Herredstingsdommen fra Ning Herredsting $^{25}/_{7}$ 1615 med de i den optagne Dokumenter: Først Hr. Peder Ebbesens Fæstebrev, udstedt paa Aarhusgaard 1546.

Jeg Peder Ebbessen, Kongelig Mayestets Befalingsmand udi Aarhuss Stifft giør vitterligt for alle med dette mit obne Breff, at ieg haffuer sted oc fest denne Breffviser, Her Peder Kaae, Sogneprest til Harløff Kierche disse effterskreffne Jord oc Eyendom udi Lenge oc Brede, som af gammel Tid haffuer ligget oc endnu ligger till forskreffne Harløff Kierche udi Harløff ulast oc ukiert, som forskreffne Harløff Kierche Regnskabsbøger indholder oc udviser. Først nogle Agre paa Høyby Marck som skylder aarligen till Kierchen 1 Ørte Haffre. Item nogle Agre og Eng paa Tostrup Marck, som skylder aarligen 1 Ørte Byg till Kiercken. Item Gaasskrog oc Kierchens Hæffd imellem Harløffhollms Marck oc Tarschouff, som schylder aarligen 1½ Ørte Biug. Item et Stycke Skouff liggendes udi Ringschouff, dog med saadan Vilckor, at forskreffne Her Peder schall aarligen giffue velbetimeligen till forskreffne Harløff Kiercke forbemeldte aarlig Landgilld oc holde forskreffne Jord oc Eyendom oc Skouff ved sin frj Heffd, som hand den nu annammendes vorder.

Till Vidnisbyrd trycher ieg mit Zignet neden paa dette mit obne Breff.

Skreffuet paa Aarhussgaard næste Mandag effter dominicam palmarum 1546.

Derpaa følger et andet næsten ligelydende Fæstebrev af $^{4}/_{11}$ 1567 fra Claus Glambæk, Lensmand paa Skanderborg

(1573—89) til Hr. Daniel, Peder Kaaes Søn og Efterfølger, Kong Frederik II.s Stadfæstelsesbrev af $^{9}/_{11}$ 1574, samt et tredje Fæstebrev af $^{3}/_{4}$ 1614 fra Laurits Ebbesøn, Lensmand paa Skanderborg, til Hr. Mads Danielsøn.

Endvidere følger to Tingsvidner, det ene, der her meddeles, fra Framlev Herredsting $^{8}/_{8}$ 1614, det andet fra Ning Herredsting 1573:

> Michel Strangessen udi Harløff for 8. Mend at haffue vundet med opracte Finger oc Helgens Eed, at hand kunde mindes i 30 Aar, Morten Simenssen ibidem at haffue vundet, at hand mindes i 18 Aar, da var dennem vitterligt, at de haffue med verit oc rødet den Eng liggendes sønden oc vesten Harløff Mølle oc støder paa Harløff Mølledam for Her Daniel i Harløff oc de haffue med veret oc slagen oc høstet samme Eng for Her Daniel i Harløff og aget Høet ind i Harløff Prestegaard saa lang Tid som forskreffuet staar ulast oc ukiert.

Tilsidst et forseglet Brev af $^{17}/_{9}$ 1570:

> Vi effterschreffne Rasmus Pedersøn, Proust i Framløff Herret, Michel Rasmussøn, Sognepresl till Wormsløff Kierche, Michel Søffrensøn, Sognepresl till Schiuhollum Kierche, Lauritz Søffrensøn, Sognepresl till Storing Kierche giører alle vitterligt med dette vort obne Breff, at efftersom vi vare tilbedet aff velbiurdige Claus Glambeck, Slottzfoget paa Skanderborg, at grandske og forfare en gammel Kierche Bog udi Harløff Kierche, udi huilcken Bog forskreffne Kierchens Jord oc Eyendom er indtegnet paa Latin med god gammel Skrifft som herefter følger:
>
> Harløff Kierche haffuer it Stycke Skouff udi Ringschouff. Item haffuer Harløff Kierche Jord oc Eng oc it Stycke Skouff, som kaldes Kierckehæffd liggendes mellem Harløffholms Marck oc Tarschouff. Item haffuer Harløff Kierche Eyendom paa Sabro Marck schylder 1½ Pundkorn. Item haffuer Harløff Kierche paa Tostrup Marck 1 Pund

Land kaldes Stalling oc dertill 4 Agre paa forschreffne Marck. Item haffuer Harløff Kierche Jord paa Høyby Marck.

At saa i Sandhed findes, som forskreffuet staar trycker vi vores Zigneter herneden paa dette vort obne Breff.

Skreffuet i Harløff den 17. Dag September 1570.

Derefter fældede Herredsfogden følgende Dom:

At effterdi for Fogden beviises med gode Mends Feste Breffue, saa og med Konning Frederichs den 2. Stadfestelses Breff, at Harløff Kierches Eyendom, Eng oc Skouff haffuer i langsommelig Tid effterfuld Harløff Kierche for Stede oc Feste, vidste Fogden icke effter slig Leilighed at dømme imod velbiurdige Lauritz Ebbesens Feste Breff, medens den stander ved sin fulde Magt, men forskreffne Kierchens Eyendom at effterfølge Harløff Kierche effter Feste Breffuens Indhold, indtill hvem der haffde udi at sige, steffnet paa ny lovlig, kom de oc vill vere udi Rette, med mere samme Dom indeholder.

Hvilken Dom medførte, at Jens Pedersøn mødte paa Jørgen Kaas' Vegne og fremlagde mange og adskillige Breve (der ikke anføres), hvorved han mente at kunne bevise, at Gaaskrog og Kirkens Hævd i langsommelig Tid havde været brugt til Harlevholm. Derpaa fremlagde han følgende skriftlige Beretning fra Jørgen Kaas:

Efftersom Her Mattz Danielsøn i Harløff haffuer ladet mig forkynde en Herritzting Steffning i sin Indgang, at ieg hannom en Trette haffuer paaført for nogen Kierche Jord till Harløff liggendes. Saa er til samme hans Beschylding dette mit Suar, at da ieg med Aarhussgaard oc detz Leen er af Kongelig Mayestet min allernaadigste Herre naadigst bleffuen forleent, haffuer de Folch, som boer i Kongelig Mayestetz Gaard Harløffhollm till Aarhussgaard liggendes for mig beklaget, at forschreffne Her Mattz Danielsøn bruger oc sig tilholder en

stor Eyendom, som tilforn haffuer veret brugt under forskreffne Gaard Harløffhollm, huiss Leylighed ieg strax haffuer forfaret aff gammel Breffue oc Documenter samme Jord oc Eyendom at schulle ligge i Aarhussgaards Leen oc nest hoss Harløffhollm med sin Grund oc Eyendom. Disligeste ocsaa forfaret, at Her Mattz Danielssens Formand Her Daniell, som oc tilholte sig samme Jord oc Eyendom, oc siden salig Karll Brysch[1]) ved Døden affgich ocsaa dødt bleffuen. Effter huilche Leyligheder ieg haffuer veret foraarsaget at lade steffne oc kalde for Syen oc Vidnisbyrd at føre paa samme Eyendom, som siden er till Landstinget undersagt icke for nogen Usandruhed, men effter de Omstendigheder som samme Landstingsdom omformelder, hvorudinden ieg formeener icke at haffue paaført forskreffne Her Mattz Danielssøn nogen Trette uden lovlig Aarsag. Oc dersom forskreffne Her Mattz Danielssøn acter sig lovlig at kand erlange nogen Dom paa samme Eyendom, at den bør at følge till Harløff Kierche oc sig for Feste, formeener ieg at aff samme Jord oc Eyendom icke videre Kiercken eller hannom kand tildømmes end som den gode Mands Lauritz Ebbessens Feste Breff udviser oc formelder den Stund samme Feste Breff stander ved sin fulde Magt, men Kongelig Mayestet min allernaadigste Herre derudinden hannom videre vill bevilge, formeener ieg bør at indstille till høybemelte min allernaadigste Herre oc Konning, hvad hans Mayestet derom naadigste vill forordne.

Actum Aarhussgaard d. 13. Juny 1615.

Jørgen Kaass.

[1]) Carl Bryske til Langesø og Margaard paa Fyen, Gl. Estrup og Katholm i Jylland, Stiftslensmand paa Aarhusgaard, død 1613.

Disse Udtalelser formaaede ikke at ændre Dommen. Sagen gik nu til Landstinget i Viborg, der $^{12}/_{8}$ 1615 stadfæstede Herredstingsdommen, men da Sagen blev rejst paany, kom det til en ny Forhandling paa Landstinget, hvor Peder Pedersøn og Hr. Mads fremlagde nye Tingsvidner, og hvor Herredsfogden mødte og »var sin Dom bestandig«. Jørgen Kaas indgav en lang Beretning, hvori han klager over Formfejl i Herredsfogdens Dom og fordrer, at den bør magtesløs at være, mens Hr. Mads rekapitulerer hele Sagens Gang fra 1546 af og gør Paastand paa, at Dommen bør ved Magt at blive. At Landstinget gav ham Medhold ses af Domsaktens Slutning:

> Med flere Ord oc Tale dennom derom imellom var, da effter Tiltale oc Giensuar oc Sagens Leylighed, saa oc effterdi for Fogden haffuer veret i Rette lagt forbemeldte gode Mends Feste Breffue, saavelsom høybemelte salig Ihukommelse Kong Frederichs Confirmatz oc Stadfestelse offuer forskreffne salig Claus Glambeches Feste Breff, disligeste vides af Kierche Bogen, saa oc forbemelte Lauritz Ebbesens Feste Breff, at hand haffuer sted oc fest forskreffne Her Mattz Danielsøn forskreffne Eyendom, oc Herritzfogden dereffter imeden forskreffne Lauritz Ebbesens Breff stander ved Magt, haffuer tilldømt forskreffne Eyendom ved Naffn Gaasskrog oc Kierchens Hæffd at effterfølge Harløff Kierche oc nu fremlegges Herritztingsdom som stander ved fulld Magt forskreffne Gaasskrog oc Kierchens Hæffd tilførn at vere tildømt forskreffne Harløff Kierche at følge. Da vide vi effter saadan Leylighed icke imod samme Herritztingsdom at kand noget sige eller magteløss dømme.
>
> In cuius rei testimonium sigilla nostra.
>
> Gunde Christenssøn.

Det fremgaar heraf, at Kirken havde følgende Jorder, jfr. Præsternes Granskning 17. Septbr. 1570 (S. 137) af en gammel Bog i Kirken:

1. Et Stykke Skov i Ringskov (Lillering Skov).
2. Jord, Eng og et Stykke Skov, som kaldes Kirkehævd, liggendes mellem Harlevholms Mark og Tarskov; andetsteds kaldes en Del af Jorden Gaaskrog, som skylder aarlig 1½ Ørte Byg.
3. Kirkens Ejendom paa Sabro Mark, til Jordskyld 1½ Pund Korn.
4. Paa Tostrup Mark Jord, der svarer i Skyld 1 Pund (1 Ørte Byg), kaldes Stalling og dertil 4 Agre.
5. Kirkens Jord paa Høyby Mark, til Skyld 1 Ørte Havre.

Al denne Jord siges i 1570 at være indført i en gammel Kirkebog, paa Latin og med god gammel Skrift, hvilket aabenbart skal sige, at det var gamle Optegnelser, og forøvrigt viser allerede Fæstebrevet af 1546, at de under dette indbefattede Jorder alt dengang betragtedes som fra gammel Tid liggende til Harlev Kirke.

Genete Craigengelt kom imidlertid først til Harlevholm, efter at hendes Mand Mogens Lauridsen Løvenbalk til Tjele var død 1536 eller muligt et Aar eller to forud, og hun døde 1567. Hvis hun havde skænket Kirken noget af det anførte Jordtilliggende, vilde det ikke hverken i 1546 eller 1570 have kunnet betegnes som fra gammel Tid liggende til Kirken, og hvis noget af hende var testamenteret til Kirken ved hendes Død 1567, vilde det i 1570 have været i saa frisk Minde, at Præsterne ikke kunde have forbigaaet dette ved deres Granskning. Det nævnes ikke, at Kirken har haft

andre Jorder med anden Adkomst end „gammel Tid". Man kan deraf med Sikkerhed slutte, at hun ikke har givet eller testamenteret denne Kirke noget, i hvert Fald ikke Jordegods. Den Tradition herom, der er bleven udtrykt paa Kirketavlen i 1787, skyldes da muligt en Sammenblanden af hendes Eftermæle og det under den ovenstaaende Rettergangssag paastaaede, at en Del af de Jorder, der hævdedes af Kirken, nemlig Gaaskrog og Kirkens Hæfd med alt Tilliggende, tilforn havde været brugt under Harlevholm. Efter Reformationen gik det jo ofte saaledes, at de til Kirken skænkede Jorder gik tilbage til Givernes Efterkommere, fordi de betingede Messer ikke længer blev ydet. Men her viste det sig altsaa, at Jordens Overgang til Kirken laa forud for Genete Craigengelt, hvis den overhovedet var kommen fra Harlevholm.

Der er den Mærkelighed ved Optrinet under Rettergangssagen, at medens Harlev Kirke med Tiende og Jorder tilhørte Kronen, saa er det alligevel Kronens Lensmand paa Aarhusgaard, der i denne Egenskab optræder som Sagsøger sammen med Brugeren af Harlevholm mod Sognepræsten, der havde faaet Jorderne i Fæste af Kronens Lensmand paa Skanderborg. Forklaringen paa denne Kompetencedivergens maa vel søges deri, at medens Harlev Kirke saavel som Harlevholm laa paa Skanderborg Lens Omraade, saa var Harlevholm efter Genete Craigengelts Død 1567 bleven solgt til Ejeren af Stadsgaard (Constantinsborg) paa Aarhusgaards Lens Omraade og sammen med Stadsgaard i 1583 mageskiftet til Kronen; den bortfæstedes derfor af Aarhusgaards Len, medens Harlev Kirkes Jorder bortfæstedes fra Skanderborg Len, saaledes at der har været en Lensmands-Interesse i at

vinde Kirkejorden ind under Harlevholm ved Siden af den Interesse, Brugeren af denne Ejendom havde i at faa mere Jord i Brug.

Naar det første Fæstebrev er udstedt af Lensmanden paa Aarhusgaard, skyldes det, at Kirken dengang — i 1546 — endnu henhørte under ham.

Hvor er nu disse Jorder blevne af i Tidens Løb?

Landsarkivet oplyser efter Herredsbogen for Framlev Herred af 1772, at „Harlev Præster har fra Reformationen haft Harlev Kirkejord i Fæste". Man kan vel deraf slutte, at der nu ikke var andre Fæstere paa Kirkens Jorder end Præsten, og altsaa Ejendommen paa Sabro Mark, der ikke nævnes i Præsternes Fæstebreve, paa dette Tidspunkt er bortsolgt; muligt er denne Ejendom den samme, som Hofpræst Emer ifølge Øm Klosters Krønike, Kap. 10, har givet til den hellige Maria og Brødrene i Øm.

Samtidig oplyser Herredsbogen, at Kirken nu er bleven solgt (fra Kronen) til Borgmester Müller i Aarhus, der vilde bruge Jorden til sin tæt ved beliggende Mølle (Harlev Mølle). Skødet til Borgmester Müller kendes ikke, men af Viborg Landstings Skøde- og Pantebog ses det, at han 1768 pantsatte Harlev Kirke og Tiende, ansat for Hartkorn 27 Tdr. med Kirkens Jorder 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. samt af Højby Mark 2 Tdr. 6 Skp. 0 Fdk. 2 Alb.

Nogen direkte Sammenligning mellem Størrelsen af de Jorder, der efter det anførte laa til Kirken i 1546 og 1768, lader sig ikke anstille, da der i 1690 havde fundet en Ommatrikulering Sted, men det kan af Skanderborg Rytterdistrikts Jordebog for 1718 oplyses, at Præsten i Harlev da havde Jorder i Fæste af Kirken, hvis

Hartkorn var 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 2 Alb., og hvis Landgilde var 3 Tdr. 6 Skp. Byg og 2 Tdr. 4 Skp. Havre, hvilket nøje svarer til den i 1546 og 1660 opgivne Landgilde, da 1 Ørte Byg efter Aabomaal var 12 Skp. (2½ Ørte altsaa 30 Skp. = 3 Tdr. 6 Skp.) og 1 Ørte Havre 20 Skp. (2 Tdr. 4 Skp.).

De til Præsten i 1718 bortfæstede Jorder bestod af 3 Stk., hvis Hartkorn henholdsvis var 2 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 2 Alb., 0 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. 1 Alb., og 0 Tdr. 4 Skp. 2 Fdk. 2 Alb., ialt 3 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 2 Alb., der ved den ny Matrikul er skyldsat under Matr. Nr. 1 af Harlev Mølle for Hartkorn 5 Tdr. 5 Skp. 0 Fdk. 0½ Alb. og udgør en Del af den nuværende Ejendom Ludvigsholm. Man kan vel antage, at de 3 Stk. svarer til den Tredeling af Lodden, der dannes af Vejene til Harlevholm og til Aabo, og at Gaaskrog er den nordlige Del, medens Kirkens Hæfd er den sydlige Del, de to Lodder af gl. Hartkorn 2 Tdr. 1 Skp. 1 Fdk. 2 Alb. og 0 Tdr. 3 Skp. 1 Fdk. 1 Alb., ialt 2 Tdr. 4 Skp. 3 Fdk., der sagdes at være testamenterede til Kirken af Genete Craigengelt, men som — ligesom det hele Jordtilliggende i Harlev — er i hvert Fald en Del af de Jorder i Harlev, som Øm Kloster[1]) erhvervede sig ved Mageskifte med Kong Valdemar I. mod to Trediedele af Venge.

Den ovennævnte Landgilde omfattede ogsaa Jorderne under Tostrup og Højbymarken samt Parten i Ringskoven.

Parten i Ringskoven er Matr. Nr. 27 af Lillering, Framlev Sogn, der hidtil har fulgt Matr. Nr. 1 af Harlev Mølle (Ludvigsholm), og efter Udstykning og Fra-

[1]) Aarhus Stifts Aarbøger V 14. 1912.

salg i 1909 nu med en mindre Part, Matr. Nr. 27 b af Hartkorn 1¾ Alb., hører til nævnte Ejendom.

Jorderne paa Højbymarken, af gl. Hartkorn 2 Tdr. 6 Skp. 0 Fdk. 2 Alb. har hørt til Ludvigsholm og er i den ny Matr. ansatte under Nr. 9, 10, 11 og 12 for Hartkorn ialt 2 Tdr. 6 Skp. 1 Fdk. 0¼ Alb. Endnu ved den ny Matr.s Indførelse anføres Sognepræsten som Fæster af Matr. Nr. 10, medens de øvrige Lodder har været frasolgte og er tilbagekøbte, men er frasolgte paany i 1909.

Jorden paa Tostrup Mark synes at maatte være Matr. Nr. 5 af gammelt Hartkorn 4 Tdr. 4 Skp. 0 Fdk. 1⁵/₉ Alb., nyt Hartkorn 5 Tdr. 7 Skp. 1 Fdk. 2¼ Alb., af hvilken Ejendom nu Matr. Nr. 5 b af Hartkorn 4 Skp. 1 Fdk. 0¼ Alb. hører under Ludvigsholm. I Præsternes Granskning af 1570 kaldes den „Stalling", men behøver ikke derfor at være identisk med Stallinggaard paa Tostrup Mark, der forøvrigt ogsaa har en Parcel af Matr. Nr. 5. Besiddelsen har rimeligvis tilhørt Harlev Kirke lige siden Biskop Sven ved Mageskifte med Kong Knud Valdemarssøn erhvervede „Thorstenstorp"[1]); Biskop Sven skænkede jo Øm Kloster rigeligt Jordegods. Maaske har ogsaa Klostret bygget Kirken og ejet den.

Naar disse Jorder ikke ved Tiendeafløsningen har kunnet fastholdes for Kirken, skyldes det, at de, efter at Borgmester Müller i 1768 har lagt Jorderne til sin Ejendom, Matr. Nr. 2 Harlev Mølle, skønt stadig under samme Ejendomsret som Kirkens Tiende, dog er blevne behandlede som selvstændig Ejendom i For-

[1]) Aarhus Stifts Aarbøger V, 13. 1912.

ening med Møllen og pantsatte sammen med denne som fri Ejendom uden Kirkebyrden.

Men Harlev Kirke mistede de Jorder, den havde hævdet i 1573 og 1615. Dog det er vel gaaet ligesaa adskillige andre Steder, hvor Ejendomsretten over Tienden og Kirkens Jorder er kommen paa privat Haand.

Familien Marselis' Komme til Danmark.

Foredrag ved Historisk Samfunds Sommermøde i Vilhelmsborg Dyrehave Søndag d. 28. Juni 1914.

Af Ejler Haugsted.

I den anden Halvdel af det 17. Aarhundrede begyndte en ny Tid i Danmarks Historie. Efter den korte Blomstringstid med stigende Kultur og Velstand og Tilløb til en Stormagtsstilling under Frederik II og i Christian IV.s Ungdomstid var der kommen en Tid, hvor den ene ulykkelige Krig afløste den anden, hvor Landets Velstand blev lagt øde, hvor Splid og Udygtighed i Regeringen og Uorden og Uredelighed i Lokalstyrelsen svækkede Statsmagten i den Grad, at Landet laa forsvarsløst, da de styrende i deres ubegribelige Blindhed selv kaldte Karl Gustavs sejrsvante Krigere ind over Landets Grænser ved den taabelige Krigserklæring i 1657. Som vi alle veed, slap Danmarks Rige over Krisen, men med uhyre Tab. En Tredjedel af Danmark blev skaaren af, idet de skaanske Lande, der indtil da havde været ligesaa rent danske som Jylland, kom under svensk Herredømme og snart gik tabt for den danske Nationalitet. Det var det største og betydningsfuldeste Tab, det danske Folkelegeme nogensinde

har lidt. Stillingen sydpaa blev forværret, idet Hertugen af Gottorp blev uafhængig, og den skæbnesvangre Forbindelse mellem dette Fyrstehus og Arvefjenden i Sverige blev knyttet fastere. At Statskassen var fallit, hele Styrelsen i Opløsning, og Landet forarmet, behøver jeg blot at nævne, for at De kan forstaa, hvor store, ja uløselige Opgaver, den nye Regering, som overtog Adelsvældens Fallitbo, fik at løse. Først blev Forfatningsspørgsmaalet ordnet paa den radikaleste Maade. Den dansk-norske Stat fik en fuldtud tidssvarende Forfatning i den gennemførte Enevælde; paa dens Grundlag opbyggedes i de følgende Aartier en ny centraliseret Statsforvaltning, og paa mangfoldige Omraader blev der foretaget gennemgribende Reformer; jeg behøver blot at pege paa Christian V.s Danske Lov og Matrikelen, for at det kan staa os klart, at der her blev udført et dygtigt nyskabende Arbejde, der fik Betydning for de følgende Aarhundreder.

Nye Tider, nye Mænd. Den Kreds af Mænd, der havde Hovedansvaret for Sammenbruddet, forsvandt eller blev trængt i Baggrunden. De Ulfeldter, Skeeler, Rosenkrantzer og hvad de nu hed, de Rigens indfødte Ædlinge, der tidligere havde ført det store Ord i Valgkongedømmets overmægtige Rigsraad og havde styret Kronens Len, sad nu stille paa deres Gaarde, mens det var Folk af en hel anden Støbning og fra helt andre Kredse, der sad i Arve-Enevoldsherskerens Geheimeraad som Raadgivere og Udførere af den kongelige Vilje eller som Amtmænd repræsenterede den nye Kongemagt ude omkring i Landet. Det var dels borgerligt fødte Danske, Norske og Holstenere, dels Indvandrede. Disse nye Elementer smeltede snart sammen med den gamle danske Adel til den nye Hof- og

Embedsadel, der i næsten to Hundrede Aar, saa længe som Enevælden holdt sig, var den fornemste og en meget betydningsfuld Del af det danske Samfund.

Man har ofte brugt haarde Ord om disse Fremmede, der kom i store Skarer og trængte Landets egne Børn bort fra de vigtigste Stillinger i Land og Rige. Mon det er helt med Rette? Jeg tvivler om det og skal nu prøve paa at kaste lidt Lys over disse Indvandredes Stilling gennem et Eksempel hentet her fra Egnen. Jeg vil fortælle, hvorledes det gik til, at Familien Marselis kom herind i Landet og slog sig ned i Aarhusegnen. Sporene af denne Families Bosættelse — tillige et Vidnesbyrd om den nye Tids Frembrud — ser vi den Dag i Dag tydelig paa den Plet Jord, hvor vi staar i dette Øjeblik. Den ejes af en Ætling af den første Marselis, der bosatte sig i Danmark, og den bærer Navn efter dennes Søn, Vilhelm Marselis, der 1673 blev Vilhelm Baron Gyldenkrone til Vilhelmsborg, der hidtil havde heddet Skumstrup. Omtrent samtidig kom Havreballegaard til at hedde Marselisborg og Stadsgaard blev til Konstantinsborg. De gamle Navne med den jævne hjemlige Klang blev afløst af nye, der foreviger Køberne, Grundlæggerne af Majoraterne. Endelserne -gaard og -strup — altsaa en gammel Bondeby — blev afløst af det fornemme -borg. Disse Navne, der sikkert har lydt fremmedartet og pralende for Datiden, er nu fortrolige for vore Øren, men lytter vi lidt til Ordet „Marselis", klinger der en udansk Tone gennem det. Det leder Tanken hen til De Forenede Nederlandes Blomstringstid, til Wassenaers og Cornelis Tromps Holland. Derfra er det, at Slægten har bragt sit Navn til Aarhusegnen.

Slægten Marselis stammer fra Brabant, den var en adelig jordejende Slægt, der i det 16. Aarhundrede, da Antwerpen var Europas Handelsmidtpunkt, kastede sig ind i Forretningslivet. I det mindste nogle af dens Medlemmer flyttede til Antwerpen og blev Købmænd. Da den forfærdelige Borgerkrig, som man plejer at kalde den nederlandske Uafhængighedskrig, var afgjort 1609 med det Resultat, at de 7 nordlige Provinser blev uafhængige, mens de sydlige — det nuværende Belgien — blev ved at staa under spansk Herredømme, dannede der sig en Kløft mellem de før saa nær forenede Landegrupper. I de spanske Nederlande standsede den rige Udvikling paa næsten alle Omraader. Schelden blev spærret, derved dræbtes Landets blomstrende Storindustri og Antwerpens Verdenshandel lagdes øde. Den politiske Frihed forsvandt og afløstes af Statholderens Enevælde. Hele Landet blev ført tilbage til den ene saliggørende Kirkes Moderskød. Det blev umuligt for en protestantisk Købmandsslægt som Marselierne at blive i Antwerpen. Som saa mange andre af deres Landsmænd og Trosfæller flyttede eller flygtede de til det opblomstrende Amsterdam. Disse driftige og rige Belgieres Flytning til Holland hjælper os til at forstaa den æventyrlige Kraftudfoldelse paa snart sagt alle Omraader, som dette lille Folk paa ½ Million Mennesker præsterede i det 17. Aarhundrede. Ikke blot blev det Europas ledende Handelsfolk, men i Krigskunst, Statskunst, Malerkunst, Filosofi gik Holland i Spidsen. Jeg behøver blot at nævne en Feltherre som Statholderen Frederik Hendrik, Statsmænd som Olden Barneweldt og Jan de Witt og to Navne fra Aandslivets Omraade, der hører til de allerstørste: Rembrandt og Spinoza.

Her i Amsterdam voksede den Mand op, der bragte Slægten Marselis[1]) i Forbindelse med den dansk-norske Stat. Han hed Gabriel Marselis den Ældre og var gift med Anna Lermite. Af Børn kender jeg fire Sønner: Peter, Gabriel, Selio og Leonard og een Datter: Anna Margrete. Efter en Tid at have dreven Forretning i Amsterdam flyttede han til Hamborg; Sønnen Leonard synes at være flyttet med ham, mens Selio og Gabriel blev i Amsterdam, hvor de muligvis ledede en Filial af Forretningen eller i det mindste virkede i nøje Forbindelse med den. Fra Hamborg har den ældre Gabriel utvivlsomt deltaget i „Het Oostzee negotie", den vældige hollandske Handel med alle Østersølandene gennem Øresund, og det er let at forstaa, at han er traadt i Forbindelse med Christian IV. 1628 blev han den danske Regerings Faktor i Hamborg, d. v. s. han blev en Slags dansk Konsul og tillige Leverandør og Bankier for den danske Konge. Saadanne Faktorer havde Christian IV i adskillige større Byer, som stod i Handelsforbindelse med hans Rige, som f. Eks. Danzig, Køln, Amsterdam. Disse Mænd, der ikke maa forveksles med de udsendte Residenter, der i Reglen var danske, var gærne indfødte Købmænd. Hvis vi vil danne os et Indtryk af hans Forhold til Christian IV., behøver vi blot at gennemblade denne Konges egenhændige Breve.[2])

---

[1]) J. A. Fridericia: Danmarks ydre politiske Historie 1635—1645. Kbh. 1881. S. 231—32.

[2]) Kong Christian den Fjerdes egenhændige Breve, udg. ved Bricka og Fridericia. Kbh. 1878—1891. 7 Bd., kronologisk ordnet. I de følgende Citater er Retskrivningen moderniseret og enkelte tyske Breve oversat paa dansk.

1632, 16. Aug. sender Christian IV 821 Daler til ham, for at han i Holland kan købe Kniplinger.

1633, 17. Decbr. skriver Kongen til Tolderen i Glückstadt, Søren Terkelsen: „Efterdi Gabriel Marselis er lovet en Hoben Penge til Omslag,[1] og han tilforn har begæret at maatte annamme dem i Glückstadt, saa sender jeg dig nu herhos Nøglen til Hvælvingen og Toldkisten, hvoraf ham skal betales 10,000 Daler.

1634, 4. Jan. hedder det i et Brev til samme: Eftersom Gabriel Marselis har faaet Ordre til at betale 3000 Daler til en Købmand Adrian de Pordt, som han til min Fornødenhed skal anvende, og eftersom det er lovet Marsilius, at han skal faa de udlagte Penge igen snarest, skal du af de første Penge, som indkommer i Toldkassen, betale ham 3000 Daler.

Fra de følgende Aar foreligger der adskillige ganske lignende Breve.

1636, 15. Marts beder Kongen den samme Tolder om at bestille hos Marselius 8 smaa Guldknapper til at bruge i en Skjorte for Hænderne „og skal der være i hver Knap en Demant paa 5 Rigsdaler".

Da Kongen ofte savnede Kontanter, maatte Gabriel Marselis tit lægge ud og fik ikke altid sine Penge saa hurtigt, som han kunde ønske, og maatte da stilles tilfreds med gode Renter. I et Brev til Rentemesteren Jørgen Wind 5. Jan. 1635 hedder det: Efterdi Marsilius sig uden Tvivl med den Sum Penge, som ham assigneret er, intet lader sig contentere, uden at ham loves Rente af de Penge, som han nu intet bekomme kan, da skal ham tilsiges Rente af de Penge, han bevise kan at have baar erlagt til at forrette, hvad ham af os kommanderet er.

[1]) ɔ: Terminen.

1635, 13. Jan. til samme: Marsilius kommer du vel tilrette med, omendskønt han maa bie en Uge eller to eller tre, og kan det intet andet være, end at du maa tage Penge op, da skøtter jeg intet om, hvad der loves pro Cento.

Marselis var ikke blot Kongens Leverandør og Bankier, han var ligefrem Embedsmand, som det fremgaar af et Brev til Sekretæren i det tyske Kancelli, Frederik Günther 1. Febr. 1634: Du skal lade udfærdige et Patent til Gabriel Marsilius, som han kan fremvise, saa det kan ses, at han er min Tjener, han ønsker ogsaa i Glückstadt at blive holdt for min Faktor.

Kongen raadførte sig jævnlig med ham og drøftede med ham sine Planer om Handels- og Toldforhold. I et Brev til Frederik Günther af 27. Aug. 1633 fra den Tid, da Christian IV. begyndte med Kejserens Samtykke at opkræve Told i Glückstadt, hedder det: Straks efter din Afrejse kom Marsilius til mig, jeg viste ham det kejserlige Diplom om Toldrullen i Original, hvorover han forundrede sig og sagde: „Det som jeg nu ser, det vilde myne heeren[1]) aldrig rose, det vil forhindre Negotierne meget." Men jeg demonstrerede ham, at der ikke kunde ske Købmændene nogen Skade, fordi de kunde lægge det paa Varerne uden stor Mutation. Exempli gratia: 300 Pund Peber giver 1 Daler i Told, naar nu 1 Daler bliver delt i 300 Dele, saa vil 1 Pund koste meget lidt mere end før. Da jeg nu havde inculceret ham sligt, saa blev han af samme Mening som jeg, hvilket Argument ikke vil være utjenligt at bruge overfor dem, du kommer til at tale med om dette Spørgsmaal. (G. var paa Vej til Holland).

[1]) ɔ: de hollandske Købmænd.

Om det personlige Forhold mellem Kongen og hans Faktor hører vi i et Brev af 17. April 1634 til Günther, der nu er kommen til Amsterdam: Jeg er bleven indbudt af Marsilius til hans Søns Bryllup, du maa møde paa mine Vegne og præsentere en Pokal, som det tykkes dig at være passende til et sligt Bryllup. Det var Sønnen Selio, som vi senere vil høre mere om, der d. 27. April holdt Bryllup med Købmanden Johan v. Stratens Datter.

At Kongen har taget Hensyn til hans private Ønsker, ses af et Brev til Kansleren Christian Friis af 26. Novbr. 1634: Gabriel Marsilius har været her og har beklaget sig over, at hans Dattermand er bleven arresteret i København, uanset at han har budet Borgen for sig. Saa fort man kan komme til Ende dermed, er der gaaet Befaling ud til de næste af Raadet, at de Sagen skal forhøre og deri dømme.

Af disse faa Uddrag, hvis Antal let kunde forøges, ses det tydeligt, at denne hamborgske Hollænder har forstaaet at gøre sig nyttig for den danske Konge og har ladet sig betale i gode danske Rigsdalere for sine Tjenester. Kongen har utvivlsomt sat Pris paa ham og har omgaaedes ham under sine hyppige Ophold i Glückstadt. Den Forbindelse, han havde knyttet med det danske Rige, blev fortsat og udvidet af hans Sønner og Svigersøn, der alle kom til at spille en Rolle i den urolige Tid, som afsluttedes med Freden i København (1660).

Vi maa først beskæftige os med Firmaet i Hamborg og gaar derpaa over til at omtale de to Sønner Selio og Gabriel, der havde Forretning i Amsterdam. Den fjerde Søn Peter, hvis Hovedvirksomhed falder i Rusland,

har dog ogsaa haft nogen Forbindelse med Danmark, som her bør omtales i al Korthed.

Peter Marsilius kom 1643 til København fra Moskau, hvor han siden 1640 havde været dansk.Resident, sammen med et russisk Gesandtskab for at forhandle om Ægteskab mellem Christian IV.s Søn, Grev Valdemar Christian og en russisk Storfyrstinde. Ved den Lejlighed fik han et dansk Adelspatent; han er altsaa den første af Slægten Marselis, der er bleven nobiliteret i Danmark. Et Par Breve fra Christian IV til Korfits Ulfeldt kaster Lys over hans Optræden ved denne Lejlighed. 20. Septbr. 1643: Peter Marsilius har ladet sig mærke med, at det vilde være velkomment, om man sendte Storfyrstens Søn nogle Gangere, som jeg ogsaa gærne gjorde, om der var Raad dertil, hvorom du dig hos Staldmesteren skal erkyndige. Om man kan faa Sadel og Tøj dertil, det staar hen. Nogle Dage senere skriver Kongen: Efterdi man ikke kan faa Sadel og Tøj færdig til de Gangere, som til Storfyrstens Søn skulde sendes, da kan man sig med Gesandten Peter Marsilius undskylde, at det nu intet sker, fordi jeg til Foraaret agter at sende Storfyrsten nogle Heste . . . thi jeg er vis paa, at Prinsen ikke har èn Sadel, som tjener til en saadan ung Herre.

Hvorlænge den gamle Gabriel i Hamborg levede, veed jeg ikke bestemt. Endnu i 1640 kalder Christian IV. hans Søn „den unge Gabriel", hvad der kan tyde paa, at han endnu levede dengang. Men allerede fra Midten af Trediverne optræder en yngre Chef i Firmaet, Albert Baltser Berns (1602—1652), der blev Gabriels Dattermand, idet han ægtede Anna Margrete Marselis. Ved Siden af ham omtales som Kompagnon Leonard, og ikke sjældent opererer de to hol-

landske Brødre, Selio og Gabriel, sammen med Hamborgerfirmaet. Dettes Forbindelser med Christian IV. blev stedse betydningsfuldere, ikke blot blev den tidligere Leverandør- og Bankiervirksomhed udvidet og fortsat — til vistnok stigende Fordel for Huset Marselis, da den voksende Pengenød gjorde Kongen mere og mere afhængigt af det —, men Marselierne blev Kongens aktive Medhjælpere i den skæbnesvangre Handels- og Toldpolitik, som han førte i disse Aar. Danmarks Udenrigspolitik drejede sig næsten udelukkende om Forholdet til de to nye Stormagter, der var skudt op i Mands Minde, Sverrig og Holland. Christian IV. ansaa det for Danmarks Hovedopgaver at hindre Sverrig i at blive Herre over Østersøens Sydkyst og at svække Hollændernes Handelsmagt i Østersøen ved at skabe dem Konkurrence, idet han støttede danske Handelsforetagender og søgte at komme i Forbindelse med andre søfarende Nationer, og ved at forhøje Sundtolden. Ved dette sidste Middel opnaaede han den øjeblikkelige Fordel, at hans Indtægter blev betydeligt forøgede, men hele denne Politik blev til Ulykke for Danmark, idet den fremkaldte det svenske Overfald 1643—1645, der dannede Forspillet til Tragedien 1657—1660 og bevirkede, at Hollænderne stillede sig paa Svenskernes Side og benyttede Danmarks Nød til at faa Sundtolden betydeligt nedsat.

I 1639 greb Christian IV. med Begærlighed en af Berns udkastet Tanke:[1]) Oprettelsen af et ostindisk Handelskompagni i Glückstadt. Der skulde skaffes en Kapital paa 800,000 Rdl., det nye Kompagni skulde slaaes sammen med det københavnske, Marselierne

[1]) Fridericia: Anf. Skr. 241 ff.

— baade de hamborgske og de hollandske — skulde være de ledende i Virksomheden, der skulde have til Formaal at hente de indiske Kolonivarer direkte paa danske Skibe og unddrage Hollænderne Fortjenesten ved Fragtfarten. Men denne store Plan blev ikke gennemført; det var ikke saadan at konkurrere med Hollænderne. I et Brev til Korfits Ulfeldt 10. Febr. 1640 skriver Kongen: Med vor ostindianske Handel gaar det endnu slet fort udaf Aarsag, at Marsilii Søn, som bor i Hamborg, har friet efter Abraham de Boyses Datter og intet har faaet slig Svar, som han gærne vilde havt, jeg tænker, at den Krig bliver snart bilagt. — Der var altsaa ogsaa andre Vanskeligheder end Kampen med den overmægtige hollandske Konkurrence.

Et andet ikke fuldt saa mislykket Forsøg paa at frigøre Danmark fra de hollandske Mellemhandlere var Arbejdet paa at skabe en direkte Handelsforbindelse med Spanien, at hente Salt i Spanien. For at denne Handel kunde komme i Gang, blev en af Kongens Sønner, Christian Ulrik — ikke at forveksle med den senere saa bekendte Ulrik Christian — Gyldenløve sendt til Statholderen i Brüssel og opnaaede der, at der blev givet Ordre til Fribytterne i Dunkerque, om at de skulde lade danske Skibe passere uhindret til Spanien. Samme Christian Ulrik fik for Resten et tragisk Endeligt; han traadte i spansk Tjeneste, hvervede et Regiment i Danmark og begav sig paa Vej til Belgien, men blev i Meinertshagen i Nærheden af Köln overfalden af en overlegen Skare hollandske Krigsfolk og faldt som en Helt. Inden sin Afrejse havde han hos Leonard Marselis deponeret en Obligation paa ca. 1100 Rdl., som han overdrog til „sin hjærtenskære forlovede

Brud, den dydzirede Jomfru Bente Lucht". Da Budskabet om hans Død kom til Danmark, tvang Kongen, der havde været mod Partiet, Leonard til at indbetale Beløbet i det kongelige Kammer.

Derpaa blev Hannibal Sehested sendt til Madrid, hvor han gjorde sit Mesterstykke som Diplomat, idet han efter Forhandlinger, der strakte sig gennem hele Vinteren 1640—1641, fik afsluttet en for Danmark gunstig Handelstraktat og fik udbetalt Erstatning — i Salt — for nogle Overgreb, Spanierne havde gjort sig skyldige i overfor danske Skibe. I de følgende Aar kom der en Del Salt direkte fra Spanien. 1642 paatog Berns og Marselis sig at hente et stort Parti.

Vigtigere end dette var imidlertid Øresundstolden. Ved Forhøjelser i 1638 og 1639 blev Udbyttet af denne Told tredoblet. Uden at de gennemsejlende Skibes Antal voksede synderligt, steg Kongens Indtægt fra ca. 200,000 til ca. 600,000 Rdl. Det var en fuldstændig Udplyndring, der naturligvis maatte sætte ondt Blod i Holland. Jeg kan ikke her gaa nærmere ind paa dette overordentlig interessante Æmne, men vil blot nævne, at Tolden paa Salpeter blev forhøjet fra ½ Rdl. pr. Centner samt 1 % af Værdien til 14 Rdl. pr. Centner; da et Centner kostede 18 Rdl., var det en Told paa 77 %. Denne Told blev vistnok i Reglen betalt paa den Maade, at Tolderne tog 77 % af Ladningen. De store Salpeterlagre, Kongen paa den Maade fik, solgte han til Marselierne, der sikkert har strøget en god Fortjeneste ved at sælge uden at have betalt Told.

Christian IV.s Bestræbelser for i Glückstadt at skabe en By, der kunde konkurrere med Hamborg, fandt virksom Støtte hos Firmaet, der i 1643 for egen Regning opførte et Tøjhus og grundlagde et Kanon-

støberi i denne By. Kongen er glad ved at kunne købe Kanoner i sit eget Land og i sin Yndlingsby: Her findes Købmænd, som mig præsenterer saa mange Stykker, som jeg begærer, for en vis Pris pr. Skippund. Endelig havde de et Skibsbyggeri i Neustadt, hvor der blev bygget Orlogsskibe til Kongen.

Ved den ulykkelige Krig 1643—1645 gik det ud over denne store Virksomhed, saaledes ødelagde Svenskerne Skibsbyggeriet. Men Krigen medførte til Gengæld store Leverancer af Vaaben, Munderinger til Soldater o. lgn. Som en Slags Erstatning for Tab fik Berns overdraget Godset Wandsbeck ved Hamborg, som før havde tilhørt Kongens Svigersøn, Christian Pentz; her førte han et stort og herskabeligt Hus.

Da Kongens Pengeforhold efter Krigen, da Landet var udpint og Sundtolden nedsat, var meget trykkede, blev det vanskeligere for Firmaet at faa Penge; dets ubetalte Krav paa den danske Regering voksede stadig, og det blev forsigtigere end tidligere med at laane og lægge ud for Kongen. 15. Maj 1646 skriver Christian IV. til Rigsraadet: Efterdi vi ingen Midler ser, hvorledes vi kan komme ud af vor Sag enten til vor Søns Barsel — den senere Christian V blev døbt i Flensborg 14. Juni 1646 — eller til den Ambassade, som skal gaa til Holland og Frankrig, uden at vi undsættes med det første, og efterdi der findes de, som vil skaffe os Kredit paa 70,000 Daler, om Rigens Raad vil sige god for samme Summa, da forser vi os naadigst til de gode Herrer, at de sig dertil godvillig bekvemmer . . . Rigsraadet gik i Kaution, og Kongen fik Pengene hos Berns & Marselis. Han kunde, vel sagtens for sidste Gang, holde en af sine vældige Fester, og Rigshofmesteren kom ud at „spatzere" — som Kongen kalder hans Ge-

sandtskabsrejse. — Næste Aar er Pengenøden endnu mere trykkende: Christian IV til Hannibal Sehested: Herhos har du Grev Valdemar Christians Brev, hvori han beklager sig mægtigt for Penge. Nu veed Gud, at jeg vilde gærne hjælpe ham, om der stod Raad dertil, hvorfor du skal gøre dit bedste, om du hos Marsilio eller hos nogen anden kan bringe ham nogle Penge tilveje, jeg vil gærne betale dem igen, saa snart immer muligt er.

Da Betalingsforholdene blev vanskeligere, greb Firmaet til den Udvej at forhøje Priserne paa det leverede ud over alle rimelige Grænser. At det ikke altid gik dem efter Ønske ses af følgende: 1. Jan. 1649 skriver Frederik III til Bremerholms Admiral Chr. Lindenow: Eftersom det Skib Friedrich, som vore Faktorer i Hamborg, Berns & Marselis har ladet bygge i Neustadt, ventes til København snarest, bede vi, at du straks lader hele Skibet registrere, giver Fuldmægtigen Kvittering for Modtagelsen og straks lægger Skibet ud i Havnen. I December indberetter Karl Gustavs Agent i Helsingør: Kongen er ikke ret tilfreds med det nye Skib „Frederik", efterdi Berns & Marselis vil have 150,000 Daler for det, da det dog ikke engang er bleven vurderet til 60,000. Kongen vil lade alt besigtige og vurdere og derpaa give dem 10,000 Rdl. Fortjeneste over, hvad det kan være værd eller slet ikke betale det.

Saaledes gik det nu ikke altid. Rigshofmesteren var ikke saa nøjeseende som Kongen. Han lod de høje Priser paa Leverancerne staa og holdt i det hele ikke paa Statens Interesser. Men hvor godt han end undede Firmaet Fortjeneste, rede Penge var ikke til at skaffe, og i 1651 maatte de to Svogre og Kompagnoner for ube-

talte Fordringer lade sig udlægge Krongodserne Lunde paa Mors og Bustrup i Salling. Da Berns døde 1652, blev det Leonard, der kom til at drive Godserne, som næppe har givet ham meget Udbytte i den Ufredstid, som snart brød ind over Landet. Under denne Krig kom han ogsaa i Forskud for Regeringen og fik i 1661 Skøde paa Ørum Slot og Len og 1664 paa Mariager Kloster med Ladegaard. I Modsætning til Brødrene synes han ikke at have fæstet Bo paa sine danske Godser.

Inden vi gaar over til det næste Afsnit, skal jeg fortælle en lille Historie om en Mand, der vel ikke bar Navnet Marselis, men dog er saa nær knyttet til Hamborgerhuset, at han ikke bør forbigaas her. Det er Poul Klingenberg (1615—1690), der var født i en anset Familie i Hamborg, og som 16 Aar gammel blev antaget som Skriverdreng hos Marselis & Berns. Han blev snart Bogholder, derpaa Associé og drog 1651 ud paa en lang Handelsrejse til de fleste europæiske Lande. Da han kom hjem, traf han Berns meget svag og talte med ham om Ægteskab med Datteren Anna; men der blev ikke truffen nogen Afgørelse før Berns døde paa Wandsbeck i August 1652. Før han i November rejste til København for paa Boets Vegne at forhandle med Regeringen, gav Moderen sit Samtykke til Forlovelsen og meddelte ham, at Jomfru Anna var temmelig inclineret. Da han efter at have ordnet Sagerne i København paa det bedste — det havde næppe været helt let, da Undersøgelsen af Korfits Ulfeldts Papirer havde bragt flere Transaktioner, som ikke var beregnede for Offentligheden, for Dagens Lys — kom tilbage til Hamborg, traf han Jomfruen temmelig koldsindig, da han talte til hende om sin Inclination, og besluttede derfor at holde sig i det fjærne, indtil hun

kunde bringes paa andre Tanker; Moderen lovede at bearbejde hende, og han bevægede Rigens Hofmester, Hr. Jaokim Gersdorff, til at skrive til Moderen og recommandere hans Person og Sagen, men da han mærkede kun liden Inclination hos Jomfru Anna, resolverede han sig til ved Skrivelse til Moderen at afbryde Sagen. Han indlod sig da videre i kgl. Majestæts Tjeneste og blev 16. Juli 1653 antagen som General-Postmester. Da han i 1654 kom til Hamborg for at opgøre sit Regnskab med Firmaet, mærkede han Moderens gode Intention, at hun gærne vilde holde ham ved Huset, og han vendte sine Tanker til den anden Datter, Jomfru Elisabeth. Her havde han større Held, og i Juni 1654 fejredes Bryllupet paa Wandsbeck, hvor Grev Christian Rantzau var til Stede paa Kongens Vegne, Frederik v. Ahlefeldt paa Hertugens og mange fornemme Herrer og Venner. — Poul Klingenbergs senere Virksomhed som Generalpostmester, Organisator af det danske Postvæsen og Admiralitetsraad skal ikke omtales her; jeg vil blot nævne, at Selio Marselis stod Fadder til to af hans Børn.

De to hollandske Marselier, S e l i o og G a b r i e l, fik endnu større Betydning for Danmark end Hamborgerfirmaet. Da Selio væsentlig er knyttet til Norge, skal jeg omtale ham ganske kort, skønt han er den af Slægten, som vi har de fyldigste Efterretninger om.[1]) Han blev født 1600 i Amsterdam, fik en god Opdragelse, tilbragte 11 Aar, fra sit 20. til sit 31. Aar, paa Rejser, der strakte sig helt til Indien, ægtede 1634

[1]) En indgaaende Skildring af hans Betydning for det norske Postvæsen findes i en Afhandling af M. Birkeland i »Smaaskrifter tilegnede A. F. Krieger«. Kbh. 1887. Smlg. Berrum: Norsk Posthistorie I, 1902.

Anna v. d. Straten, en Søster til Broderen Gabriels Hustru, der ligesom han selv tilhørte en brabantsk Slægt. Krigen 1643—1645 gav Anledning til, at han flyttede til Christiania, hvor han forstod at gøre sig uundværlig for Statholderen, Hannibal Sehested. I dennes Kopibog fra Krigens Tid omtales han atter og atter, og der findes en Mængde Breve til ham — de ældste er alle paa Tysk, blandt de senere er der en Del paa Dansk. Han udrustede 8 Krigsskibe, forsynede Hæren med Krigsfornødenheder og forstrakte Statholderen med Penge. Da den norske Kasse ikke kunde betale hans Udlæg tilbage, blev han holdt skadesløs paa anden Maade: En væsentlig Del af Landets Trælasthandel blev overdraget ham, man haabede derved „at opnaa større Trafik i Riget og tvinge de fremmede til at købe Lasten dyrere og handle mere med Penge i Stedet for Varer", han fik store Begunstigelser og Særrettigheder som fri Religionsøvelse for sig selv og Husstand som Reformerte, Skattefrihed — og hvad der var det vigtigste — Toldfrihed for alt, hvad han indførte. Han var den rigeste Mand i Christiania og udfoldede paa mange Omraader en stor og betydningsfuld Virksomhed. Han kan ligesaa lidt som de andre Medlemmer af Slægten frikendes for at have beregnet sig for meget for sine Leverancer; Undersøgelsen af Hannibal Sehesteds Papirer afdækkede adskillige Misligheder, men han har aabenbart været uundværlig. De styrende har ment, at Uredeligheden opvejedes ved det Opsving, en saadan kyndig og driftig kapitalstærk Udlændings Bosættelse gav Handel og Industri i Landet. I Fællig med Broderen Gabriel og alene fik han udlagt Jordegods og Bjærgværker, og han har utvivlsomt haft stor Indflydelse paa Bjærgværksdriftens Udvikling.

1657 blev han Bergamtsraad for Norge. Det norske Postvæsen skylder ham meget. Det er Hannibal Sehesteds Ære at have ordnet de første regelmæssige Postforbindelser mellem Christiania-Bahus og København og fra Christiania til Bergen og Trondhjem. Efter Tidens Skik blev Postbesørgelsen overdraget en Privatmand — en anden Hollænder, Morjan — som et priviligeret Foretagende paa 20 Aar. 1647.

Selio, som vel sagtens har været den Mand, der næst efter Statholderen har haft mest Brug for Postvæsenet, klagede gentagne Gange over Forbindelsens Langsomhed og Dyrhed. Naar et Brev kunde komme fra Hamborg til København paa 5—6 Dage, var der ingen Mening i, at det skulde vare 10 Dage for det at komme fra København til Christiania. Naar han eller hans Betjente kunde rejse til Bergen paa 5—6 Dage, behøvede et Brev ikke at tage den dobbelte Tid. Disse Klager var en medvirkende Aarsag til, at han blev udnævnt til at have Direktion og Inspektion over det norske Postvæsen, mens Morjans Arving i Kraft af Privilegiet vedblev at være Generalpostmester. Hans Udnævnelse sker omtrent samtidig med, at Povl Klingenberg udnævnes til Generalpostmester i Danmark. Efter den Forbindelse, der er mellem Klingenberg og Familien Marselis, ligger det nær at tro, at det er Klingenberg, der har foranlediget Udnævnelsen. Vi ser da ogsaa de to arbejde energisk Haand i Haand for Postvæsenets Forbedring i den følgende Tid.

Da Krigen nærmede sig, drog han i Kongens Ærinde til Holland og „skulde fornemme, om unge Tromp eller andre kvalificerede Skibsofficerer skulde være inclinerede til at træde i vor Tjeneste". Under Krigen ydede han store Leverancer af Krigsfornødenheder

mod Pant i norske Skatter og Jordegods. I sine sidste Leveaar tilbragte han en Del af Tiden i København. Under Stormen paa København d. 11. Februar 1659 var den næsten 60-aarige Mand Fører for en Afdeling hollandske Matroser. 20. Marts 1663 døde han i København; han efterlod en Søn, Gabriel, der blev Norges Generalpostmester efter det Morjanske Privilegiums Udløb. Paa en Rejse begik denne Selvmord i Hamborg (1671). Det er et Træk, der vidner smukt om Slægtsfølelse, at Enken Berns paa Wandsbeck sørgede for at faa den unge Mands Lig udleveret og begravet.

Vi kommer nu til den sidste af de fem Søskende, Gabriel, der i sin Ungdom nedsatte sig som Købmand i Amsterdam, og før 1638 blev Christian IV.s Faktor for Østersøhandelen. At han var det i 1638 erfarer vi af følgende Historie, som den daværende hollandske Generaladmiral d'Estrades fortæller i et Brev til Frankrigs Førsteminister, Kardinal Richelieu: d'Estrades kaprede 4 Fartøjer, der var ladede med Krudt og Vaaben til den spanske Flaade. Da det var bleven oplyst, at det var Gabriel Marselis, der havde solgt Krigsfornødenheder til Fjenden, foranledigede Admiralen, at Marselis og hans Kompagnon blev arresterede og tiltalte af Magistraten. Til deres Forsvar sagde: „Vi er Købmænd, Handelen kan ikke ligge. Skulde vi end for at vinde sejle gennem Helvede og staa Fare for at svide vore Sejl, saa risikerer vi det." Derpaa skød Marselis sig ind under, at han var Christian IV.s Faktor, og erklærede, at han vilde søge sin Tilflugt hos Kongen, hvis man vilde ødelægge ham. Han slap rimeligvis for videre Tiltale og fortsatte sin Virksomhed. At han var højt anset for Dygtighed,

fremgaar af et latinsk Brev fra Casper Barlaeus af 7. Febr. 1640: . . . . du kender sikkert en Købmand, der er særdeles kyndig i sit Fag og er stærkt omtumlet til Lands og til Vands, han er forberedt baade paa Modgang og Medgang. Han styrer Kongen af Danmarks Sager her paa Stedet og skal staa i høj Gunst hos ham. Han overgaar alle sine Standsfæller i Skarpsindighed, og der findes ikke den Mand, som han ikke kan vinde ved sin Vennesælhed.

Som Faktor havde han lignende Forretninger med Kongen som Firmaet i Hamborg og var sammen med dette Deltager i flere af de Virksomheder, som før er omtalt, som f. Eks. Saltimporten fra Spanien. 1640 foretog han en Rejse til Norge for at sætte Bjærgværksdriften i bedre Gænge. Han fik Privilegium paa Bærum Jærnværk og flere andre Værker, som han udnyttede i Fællig med Broderen Selio, der jo, som vi har hørt, 1643 flyttede til Norge og antagelig har ledet de fælles Virksomheder. Da Krigen udbrød 1643, udfoldede han en stor Virksomhed for at skaffe det forhadte Danmark politisk og materiel Støtte. Politisk Støtte var det umuligt at opnaa, da Generalstaterne havde sluttet et Forsvarsforbund med Sverrig og ønskede Christian IV alt ondt. Derimod lykkedes det ham godt at skaffe materiel Støtte, thi efter hollandsk Tankegang maatte Handelen jo ikke ligge stille, og Myndighederne saa gennem Fingre med, at der blev udført Krigsfornødenheder til Forbundsfællens Fjende. To unge danske Adelsmænd Henrik og Jørgen Bjelke bevægede adskillige Danske og Nordmænd, der var i hollandsk Tjeneste, til at vende tilbage til Hjemmet, og Marselis fragtede flere Skibe med Geværer, Kugler m. m. Det lykkedes at faa Skibene af Sted, skønt den svenske Resi-

dent gjorde, hvad der stod i hans Magt for at faa dem standsede. Henrik Bjelkes Skib kom til Danmark, Jørgen Bjelkes til Norge, hvor dets Indhold blev modtataget med Jubel og med rastløs Iver bragt til Anvendelse af Hannibal Sehested. At han under Krigen har staaet i Forbindelse med denne ses af en Bemærkning i Kopibogen: 6. Marts 1645 . . . fordi jeg fra Holland har faaet ganske sikre Efterretninger om Fjendens Anslag gennem Gabriel Marselis.

Under Krigen og i de følgende Aar antog hans Forretninger med den danske og norske Regering meget store Dimensioner, og Fortjenesten var stor; hverken Korfits Ulfeldt eller Hannibal Sehested, der i disse Aar, da Christian IV. var meget aflægs, styrede hver sit Rige, var nøjeseende med Regningernes Størrelse, og begge vilde de gærne staa sig godt med den rige Hollænder, der kunde være dem til megen Nytte. M. H. t. de høje Priser maa det ikke glemmes, at den dansk-norske Stat var en meget daarlig og langsom Betaler, der stadig skyldte flere Hundrede Tusinde Daler.

Gabriel Marselis spillede en ikke ringe politisk Rolle i Tiden mellem de to Krige. Korfits Ulfeldt havde — for silde — indset, hvor uklogt det havde været af den danske Regering at jage Holland over i Armene paa Sverrig ved den griske Sundtoldspolitik, og han gjorde sit Fædreland en overordentlig stor Tjeneste ved at gøre det forstaaeligt for Generalstaterne, at det stemmede med deres Interesser i Østersøen at forlade Sverrig og slutte sig til Danmark. Ulfeldt kom selv til Holland 1646 og det lykkedes ham at skaffe sine Tanker Øre paa rette Sted. Marselis og den danske Resident, Peder Charisius, der var hans gode Ven, arbej-

dede videre for Sagen, indtil Ulfeldt, efter den gamle Konges Død, kom tilbage og førte Forhandlingerne til Ende med et for Danmark overordentlig gunstigt Resultat. Den 29. Septbr. 1649 undertegnedes i Haag den bekendte Traktat om Forsvarsforbund mellem Danmark og Holland. Det var ikke Ulfeldts Skyld, at denne Traktat ikke kunde træde i Virksomhed, da Frederik III saa uklogt angreb Sverrig i 1657, men da Karl Gustav brød Freden i 1658, virkede Traktaten, og Wassenaers Flaade kom København til Undsætning. Jeg fremhæver dette, fordi jeg tror, at man er tilbøjelig til at overse den senere Forræders Fortjenester. Samme Dag blev der undertegnet en nu mindre bekendt, men dengang meget omtalt Traktat, den saakaldte Redemptionstraktat, der drejede sig om Afløsning af Sundtolden for Hollands Vedkommende: For Fremtiden skulde alle hollandske Skibe have Ret til at passere gennem Sund og Bælt uden at opholdes af Toldbetaling. Til Gengæld skulde den nederlandske Regering to Gange aarlig betale Danmark tilsammen 140,000 Rdl. Denne Traktat var finansielt gunstig for Danmark. I de nærmest foregaaende Aar havde Tolden beløbet sig til i alt 130—140,000 Rdl., hvoraf Hollænderne havde betalt 110—120,000 Rdl. Da Traktaten var traadt i Kraft, fik Danmark ca. 160,000 Rdl., idet de andre søfarende Nationer betalte ca. 20,000. For Holland rummede den store Fordele. Købmændene blev fri for de evindelige Rivninger og Forsinkelser i Helsingør og kunde sejle frit igennem Sundet ligesom Svenskerne, mens deres Konkurrenter i England og Tyskland maatte betale. Det var langt behageligere for dem at betale en fast Afgift til den hollandske Stat, der saa anvendte den til Redemptionen, end at betale

Sundtold. Denne Skat ramte ogsaa svenske Skibe i hollandske Havne.

Denne Redemptionsplan er temmelig sikkert Gabriel Marselis' Tanke. I alt Fald har han været særdeles virksom for at faa den virkeliggjort. Han har bl. a. forelagt Planen for Amsterdams Raad. At Marselis spillede en Rolle ved Redemptionsforhandlingerne, har den svenske Agent i Helsingør faaet Færten af. Han melder 7. Oktober 1648: At Tolden i Sundet skal forpagtes af Hollænderne omtales endnu. Marsilius skal have i Kommission underhaanden at handle med dem derom. 4. November 1648: Gabriel Marselis ventes hver Dag tilbage for at afgive Beretning, om hvorvidt han har kunnet overtale nogle Privatmænd i Holland til at forpagte den øresundske Told. Den hollandske Resident har ogsaa dreven flittig derpaa hos Hofmesteren. Dog tvivler man om et godt Udfald, da Danmark vel ikke let vil afgive sin Højhed og den Ret, at alle Skippere skal angive sig paa Toldboden, og Hollænderne ikke gærne vil erlægge en betydelig Sum, da de nu betaler en højst ringe Told.[1])

Det er muligt, at de Misligheder, der kom frem ved Undersøgelsen af de faldne Magthaveres Papirer har bevirket, at Gabriels Forretninger med den danske Regering har været noget mindre omfattende i Aarene 1652—1657; men da Krigen brød ud, kunde man ikke undvære ham. Hvorledes Situationen var i København i Efteraaret 1657 ses tydeligt af nogle Indberetninger fra et Rigsraadsudvalg. Jeg skal kun anføre nogle Linier: Tøjmesteren melder, at der er ikke Krudt eller

[1]) Becker: Samlinger til Danmarks Historie under Frederik III. S. 6 ff.

Gevær paa Tøjhuset, han kan ikke bringe et Stykke paa Volden, om fornødent gøres. Batterierne ved Toldboden er ganske brøstfældige. Proviantskriveren melder, at han har hverken Ved til at bage eller brygge ved. Bagersvendene løber bort, Møllerne vil ikke male. Hestene dør af Sult, da han ikke har Penge til Furage. Rytteriet savner Heste, Fodfolket gaar næsten nøgent. De to Rigsraader tilføjer til disse Oplysninger: „Fædrelandet maa gaa under, hvis vi ikke faar Hjælp." Under denne Situation traadte Gabriel og Selio samt Povl Klingenberg og Heinrich Müller til med Laan. Disse fire Mænd paatog sig i September 1657 at underholde 10,000 Mand i 6 Maaneder med Proviant, Vaaben, Munition, Klæder, Sko for 165,000 Rdl. mod Sikkerhed i Toldafgifterne. De to Rigsraader, der forhandler med dem, bemærker spagfærdigt: „Varerne er rigtignok noget højt opskrevne". Men der er ikke andet at gøre end at tage imod Tilbudet. Senere under Krigen yder han gentagne Gange Leverancer og Laan. I 1658 blev han officielt takket for sin Iver og modtog som Udlæg de norske Godser, som Hannibal Sehested havde afstaaet. Tiltrods for dette betydelige Udlæg stod han ved Krigens Slutning med en Fordring paa henimod 450,000 Rdl. Heinrich Müller havde endogsaa 560,000 Rdl. tilgode. [1])

Statskassen var tom, en af de første Opgaver for den nye Regering blev den at gøre Fallitboet op. Blandt Aktiverne var de store Krongodser, der nu i stor Udstrækning blev overdraget Kreditorerne til en Pris, der naturligvis var temmelig høj: 50 Rdl. pr. Td. Hartkorn. Gabriel fik 1661 det tidligere Bispegods ved Aarhus, Aarhusgaard eller Havreballegaard og i 1664

[1]) Fridericia: Adelsvældens sidste Dage. S. 292—93.

Møens Amt[1]) og Kalundborg Amt med de deri liggende Krongodser. 1662 købte han Skumstrup, Mosgaard og Østergaard af Mogens Frijs. 1665 blev han adlet.

Nu var Forvandlingen sket. Den hollandske Storkøbmand var bleven dansk Herremand. Efter længe at have fisket i rørt Vande styrede han sin tungtlastede Skude ind i en tryg Havn. Nu tænkte han paa Fremtiden og indrettede alt paa det bedste for sine tre Børn.

De to Sønner, Vilhelm og Konstantin, blev sendt paa Rejser, ikke for, som han selv havde gjort i sin Ungdom, at uddanne sig til Købmænd, men for at lære Hofmandsvæsen. Datteren Constance blev gift med Heinrich Müllers ældste Søn, Herren til Lønborggaard. 1667, efter Faderens Død, kom Sønnerne hjem og overtog Godserne samtidig med, at Kongen udnævnte dem til Hofjunkere. Den ældste, Vilhelm, overtog Skumstrup, Østergaard og Mosgaard. 1673 erigeredes Baroniet Vilhelmsborg af Skumstrup Gods, mens de to andre Godser vedblev at være fri Ejendom. Den yngste, Constantin, der i Forvejen havde Stadsgaard, overtog Havreballegaard, som 1680 blev til Baroniet Marselisborg. Da han døde barnløs 1699, faldt Baroniet tilbage til Kronen, men hans Enke, Sophie Elisabeth Charisius, en Datter af hans Faders Ven fra Holland, Peder Charisius, beholdt Stadsgaard, som hun fik omdannet til Stamhuset Constantinsborg, kort før hun giftede sig anden Gang, med Baron Peder Rodsten.

Nu staar vi ved Maalet. Vi har lyttet til, hvad de gamle Skrifter har fortalt os om det fremmedklingende Ord, Marselis, der nu er os saa hjemligt. Vi har Skridt for Skridt fulgt denne fremmede Slægts Indvandring til Danmark-Norge og har derigennem set, hvor

[1]) Paludan: Møen I. S. 379.

nødvendigt det dengang var — som det altid er — for et lille afsides liggende Land som Danmark, at dets Døre staar aabne for Fremmede, der kommer fra Kulturens Brændpunkter, bringer nye Tanker og Fremskridt og kan løse Opgaver, som Landets egne Børn ikke magter. Vi skal ikke smæde de fremmede, fordi de har taget Brødet fra Landets egne Børn, men vi skal mindes dem med Taknemlighed, fordi de har givet deres store Bidrag til, at Danmark siden 1660 stadig har kunnet holde sig paa Højde med de store Kulturlande, fordi de har været Kanaler for den europæiske Kulturstrømning, der skal og maa ledes ind over vort Land.

Jeg skal ikke følge Baron Vilhelm Gyldenkrones Efterkommere, der nu i otte Slægtled har levet og virket paa dette Sted; jeg vil blot sige, at de alle har været gode Borgere, der trofast har taget deres Gærning op som Godsejere, som Embedsmænd, som Diplomater, og de har alle været lige saa gode danske Mænd som nogen af os andre. Af Marseliernes Historie lærte vi, at det danske Folk ikke kan være sig selv nok. Af Gyldenkronerne kan vi lære det værdifulde i at være sig selv, at føle sig hjemmehørende paa den Plet Jord, hvor ens Forfædre har virket, at føle sig fast knyttet til det Folk og den Stat, som ens Forfædre har viet deres Kræfter til. Gid alle vi, der føler os som Danske, altid maa gøre os disse to Ting klart: vi kan ikke være os selv nok, vi maa ikke i Dumstolthed lukke os ude fra Paavirkninger og Impulser fra Fremmede, og vi skal være os selv, føle, at vi har Rod i den danske Jord, at vi hører sammen med vore Landsmænd, at vort Lands Historie er vort Eje.

Nogle Erindringer

om

Stiftamtmand, Dr. phil. Regenburg,

særlig fra Amtmandstiden i Skanderborg.

I Anledning af Hundredaarsdagen for hans Fødsel.

Af Provst Th. Sørensen i Skanderborg.

Den 20. April 1915 bliver det 100 Aar siden, at Stiftamtmand over Aarhus Stift Dr. phil. Theodor August Jes Regenburg blev født, og det vil derfor være naturligt, at denne fremragende og mærkelige Mand bliver mindet i Aar ogsaa her i Aarbøgerne for Aarhus Stift, til hvilket han som Stiftamtmand var knyttet i næsten 25 Aar — $^{16}/_{3}$ 1870 til $^{1}/_{8}$ 1894 —, saa meget mere som hans Navn for stedse vil blive bevaret i Stiftet ved den store Gave, sit omfattende Bibliothek, som han skænkede til Aarhus Kathedralskole, — det er nu indlemmet som en særlig Afdeling i Statsbibliotheket i Aarhus under Navnet „Regenburgs Samling".

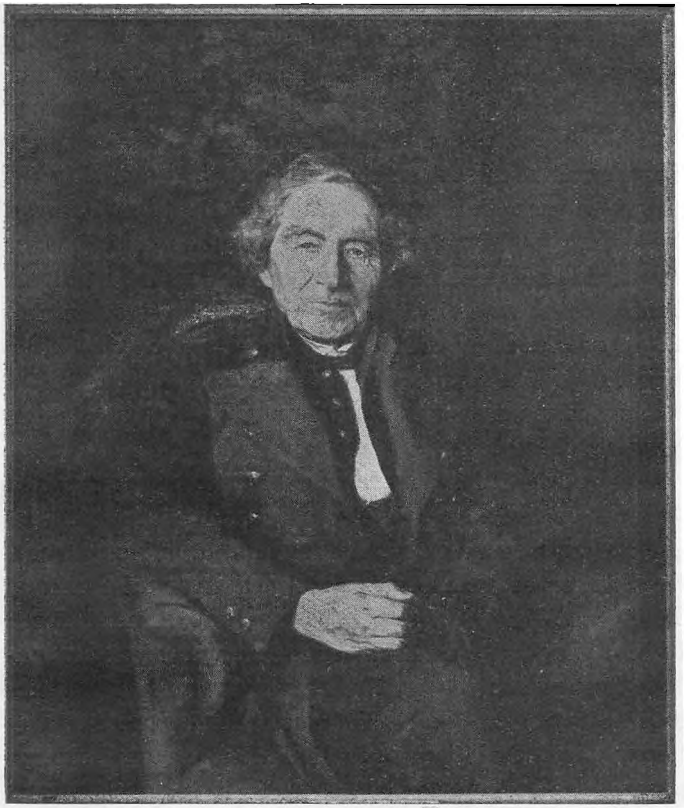
Redaktionen af Aarbøgerne har anmodet mig om at meddele nogle Erindringer om Stiftamtmanden, hvad jeg ogsaa har lovet at forsøge, idet jeg vil fremdrage forskellige Træk af det Billede, som jeg har dannet

mig af denne min hedengangne Ven, hvem jeg skylder saa meget.

For den almindelige Bevidsthed her i Amtet staar han vel klarest som Leder af Amtsraadenes Forhandlinger — baade Aarhus Amts og gl. Skanderborg Amts —, og her vil sikkert enhver, som har overværet disse Forhandlinger, have faaet Indtryk af hans strenge Saglighed og overlegne Intelligens. Han havde forinden Møderne sat sig ind i alle Enkelthederne i det der stod paa Dagsordenen, og forstod med faa Ord at angive Sagens Kærne. Med Upartiskhed ledede han Forhandlingen og sluttede sig gerne til, hvad et eller andet sundt dømmende Medlem havde udtalt. Han fremhævede ofte særlig to i Skanderborg Amtsraad, nemlig Gaardejer I. Winther i Foerlev og fra de senere Aar Pastor Konradsen i Hvirring. Begge havde de stor kommunal Erfaring og en udpræget praktisk Sans. Regenburg kunde ikke forstaa, at Venstre havde Raad til at vrage to saa betydelige Mænd, der ved deres Indsigt skaffede det Parti, de tilhørte, en afgørende Indflydelse.

Af og til navnlig i Provisorieaarene gik Bølgerne højt, og det kunde da hænde, at Formanden rejste sig og med Fynd bragte dem til at lægge sig. Et enkelt Træk maa jeg her anføre: Kultusministeriet havde forlangt en Indberetning fra Sogneraadene bl. a. om Skolestuernes Størrelse. Det var midt i den hedeste Kamptid, og flere Sogneraad havde nægtet at indsende Indberetningerne. Ministeriet forlangte saa, at Amtsraadet eventuelt ved Anvendelse af Dagmulkter skulde fremtvinge Indsendelsen. Pastor Konradsen vilde stemme herfor; „thi" — sagde han — „Ministeriet har i Kommunalloven Hjemmel for at kræve Indberetnin-

gen, og netop vi Venstremænd skal i disse Tider holde Lovene i Hævd.“ Jens Busk var af modsat Mening.

Stiftamtmand, Dr. phil. T. A. J. Regenburg.
(Maleri i Amtsraadssalen i Aarhus.)

„Det er sandt“ — sagde han —, „at det staar i Kommunalloven; men A vil alligevel ikke stemme for, at Sogneraadene skal tvinges til at sende Indberetningerne, før A sjel bliver mulkteret til det. Vi vil ogsaa her,

ligesom vi gjør det ved at nægte at betale Skat, vise, at vi i tykt og tyndt er Modstandere af Provisorieministeriet."

Saa rejste Regenburg sig og sagde: „Denne sidste Ytring viser en hos det ærede Medlem endogsaa ualmindelig Begrebsforvirring. Jeg kan forstaa — om jeg end ikke kan billige det, — at man nægter at betale Skat, fordi man mener, at provisoriske Finanslove er ulovlige; men her, hvor ogsaa Hr. Busk er paa det rene med, at Ministeriet har Loven paa sin Side, er Sagen klar. For frie Mænd er Loven den højeste Tvang; den bøjer de sig for. (Med hævet Stemme:) „Det er kun Trælle og Slaver, der la'r sig piske til at gøre, hvad de skal!"

Der blev ikke sagt et Ord mere; — uden Afstemning blev Forslaget vedtaget.

Til andre Tider kunde Jens Busks Slagfærdighed virke befriende. Jeg vil her ogsaa kun nævne et enkelt: Skatteklager blev dengang afgjorte i offentlige Møder af hele Amtsraadet. Der var ofte mange Tilhørere — af Nysgerrighed og ikke mindst, fordi Regenburg havde en fremragende Evne til ved uventede Spørgsmaal at faa Sandheden frem. Ved en saadan Lejlighed havde et Medlem af Amtsraadet et Par Gange taget Ordet og holdt lange Taler om Principperne for Skatteansættelse. Regenburg havde forgæves bedt vedkommende om at begrænse sig. Nu kom en tredie Skatteklager, og atter begyndte det samme Medlem at holde en, som det tegnede til, lang Tale om Principperne ogsaa i denne Sag. Saa rejste Jens Busk sig og sagde: „A vil bede den højtærede Formand om Tilladelse til at forlade Mødet for at gaa hen paa Hotel „Phønix" for at bestille Nattelogis, for A ka' for-

staa, at vi kommer ikke hjem i Nat, dersom N. N. bliver ved, som han har begyndt." — Under en skraldende Latter fra Raadets og Tilhørernes Side satte baade det talende Medlem og Jens Busk sig, og Principperne fik Lov til at være i Fred Resten af Mødet.

Ved Afgørelsen af Bevillingssager deltog Regenburg sjældent selv — maaske aldrig — i Afstemningen. Han mente nemlig, at Amtsraadets øvrige Medlemmer var de rette Repræsentanter for Skatteyderne, og at de valgte Medlemmer derfor selv maatte bære det fulde Ansvar for, hvorledes Pengemidlerne blev anvendte. Kun saaledes — sagde han — virker Friheden opdragende. Dette blev af og til, vistnok navnlig i Aarhus Amtsraad, hvor de personlige Modsætninger mellem de højstbeskattedes Repræsentanter og den almindelige Vælgerklasses var skarpere end i Skanderborg Amtsraad, taget R. ilde op; men han blev ved sit. Af samme Grund holdt han stadig principielt paa, at Byraadenes og Sogneraadenes Indstillinger til Lærerembeder, naar de indstillede alle var kvalificerede, skulde følges saaledes, at Nr. 1 blev taget. „De skal vide, at der er Ansvar forbundet med Indstillingen." Underhaands Meddelelser agtede han i Reglen ikke paa.

Men derfor var han ogsaa meget ømtaalig overfor, hvorledes hans egne Indstillinger blev behandlede af Ministerium eller andre højere Autoriteter. I denne Opfattelse af Betydningen af Stiftsøvrighedens Indstillinger havde han i Biskop Brammers Tid en udpræget Meningsfælle i Biskoppen, og jeg har Indtryk af, at der af og til i den Anledning fra Stiftsøvrighedens Side er blevet afsendt skarpt affattede Meningstilkendegivelser, naar man fandt, at der ikke var taget skyldigt Hensyn til dens Indstillinger eller Forslag.

Det var i det Hele dette stærke Præg af overlegen og samvittighedsfuld Personlighed, som førte med sig, at han i de politiske stærkt bevægede Tider i alt Fald i Skanderborg Amtsraad med udelt Tilslutning fra alle Sider kunde lede Forhandlingerne saaledes, at Medlemmerne følte sig trygge.

Det var derfor talt ud af Medlemmernes Hjerter, naar Lensgreve Frijs-Frijsenborg paa Amts- og Skoleraadsmødet den 30. Maj 1894, efter at Stiftamtmand Regenburg stærkt bevæget havde givet officiel Meddelelse om, at han søgte sin Afsked, som Svar sagde:

„Den ærede Formands Meddelelse kommer os jo ikke overraskende; men da den først fremkom, var det med Bedrøvelse, vi modtog den. Jeg vil paa Raadets Vegne sige Amtmanden min bedste Tak. Vi har meget at takke for. Det har været Amtmanden givet ved sin ualmindelige Dygtighed at gøre os Arbejdet let, og det har ogsaa været ham givet ved sin store Elskværdighed at gøre os det behageligt selv i de Tider, da vi stod skarpt mod hinanden.

Jeg er overbevist om, at den Tak, jeg udtaler, ikke alene tiltrædes af det nuværende Raads Medlemmer, men af alle, der igennem denne Virksomhed har lært Stiftamtmanden at kende. Naar han nu forlader os, vil hans Minde leve iblandt os, og det vil blive bevaret med trofast Kærlighed igennem Tiderne."

Efter Amtsraadsmøderne var der altid Middag paa Amtsgaarden, og der var da indbudt ikke blot Medlemmerne, men ogsaa saa mange andre, som der var Plads til. Ved disse Middage holdt Regenburg ret ofte, naar der var en eller anden Anledning til det, en længere Tale om et Æmne, som havde en særlig Til-

knytning til Datoen eller til Dagens Begivenheder — hyppigt med en Mængde historiske Oplysninger i klar, men stærkt sammentrængt Form — enten for at vise, at hvad der nu gik for sig, havde sin Rod i ældre Tiders Tildragelser, eller for at paapege, hvorledes det, man nu fra en eller anden Side ønskede fremmet, allerede var dømt ved de Skæbner, som i Fortiden havde ramt lignende Rørelser. Med spændt Opmærksomhed lyttede Tilhørerne til disse Udtalelser, som gerne blev fremsagte med hævet Stemme, og som ofte gav dem Anledning til fornyede Overvejelser.

Jeg har mange fornøjelige Minder fra disse Selskaber, hvor bl. a. Provst Høegh-Guldberg i Væhr, Pastor Konradsen i Hvirring og Jens Busk fik Lejlighed til at lade deres Vid spille.

En Gang — for at nævne et Par Eksempler — udbragte Jens Busk en Skaal for Provst Høegh-Guldberg og sagde: „Ja, det kan nu være det samme — A holder af Dem: De har konfirmeret mig!" Hvortil Provsten svarede: „Ja, det har jeg gjort grumme daarligt. De trænger, min gode Hr. Busk, sandelig til at konfirmeres én Gang til!" — Som bekendt gik Jens Busk senere over til Katolicismen og blev virkelig konfirmeret igen. — En Provst, der havde Stiftamtmandens Søsterdatter, Frk. Corinna Lassen, til Bords, kom til at sige højt: „Ja, det er sandelig ingen Sine-cure at være Provst; — vi har jo blandt andet alle Sogneraadene at trækkes med", hvortil Pastor Konradsen, der selv var Sogneraadsformand, saa højt, at hele Selskabet kunde høre det, svarede: „Det forbavser mig i højeste Grad at høre. Jeg maa nok spørge Dem, Provst Høegh-Guldberg, har De nogensinde haft Hvirring-Hornborg Sogneraad at trækkes med?" „Nej, det skal

Gud vide", — var Provstens Svar —, „De spørger aldrig om noget, men afgør alt paa egen Haand — jeg hører aldrig noget fra Dem."

Bedst i sit Es var ellers Pastor Konradsen, naar han kunde smaadrille Jens Busk. Engang, Talen kom paa den latinske Dannelse, sagde Pastor Konradsen med hævet Stemme: „Ja, de Herrer vil maaske ikke tro det; men sandt er det alligevel: jeg har aldrig hørt nogen bruge saa stærke Udtalelser til Fordel for den latinske Uddannelse som Jens Busk. Han spurgte mig engang, om jeg kunde nævne nogen Mand her i Landet, der havde udrettet noget betydeligt, og som ikke havde den latinske Dannelse, — og saa kunde jeg jo" — fortsatte Konradsen — „have nævnt Jens Busk selv, men jeg gjorde det ikke!" — Hr. Busks Svar druknede i den almindelige Latter.

I min Barndom og Opvækst havde jeg ofte hørt Regenburgs Navn nævne. Ikke blot i Sønderjylland, men ogsaa i Kongeriget forbandt der sig med „Etatsraad Regenburg" Forestillingen om en i høj Grad myndig Mand, der stillede store Fordringer til Embedsmændenes Pligttroskab og Paalidelighed. Han, der selv var født Sønderjyde, — Faderen var Præst i Aabenraa — og som saavel paa fædrene som paa mødrene Side gennem Slægtled nedstammede fra Sønderjyder, havde i hele Tiden mellem de to Krige fra $^{13}/_{2}$ 1852 til $^{24}/_{10}$ 64 — formelt som Departementschef for de til Kirke- og Undervisningsvæsenet hørende Sager — reelt som Leder af alle de slesvigske Anliggender bestyret Hertugdømmet, ligegyldigt hvem der var Minister, saaledes som han engang i en Samtale med mig udtrykte det: „I det Tidsrum skete der

fra Regeringens Side intet i Slesvig, uden hvad jeg vilde."

Noget af dette bevarede han hele sit Liv igennem. Det var et Udslag af et væsentligt Træk i hans retliniede Personlighed, og det var blevet yderligere fæstnet ved den Opdragelse til Embedsgerningen, han havde faaet. Han havde ikke for intet gaaet i Stemanns Skole. Ikke engang et Aar efter, at han havde taget juridisk Eksamen, blev han i en ganske ung Alder den 28. Juli 1842 ansat som Volontør i det kgl. danske Cancelli og vistnok samtidig Privatsekretær hos Geheimestatsminister Stemann, og i denne Stilling forblev han, saa længe Stemann var Minister; og han talte ofte om, hvor meget han havde lært af Stemann, og hvilken Gavn han i det Hele havde haft af sit nære Forhold til denne fremragende Mand.

Som Stiftamtmand over Aarhus Stift og Amtmand over Aarhus Amt kom den anden Side af hans Personlighed mere til sin Ret: hans Menneskevenlighed. Han glædede sig oprigtigt, naar han traf fremragende Dygtighed eller udholdende Pligttroskab. Jeg mindes saaledes, hvorledes hans Øjne straalede, da han bad mig gennemlæse et Forhør i en vanskelig Sag, fordi han fandt baade Forhørets Anlæg og dets Gennemførelse mønsterværdig, og hvilke rosende Ord han brugte om den Mand, som havde holdt det.

Hans Forhold til Embedsmændene i Amtet var saa godt som uden Undtagelse det bedste. Han forstod at gøre sin Indflydelse gældende i venskabelig Form. De ventede og fandt i Regenburg en bestemt, men god Foresat, en paalidelig Raadgiver og en hjælpsom Haand. Ikke mindst var dette sidste Tilfældet, hvis en Embedsmand, — hvad der i de da stærkt bevægede poli-

tiske Tider kunde hænde, var kommen paa det sorte Bræt i Ministeriet paa Grund af afvigende politiske Meninger. Med Fynd og Klem tog han sig af den Miskendtes Sag.

Ogsaa af Amtets mange Lærere, Præsterne og maaske mest af Provsterne var han afholdt. Som Departementschef i det slesvigske Ministerium havde Regenburg — som før anført — haft ganske særligt med Kirke- og Undervisningsvæsenet at gøre, og af mange Grunde interesserede Skoledirektionssagerne ham i høj Grad. Han talte ofte om, hvilken Glæde det havde været for ham at arbejde sammen med forskellige dygtige Provster — blandt dem navnlig én, Provst Sevel i Fruering, hvis personlige Elskværdighed, praktiske Sans, store Arbejdsdygtighed og gode Egenskaber som Præst han ikke kunde blive træt af at fremhæve.

Ogsaa Stiftsøvrighedssagerne holdt han et vaagent Øje med. De blev og bliver endnu behandlede paa Bispekontoret i Aarhus og derfra sendt ned til Stiftamtmanden i Skanderborg. Regenburg fandt — vistnok ikke ganske med Urette —, at én af Biskopperne havde en vis Tilbøjelighed til ved Afgørelserne at lade et almindeligt Skøn træde i Stedet for Hensynet til Love og Anordninger, — „og jeg har af og til" — fortalte han — „maattet sige: men kære Biskop: her til Lands gælder ikke „Naturretten", men derimod Christian den V.s danske Lov og forskellige andre Love og Anordninger." — Fra bedste Kilde véd jeg, at man paa Stiftsøvrighedens Kontor havde en levende Følelse af, at Regenburg lige til det sidste med usvækket Omhu omfattede disse mange forskelligartede Anliggender og gjorde sit til, at Afgørelserne ikke blot blev

formelt uangribelige, men at der reelt blev taget bl. a. ogsaa de nødvendige historiske og kunstneriske Hensyn, samtidigt med, at Traditionen blev bevaret. Ved vigtigere Embedssager havde han gerne forskellige „Fortilfælde" paa rede Haand og forbavsede Kontorpersonalet ved nøjagtigt at kunne mindes Enkelthederne og Datoerne ved lignende tidligere Afgørelser, selv om de laa langt tilbage.

Stiftamtmand Regenburg havde aldrig været gift, men havde fra Ungdommen af til Bestyrerinde af sit Hus sin et Par Aar ældre Søster, Frk. Theodora Regenburg, født d. 9. Maj 1813, død 15. Januar 1898. Hun var en elskværdig Værtinde for de mange Gæster og en trofast Veninde af dem, som hun kom i nærmere Berøring med, og som hun holdt af. Hun var i Besiddelse af en nøgtern og prosaisk Forstandighed, der var saa meget mere iøjnefaldende, som den var en fuldstændig Modsætning til den yngre Søsters, Overpræsidentinde Helene Lassens (f. d. 11. Febr. 1819, død d. 9. Juni 1894) ofte noget overspændte og søgte Væsen, der for en Del var medfødt, men som yderligere havde faaet Næring ved hendes Ophold i Christiansfeld, hvor hun var opdraget. Da Helene blev gift med Overpræsident i Flensborg Lassen, som var Enkemand med flere Børn, ofrede hun sig efter sin Mands tidlige Død helt for disse Børns Opdragelse og afstod, for at kunne gøre det bedre, i den Anledning sin egen Datter Corinna, født 22. Septbr. 1852, død d. 12. Juni 1904, til Regenburg, i hvis Hus hun voksede op og stadig blev. Hun havde arvet Moderens store Begavelse og hendes Lyst til stadig at udvide sine Kundskaber ved Læsning og Rejser. Begge talte de med Færdighed de europæiske Kultursprog. Ofte i flere Maaneder ad Gangen

var Fru Lassen i Besøg hos Stiftamtmanden, og med ham drøftede Moder og Datter da lærde Spørgsmaal, medens Frk. Theodora passede Huset eller sad ved et eller andet Haandarbejde, f. Eks. Knipling, og kun af og til blandede sig i Laget, naar Søsteren Helene efter hendes Mening var kommen for højt op. Baade Frk. Corinna og hendes Moder havde betydeligt Talent som Malere og dyrkede denne Kunst paa deres lange Ophold i Udlandet. En tredie Søster, Conradine Regenburg, f. 16. Novbr. 1807, død 8. Novbr. 1893, kom ogsaa af og til paa Besøg. Hun var fra sin Ungdom ansat hos Frederik den VI.s Datter, Prinsesse Vilhelmine, først den senere Frederik den VII.s, derefter Prins Carl af Glücksborgs — Christian den IX.s ældste Broders — Hustru, og skal have været særdeles vel begavet; men man mærkede det ikke, da hun enten intet sagde eller kun Enstavelsesord. Efter Prinsesse Vilhelmines Død, 30. Maj 1891, flyttede hun til Skanderborg, hvor hun levede et Par Aar. Stillingen hos Prinsessen havde hun iøvrigt arvet efter sin Moder, Pastorinde Regenburg, der efter sin Mands tidlige Død kom til Prinsesse Vilhelmine, da hun blev gift med Prins Frederik.

Allerede i København var der kommet mange i det Regenburgske Hjem, Nørregade 15, bl. a. Hall, Andræ og Krieger, Englænderen Professor Stephens, Højesteretsassessor Meyer, Departementssekretær i Kultusministeriet Jonquières, Oberst Otto Vaupell osv., og dette vedblev i Skanderborg, hvor af og til gamle Venner kom paa Besøg. Hver Søndag hele Aaret igennem var der aabent Hus for Amtets Embedsmænd og andre Bekendte, som uden forudgaaende Anmeldelse navnlig om Sommeren talrigt indfandt sig i det hyggelige

Hjem med de dejlige gamle Møbler og Familieportrætter. Stiftamtmandens før nævnte Moder havde efterhaanden samlet et prægtigt Indbo, mest Arvestykker; men desuden fik hun bestandig store Gaver af Prinsesse Vilhelmine og Frederik den VII. Familiebillederne, der gik tilbage til det 17. Aarhundrede, er nu samlede paa Nationalmusæet paa Frederiksborg.

Flere af Byens og Omegnens Familier kom efter Indbydelse til Selskaber i Amtsgaarden, hvor Stiftamtmand Regenburg efter Middagen altid opholdt sig hos Damerne, da han ikke selv røg Tobak og ikke heller kunde taale Tobaksrøg. Han sad da gerne med sit Øjeglas og saa med et venligt Smil paa de tilstedeværende og hørte med stor Interesse navnlig paa unge Damers fornøjede Samtaler. Godt fortalte Historier satte han megen Pris paa, ogsaa naar Fortælleren var ufrivillig komisk, som da en meget ivrig Højremand i et Selskab fortalte om et Vælgermøde i Frederikshavn, hvor Højremanden havde opponeret mod Folketingsmand Christen Berg, der med Lethed havde paavist, at saa godt som alt, hvad Højremanden havde fremført som Beviser, enten var Fejlhuskninger eller Misforstaaelser: „Og saa sagde jeg til sidst: Ja, det kan godt være, at alle Enkelthederne er gale, — det vil jeg gerne indrømme; men Helheden den er rigtig! Det skal staa fast! — Og saa grinede hele Forsamlingen, ogsaa mine Meningsfæller" — føjede Fortælleren til —, „men der var jo intet at grine af, for Helheden var rigtig!"

Aarets Hovedbegivenhed i selskabelig Henseende var det store Nytaarsselskab i Amtsgaarden paa selve Nytaarsdags Aften. Til det var bedt alle, som kom i Huset indenfor en rimelig Omkreds, ganske

særlig alle saadanne fra selve Skanderborg By, og Gæsternes Antal var 70—80. Af og til blev der ved denne Lejlighed spillet en lille Komedie af Holberg eller lignende, — altid var der arrangeret noget festligt, som alle samlede sig om — et Ørkenlandskab, en Markedsbod osv., og den før nævnte Frøken Lassen, der havde en smuk Talestemme og til Fuldkommenhed forstod at fremsige Vers, havde da det Hverv at tolke, hvad hendes Moder, Fru Lassen, havde digtet, ligesom ogsaa til hver enkelt af Gæsterne fra det store Juletræ at overrække en lille Gave, hvortil der altid var knyttet et Vers paa flere Linier — alt udenad uden Brug af noget Hjælpemiddel til at støtte Hukommelsen.

Ogsaa ved disse Lejligheder holdt Stiftamtmanden ved Aftensbordet en Tale, som forhøjede Stemningen. Festen endte altid med Dans, der varede flere Timer, og hvori Yngre og Ældre deltog.

I det hele følte Regenburg sig stærkt knyttet til Skanderborg. Dets historiske Minder havde han nøje studeret og gjorde sit til, at de blev holdt i Agt og Ære. Han var Sjælen i Indsamlingen til Mindet for Niels Ebbesen, og han sørgede for, at Slotskirkens Taarn ved en ydre Restauration af det fik det smukke Kobbertag, som nu pryder det. Om det saa var Byens gamle Skyttelav, saa anstrængte han sig for, at det holdt sine gamle Overleveringer højt. Selv marschede han ved den aarlige Fugleskydning tidlig om Morgenen med Lavets øvrige Medlemmer under Musik og med den gamle vejrbidte Fane i Spidsen ud til Skydepladsen og fik bl. a. mig til stadig at gøre det samme; og ved Fællesfrokosten gav han gerne i en

Skaaltale historiske Oplysninger om et eller andet vedrørende det gamle Skanderborg.

Meget tidligt om Morgenen og uden at tage synderligt Hensyn til Vejret gik Stiftamtmanden hver Dag sine lange Spadsereture ofte milevidt ud i Skanderborgs smukke Omegn. Han kendte ikke blot de almindelige Veje og Stier, men ogsaa de afsides liggende Kløfter, Engpartier og Skovstrækninger. Havde man fundet en sjælden Plante og viste den til ham, kunde han i Reglen sige, hvor den var fundet. Han kendte de Steder, hvor de blaa Anemoner eller lignende først kom frem, og gjorde sig en Glæde af at finde dem og forære en enkelt eller højst et Par til sine Venner. Han holdt stærkt paa, at Naturen skulde have Fred, og at det var Synd at plyndre den for dens Skønhed. Han var ivrig for, at Gæster eller Venner skulde se de smukkeste Steder, og han vandrede f. Eks. lange Ture med min Hustru og mig for at være den første, der viste os dem.

Naar han saaledes gik afsted med en ikke alt for ny blød graa Hat paa Hovedet, uden stivet Flip, fordi det generede ham, i en af Vejret noget medtaget Dragt, ofte med en lidt falmet Slængkappe over Skuldrene og en tyk Egetræs Stok i Haanden, vilde man ikke let falde paa, at det var Stiftets højeste Embedsmand, som man mødte, og det hændte da ogsaa, at Folk, der ikke kendte ham, først ikke rigtig vilde tro, at det var sandt, at han var Stiftamtmanden.

Følte han sig saaledes hjemme her i Egnen og glædede sig over dens Skønhed, var han endnu mere glad over sin Stue og over sine Bøger. Her i sit Kontor modtog han de mange, som kom for at raadføre sig med ham eller for at ansøge ham om noget. Han gav

sig god Tid til at høre, hvad Folk havde paa Hjerte, og at finde ud af forvirret Tale. I Reglen havde han et venligt Ord, — undtagen naar det var Ægteskabsskilsmisse, Sagen drejede sig om. Saa var han hvas og bister og talte ofte om, hvor skammeligt det var, at de uenige ikke kunde faa Magt over deres stridige Sind.

Professor H. V. Rasmussen, „danske Rasmussen", der i sin Tid havde været Præst i Sønderjylland, havde engang i et Foredrag sagt: Der er her i Danmark to Mænd, som kan læse en Bog, den ene er Geheimeetatsraad Krieger i København, den anden er Stiftamtmand Regenburg i Skanderborg. Dette sidste var i alt Fald sandt. Han kunde læse en Bog med en usædvanlig Hurtighed og dog saaledes, at alle dens Enkeltheder stod prentede i hans Hukommelse, og han sad derfor inde med en utrolig Kundskabsfylde paa de mest forskellige Omraader. Det var navnlig de gamle Sprog og Oldtidens Historie, som han studerede, og dernæst Renaissancens Mestere, f. Eks. Torquato Tasso og fremfor alle D a n t e. Han kunde Dantes guddommelige Komedie omtrent udenad paa Italiensk, har han sagt, og han vendte stadig tilbage til den. Han følte sig kaldet til at oplyse Fejltagelsen, naar han saa' Dante blive misforstaaet eller unøjagtigt citeret. Engang, jeg skulde til København, bad han mig, hvis jeg personlig kendte Kirkehistorikeren, Professor Fr. Nielsen — den senere Biskop — om at bringe ham følgende Hilsen fra R.: „Det har glædet mig at læse Deres Oldtidens Kirkehistorie. Jeg har ofte været forundret over, saa uenig jeg er med Dem om forskellige Ting; men det kommer maaske af, at De har haft bedre Kilder eller nyere Undersøgelser til Raadighed end jeg; men ét Sted tager De fejl" — og saa gav han

mig en lille Seddel med et i Kirkehistorien anført Citat af Dante. „Meningen er den modsatte", hvad Prof. Nielsen ogsaa erkendte og rettede i 2. Udgave.

De germanske Sprog og de germanske Folks og derunder de nordiske Folks Udviklingshistorie var ogsaa Genstand for hans særlige Studium, og i det Hele Kulturhistorien i de forskellige Lande. Min Formand i Præsteembedet her, Provst Skov, har fortalt mig, at han en Vinter med Flid havde gennempløjet et da for et Par Aar siden udkommet større Værk, saa vidt jeg husker, om den franske Revolutions Forhistorie, og at han efter Gennemlæsningen gik ind til Stiftamtmanden for at tale med ham om Bogen. Det viste sig saa, at R. straks efter dens Fremkomst havde læst Bogen, at han huskede Enkelthederne meget bedre end Provst Skov og tillige i „Revue de deux Mondes" og andre særskilt udkomne Afhandlinger havde set Rettelser og yderligere Tilføjelser til Værket, som han ligeledes havde Rede paa, saa at Provst Skov i høj Grad betaget tog Afsked og — som han sagde — listede hjem.

Man kunde spørge: men hvorfor har denne lærde Mand, som i 1879 af Universitetet blev udnævnt til Æresdoktor i Filosofi, dog aldrig selv skrevet noget? Hvorfor har han med sin glimrende Hukommelse i det mindste ikke optegnet sine egne Erindringer?

Han er selv gentagne Gange i Samtaler med mig kommet tilbage til disse Spørgsmaal og har givet Svaret: Han kunde ikke.

Da han blev Privatsekretær hos Stemann, sagde S. til ham: „Det er en Selvfølge, at De beholder for Dem selv, hvad De her faar at vide" — og føjede R. til — for ikke at komme i Fristelse til at meddele noget, satte jeg mig for, at jeg intet vilde skrive — ikke føre

nogen Dagbog af nogen Art eller overhovedet gøre Optegnelser. Dette har saa ført med sig, at jeg efterhaanden har tabt Evnen til at skrive andet end, hvad mit Embede har fordret, og nu vilde det være mig saa besværligt at give længere sammenhængende Fremstillinger, at det vilde være mig umuligt. Jeg véd, hvorledes en Bog skal skrives, og jeg har givet Anledning til, at flere Bøger er skrevne; men selv kan jeg ikke skrive en. Og hvad mine egne Oplevelser angaar, har jeg ganske vist en god Hukommelse; men den er dog ikke saa paalidelig, at jo ikke et og andet, maaske meget, uden at jeg selv ved af det, kan have forskubbet sig i Erindringen. Datoer og andet mangler jeg, og selv om jeg ved at gennemgaa Aviser og andre samtidige Aktstykker vel nok kunde faa den rigtige Tidsfølge, kan jeg i hvert Fald ikke her i Skanderborg skaffe mig det fornødne, for at alt kan blive helt nøjagtigt.

Selv ved mindre Ting viste det sig, at han havde Ret. En Dag — kort før 2. Novbr. 1890 — for at nævne et Eksempel — sagde han til mig: Om nogle Dage er det 550 Aar siden, at Niels Ebbesen faldt ved Skanderborg (2. Novbr. 1340). Der burde skrives en Artikel i „Skanderborg Amts Avis" derom. Heri var jeg ganske enig med Stiftamtmanden og sagde: Det skal Stiftamtmanden! — Nej, det skal De. Jeg kan ikke, men jeg skal give Dem en Optegnelse om alt, hvad man sikkert véd om Niels Ebbesen. Næste Dag fik jeg saa en af R.s bekendte smaa Lapper Papir — tæt beskrevet — et Par Tommer i hver Kant, og der stod ganske rigtig alt. Artiklen med Kæmpevisen og Oehlenschlægers Digt m. m. blev saa skrevet.

Men han kunde fortælle og gjorde det gerne, naar man ønskede et eller andet at vide, og han havde jo

selv oplevet mere end de fleste, havde mangt og meget paa første Haand, hvad Eftertiden havde paa anden. Han havde — for at nævne et Eksempel — haft personlig ikke saa lidt med Frederik den VII. at gøre og altid fundet ham over for sig paalidelig og ordholdende. Frederik den VII. satte vistnok ogsaa stor Pris paa Regenburg — i hvert Fald havde R. kort efter, at han den 5. Februar 1860 var bleven udnævnt til Kommandør af Dannebroge af 1. Grad, allerede den 31. Marts s. A. modtaget en offentlig skriftlig „særlig Tilkendegivelse af Kongens Tilfredshed med hans Embedsførelse", en vistnok ret enestaaende Udmærkelse for en fungerende Embedsmand. Kun en enkelt Gang havde han hørt Frederik VII. vrøvle. Det var, da Frederik den VII. som Prins var Guvernør paa Fyen, og Christian den VIII. kom til Odense for at inspicere. Ved et større Taffel, hvor R. var tilstede, rejste Prinsen sig for at udbringe Christian den VIII.s Skaal: Jeg takker dig for den Tid, du har været min Fader! — og da han mærker, at det var galt — forfjamsket: Jeg takker dig for den Tid, du har været min Fader — — jeg takker dig for den Tid ..., hvor Chr. VIII. afbryder: „Tak! det er m i n Skaal, — lad os drikke den, Tak!"

Her i hans Stue og i Værelset foran stod en stor Del af hans omfattende og værdifulde Bogsamling paa Reoler, den ene bag den anden, og med Hylderne saa tæt fyldte, at i Reglen to undertiden tre Rækker Bøger stod bag hverandre; men saa tro var hans Hukommeelse, at jeg aldrig har set ham gribe fejl, naar han vilde tage en af Bøgerne i anden Række frem.

Gennem et langt Liv havde han samlet en sjælden Skat af Værker, hovedsagelig om hans Yndlingsstu-

dier, men ogsaa om andet, og navnlig er hans Samling af alt, hvad der angaar Sønderjylland, saa righoldig, at ikke engang „Schleswig-Holsteinische Landesbibliothek" i Kiel, der har søgt at naa det samme Maal, er kommet paa Højde dermed.

Regenburgs Bibliothek har — efter hvad der fra sagkyndig Side er blevet mig meddelt — hele Reoler af Bøger og Pjecer — ogsaa tyske —, som Kielerbiblioteket ikke har; navnlig gælder det den tyske Literatur, som efter Treaarskrigen forherligede Oprøret, og som derfor var forbudt i Hertugdømmerne.

Nationalitetskampene andre Steder, f. Eks. i Bøhmen, fulgte han med Opmærksomhed, hvad bl. a. hans Bogkøb bærer Vidnesbyrd om. En Mængde Bøger er blevne ham tilsendte med personlige Tilegnelser fra Forfatterne. Det kan her tilføjes, at alle Statsbibliotekets nye Bogerhvervelser vedrørende Slesvig og Holsten stadig indlemmes i den Regenburgske Samling.

Et Par Gange har jeg umiddelbart efter Samtale med Regenburg nedskrevet med hans egne Ord et og andet af, hvad han havde fortalt. Her et Par Uddrag af saadanne Samtaler fra December 1885:

„... Jeg har — sagde R. — arbejdet under tre betydelige Mænd, Stemann, F. F. Tillisch og Carl Moltke. Af dem var Stemann og Carl Moltke ubetinget de største; men ogsaa Tillisch var fremragende, altid klar og uden Omsvøb. Vi afgjorde ikke sjældent de vigtigste Ting ved Middagsbordet, (da R. var Tillisches Attaché i Slesvig fra 1849 til 1851). Stemanns administrative Dygtighed var enestaaende, og han hadede Krogveje. Han arbejdede selv strengt; men han forlangte ogsaa overordentlig meget af andre. Jeg har ofte tilbragt halve Nætter i Cancelliet. Han forstod

ypperligt at bruge andre i sin Tjeneste, f. Eks. Ørsted. Ørsted stod langt over ham i Kundskaber, men ikke i Karakterstyrke; Ørsteds Viden var gigantisk, hans Overblik eminent, hans Hukommelse kolossal. Krieger kan i den Henseende ikke maale sig med ham. A. S. Ørsted var derfor udmærket som Generalprokurør (i den Tid havde Generalprokurøren bl. a. det Hverv at udarbejde de nye Lovforslag og at sørge for, at det nye passede ind i den bestaaende Lovgivning). „Vi har sagde Stemann engang til mig — haft tre fremragende Generalprokurører efter hverandre: Stampe, Colbjørnsen og Ørsted", og det var mig paafaldende — sagde R. —, at Stemann føjede til: dygtigst var den første, saa den anden, saa den tredie. A. S. Ørsted lod sig af Stemann bruge til Ting, som i Grunden var ham imod. Han skrev saaledes efter Stemanns Opfordring Forordningen imod Forsamlingsretten og Forestillingen derom til Kongen, uagtet han personlig var imod disse Skridt.

Det var ikke alene Ørsted, som Stemann paa den Maade brugte; det var saa godt som alle. Algreen-Ussing havde f. Eks. privat skrevet til Gunst for Trykkefrihed, og da der saa skulde skrives en Forestilling til Kongen om en yderligere Indskrænkning deraf, sagde Stemann: Det skal Algreen-Ussing gøre. Han er bedst inde i den Slags Ting. Det skete ogsaa. I modsat Fald maatte A.-U. have opgivet sit Embede.

Frederik Barfod har et Sted sagt, at Stemann i sine Oldingedage var Grundloven af 5. Juni 1849 oprigtig hengiven, og det er sandt. I ethvert Tilfælde vilde han ikke have den forandret, da vi først havde faaet den. Allerede i Christian den VIII.s Dage anvendte han hele sin Indflydelse hos Kongen for i Tide at faa

en fri Forfatning. Han mente nemlig, at Frederik den VII. var aldeles uskikket til at være Regent som Enevoldskonge, og at det derfor var bedst, at man fik det ny i Orden, før han besteg Tronen. Alle hans Forestillinger overfor Christian den VIII. var imidlertid frugtesløse.

I Dygtighed og personlig Overlegenhed var — fortsatte Regenburg — Carl Moltke den betydeligste af de to.

Da jeg blev Departementschef og stillede mine Betingelser, sagde Carl Moltke bl. a.: „Ja, jeg gaar ud fra, at alt, hvad mine Forgængere har gjort, er rigtigt. Først naar jeg bliver overbevist om det modsatte, kan der være Tale om Forandring. Saa længe jeg er Minister, bliver der ikke taget Hensyn til Udlandets Indblandinger, det har jeg sagt til Udenrigsministeren"; og han holdt Ord. Der var aldrig den fjerneste Tale derom; men ikke saa snart var han borte, før det blev helt anderledes. Han talte altid Dansk og skrev det godt; men af og til havde han sine Raptuser. Han var da helt forvirret. Han led af en Sygdom, Saar paa Tarmene, og den bidrog rimeligvis til disse Anfald. Naar han fik dem, var alt, hvad han udførte, helt forkert; og da han sidste Gang blev Minister i 1864, var det i Grunden en Skandale. Han var aldeles svækket; men han skulde give Navn. Han kunde dengang intet huske. I Statsraadet maatte han have en Nevø staaende bag sin Stol for at huske ham paa, hvad han skulde sige." .....

I de mange Aar, Regenburg var i Skanderborg, kom han kun én Gang, ved Christian den IX.s Guldbryllup 1892, til København, og man var forundret derover. Grunden var sikkert ikke blot hans Ulyst til at rejse,

men ogsaa, at han, hvis han kom til København, ikke ret vel kunde undlade at søge Audiens hos Kongen, og det ønskede han ikke, da han med Rette eller Urette mente, at han hos Kongen var paa det sorte Bræt.

Han havde i hvert Fald været det, og Anledningen var den, at Kongens Broder, Prins Carl af Glücksborg, engang i aller højeste Grad havde paadraget sig Frederik den VII.s Vrede. Prins Carl var Indehaver af forskellige Rettigheder. Han havde i den Egenskab lovet Kongen, at der til et ledigt Embede, som han havde Ret til at besætte, ikke skulde blive valgt en bestemt Mand, som Kongen under ingen Omstændigheder vilde have paa den Plads. Ikke desmindre udnævnte han netop denne Mand og skrev til Kongen et Nytaarsbrev, der efter en kølig Nytaarshilsen fortsatte saaledes: „Zwar habe ich versprochen ....“ (Ganske vist har jeg lovet...). Som Følge deraf fik R. Ordre til at sørge for, at Prins Carl øjeblikkelig fik sin Afsked fra alle Poster og Værdigheder, hvilket ogsaa skete. Alt dette blev efter R.s Fremstilling i forvrænget Skikkelse meddelt den daværende Prins Christian, som i den Anledning blev vred paa R. Indtil sin Død havde R. alle denne Sags Akter liggende i sit Skab for, hvis Lejlighed dertil gaves, at kunne retfærdiggøre sig overfor Kongen. Han gennemgik engang det hele for mig og bad mig om efter sin Død at sende det til Rigsarkivet, hvilket ogsaa skete.

Om de sønderjydske Forhold og sin Andel deri talte han ellers saa godt som aldrig. Jeg tænker ikke paa det, sagde han engang, fordi jeg ikke kan taale det; og jeg bragte det derfor ikke heller paa Bane. Kun én Gang spurgte jeg ham, om han troede, at vi paa Londonerkonferencen, hvor han selv var med som attaché-

ret Minister Qvaade, kunde have faaet Linien Flensborg-Tønder, hvortil han sagde: „Ja, en Aften paa en Spadseretur i Hyde Park sagde Lord Russel til Minister Qvaade, „hvis De i Aften kan love mig bestemt, at Danmark vil gaa ind paa Linien Flensborg-Tønder, „then we will go to war", ɔ: saa vil vi paa det Grundlag begynde Krig." Men Qvaade turde ikke. Han maatte have ny Instrukser, og næste Morgen var det allerede for sent."

Hvad der maaske endnu mere end selve det fejlslagne Arbejde for Danmarks Hævdelse af Slesvig — man tænke paa de skæbnesvangre Sprogreskripter af 1850 og 51, der helt igennem var Regenburgs Værk, og for hvilke han paatog sig det fulde Ansvar —, hos R. havde uddybet Sorgen over Tabet af Hertugdømmet, var det Hverv, han efter Fredsslutningen fik overdraget: at aflevere til Preussen det slesvigske og holstenske Arkiv, hvilket Arbejde optog hele hans Tid i Aarene 1865—69, og som førte ham til paany at opleve Hertugdømmernes Historie gennem Tiderne. Det er utvivlsomt, at dette har knuget ham stærkt.

Hvad var da hans sidste Tilflugt under disse Sorger, i det Hele hans Støtte under alle Forhold? Det var hans Religiøsitet, nærmere bestemt hans Kristentro. Da han ved sin Afsked som Stiftamtmand blev udnævnt til Storkors af Dannebroge, fik han, som Skik er, et Vaabenskjold med Motto anbragt i Frederiksborg Slotskirke, og der satte han saa øverst: „S e m p e r t i r o", altid Rekrut, et Udtryk for hans Ydmyghed, at jo mere han fik at vide, des mere saa' han, hvor lidt han vidste, hvor meget der var tilbage i at vide noget til Bunds; og derunder et hjerteformet Skjold, hvori en Bue, R e g n b u e n, og nedenunder et A n k e r —

Regnbuen, Billedet paa Guds Trofasthed, som i Følge Fortællingen i 1ste Mosebog 9, 8-17 efter Syndfloden blev sat paa Himlen som et „Pagtens Tegn", at Gud vil holde sin Haand over Jordens Folk, — og saa Haabets Anker (Hebr. 6, 19), at den, der stoler paa Gud og sætter sin Lid til hans Trofasthed, ikke skal blive til Skamme, men hans Haab gaar i Opfyldelse; — alt dette omsluttet af Hjertet, Billedet paa Kærligheden, der efter Apostelens Ord er Fuldkommenhedens Baand, Kol. 3, 14, som skal omfatte alt. Paa hans Gravsten i Skanderborg er tillige efter hans eget Ønske, hvad han gentagne Gange sagde til mig, anført Skriftstedet, Marc. Ev. 5, 25-35, hvori staar Fortællingen om den blodsottige Kvinde og særlig: „Dersom jeg rører blot ved hans Klæder, bliver jeg frelst", og som han sagde om: det er mit Ord. I dette Vaabenskjold og de dertil knyttede Ord har man efter min Opfattelse Regenburg helt.

Ogsaa overfor Kristendommen kom hans Sandhedstrang frem. En Gang han var bleven dødssyg, og der maatte ryddes op paa hans store Skrivebord, fandt jeg to meget brugte Udgaver (Tischendorfs og Lachmanns) af det nye Testamente paa Græsk, og han sagde senere til mig, at han otte Gange havde gennemlæst hele det ny Testamente paa Græsk — 2 Gange med de bedste Kommentarer, og at det var en Del af hans daglige Læsning. Hans Søsterdatter har efter hans Død fortalt mig, at han hver Dag bad Fadervor paa Græsk og fremsagde Trosbekendelsen paa Latin, netop hver af dem paa sit bestemte Sprog, fordi han mente, at i den Form havde vi dem i den oprindeligste Skikkelse.

Iøvrigt studerede han omhyggeligt, hvad der særlig i Tyskland fremkom om Israels Folks historiske og

religiøse Udvikling og om Kristendommens ældste Historie. Han har f. Eks. i sin Tid laant mig Wellhausens berømte „Prolegomena zur Geschichte Israels". Han mente — med Rette, at selv om meget af det, der saaledes blev fremført, skulde vise sig rigtigt og en Del tilvante Forestillinger derved blive uholdbare, saa blev Aabenbaringens Kærne dog derved ikke berørt, og at det var forkasteligt for troende Kristne at tage Skyklapper for Øjnene og lade, som det nye ikke var til. „Er det Fremkomne forkert", sagde han, „maa det bevises med Grunde og ikke med Paastande og Forsikringer." De videnskabelige Angreb paa Kristentroen følte han sig iøvrigt ikke anfægtet af. Jeg mindes saaledes, at en paa visse Omraader lærd Mand engang ved en Amtsraadsmiddag sagde til Regenburg: „Har De læst? — og saa nævnede Spørgeren et dengang nylig udkommet negativt kritisk Værk — jeg husker ikke hvilket —. „Ja, jeg har", var Amtmandens noget korte Svar. „Finder De ikke, at det, han der har skrevet, har megen Vægt?" „Nej — jeg har selv for over 20 Aar siden gennemtænkt de Indvendinger, som Forfatteren nu har fremført, og fundet dem enten uholdbare eller betydningsløse." Punktum! Der blev om den Sag ikke sagt mere.

Engang, jeg var bleven forhindret i en Søndag Eftermiddag at holde en Børnegudstjeneste paa Asylet, havde jeg bedt Frk. Lassen om at holde den i mit Sted. I den Anledning sagde R. til mig: „Jeg kunde have den største Lyst til selv at tale med Børnene om Evangeliet; men jeg er bange for, at det vil vække for stor Opsigt; men nu har jeg gennemgaaet Teksten med Corinna, og hun siger saa, hvad jeg vilde have sagt." Jeg fandt, at Opsigten ikke gjorde noget, at den tværtimod

kun vilde være af det gode; derimod vilde jeg have været lidt ængstelig for, om Børnene virkelig vilde have forstaaet ret meget af, hvad Amtmanden havde at sige, da han ikke var vant til at tale med Børn om de Æmner. Ellers havde han let ved at faa navnlig Smaabørn i Tale. Han standsede ikke sjældent paa sine Spadsereture og gav sig i Snak med dem og klappede dem paa Kinden. Gerne ofrede han i sit Hjem noget af sin kostbare Tid, naar han derved kunde glæde de Børn, som kom paa Besøg i Amtsgaarden. Jeg anfører dette med den Børnegudstjeneste, fordi det vidner om, at Amtmanden kunde føle Trang til ogsaa paa den Maade at bekende sin Kristentro. Han var jo ellers af Naturen saa tilbageholdende, at han f. Eks. helst ikke vilde have sit Navn nævnet, naar der var Indsamling til Trængende eller lignende. Derimod havde han straks, da jeg blev Præst her, sagt til mig: Er der nogen, som trænger til at støttes, kan De uden videre henvende Dem til mig og blot nævne Summen, som De synes, at jeg skal give, saa skal De straks faa den; og han holdt sit Ord.

Kort efter sin Afsked flyttede han til København, og hans Søsterdatter havde haabet, at han skulde være i Stand til at genoptage det ved Forflyttelsen her til afbrudte Samliv fra Nørregade 15 med forskellige gamle Venner; men det skete ikke. Dels var de fleste af dem døde, og dels led Stiftamtmanden mere og mere af en fremadskridende Hjertelidelse, som allerede i de senere Aar i Skanderborg havde svækket hans Arbejdskraft. Af den døde han i København den 7. Juni 1895, 80 Aar gl. Men hans Lig blev ført her til Skanderborg, hvor det hviler imellem hans to Søstre Conradine og Theodora paa Slotskirkegaarden.

En Mindesten med hans Portrætmedaillon, skænket af personlige Venner og af Mænd fra hele Landet, der paaskønnede hans Arbejde i Slesvig og hans Person, er rejst paa Skamlingsbanke ved Siden af Laurids Skaus, A. D. Jørgensens og flere andre berømte Sønderjyders.

En smuk Marmorbuste af Regenburg, udført af Billedhugger Johannes Hoffmann, findes i Læsesalen i Statsbiblioteket i Aarhus; hans udmærket lignende Billede, malet af Petersen-Mols, er ophængt i Nationalmusæet paa Frederiksborg Slot, og gode Kopier af det, ligeledes malet af P.-M., findes i Amtsraadssalene i Aarhus og i Skanderborg.

Saaledes er ogsaa hans ydre Billed bevaret for Eftertiden.

Største Delen af sin kontante Formue skænkede han ved Testamente af 31. Maj 1895 som et Legat paa oprindelig 75,000 Kr. — nu 82,700 Kr. — til Københavns Universitet under Navn af „Stiftamtmand Regenburgs Legat til Fremme af nordisk Historie", saaledes at aarlig 3 Legatportioner hver paa 800 Kr. uddeles til yngre Videnskabsmænd 1) til Hjælp til Studier af nordisk Historie, 2) af nordisk Retshistorie og 3) af sønderjydsk Historie.

En Sum paa 6000 Kr. blev givet til Statsbiblioteket i Aarhus til Hjælp ved Anskaffelse af Bøger til Fortsættelse af „Regenburgs før nævnte Samling", og endelig fik Slotskirken i Skanderborg og Alderdomsboligen sammesteds mindre Beløb.

Saaledes gav han til sidst sit Land og sit Folk alt, hvad han havde erhvervet.

Rettelser og Tilføjelser til „Mads Weis".

Af K. Carøe.

Hr. arkivar Saxild har velvilligt gjort opmærksom på, at i den oprindelige artikel bør side 4, linje 6-8 fra oven, Hunsted rettes til Huusted og sætningen lyde således: „thi i 1796 fik Mads Weis Huusted og i 1798 Mads Weis i Gammeltoft børn døbte der"; samt at Mads Weis muligvis er søn af Christen Huusted, der 3. Juni 1764 fik en søn Mads døbt i Nees.

Ved en skrivefejl er der s. 3, 9. linje fraoven, og s. 23, 11. linje fra neden, kommet til at stå Hobro i stedet for Holstebro, således som Molbech rigtigt anfører det i sin artikel.

Kort efter, at meddelelsen om Mads Weis var fremkommet i denne årbog 1914, meddelte overlæge, dr. med. E. Ravn mig, at han ejede et billede af Mads Weis og stillede det beredvilligt til rådighed med følgende oplysninger:

Overlæge Ravns moder Amalie Plenge, der var født 1825 som datter af grosserer i København J. Plenge og senere gift med overlæge, dr. med. N. Ravn, blev i 10—14 års alderen behandlet af Mads Weis for en lidelse i det ene fodled og opholdt sig derfor i 3 på

hinanden følgende somre i hans hjem under ledsagelse dels af sin moder, dels af sin lærerinde, den senere som forfatterinde og særligt som oversætterinde

PORTRÆT AF MADS WEIS.

bekendte Sille Beyer (1803—1861); det menes at være denne, som har malet ovenstående akvarelminiatur, der viser Mads Weis fra hans sidste år, ganske som Molbech har skildret ham: hvid hue, blå frakke, hvidt lommetørklæde. Gengivelsen har billedets størrelse i dets ret brede forgyldte ramme.

Aaret 1914

er for Historisk Samfund for Aarhus Stift forløbet paa sædvanlig Maade. Der er udgivet en fyldig Aarbog og afholdt et Sommermøde i Vilhelmsborg Skov den 28. Juni med Foredrag af Hr. Underbibliotekar Ejler Haugsted om „Familien Marselis' Komme til Danmark". Medlemstallet er omtrent uforandret. Generalforsamlingen afholdtes den 13. Juni. Her genvalgtes af de efter Tur de afgaaende Bestyrelsesmedlemmer med Undtagelse af Pastor Zinn og Redaktør J. Pedersen, der begge havde forladt Stiftet, og i hvis Sted valgtes Landinspektør Eriksen, Odder, og Gaardejer Chr. Møller Rasmussen, Borum; Revisorerne genvalgtes. Forretningsudvalget genvalgtes og konstituerede sig med Redaktør H. V. Rasmussen som Formand og Direktør M. Jacobsen som Kasserer. Ved Historisk Fællesforenings Møde i Aalborg repræsenteredes Samfundet af Underbibliotekar Haugsted.

Nationalmusæets Udgravninger i Emborg (Øm Kloster) er fortsatte i Sommeren 1915 med et godt Resultat; en Redegørelse for Arbejdet vil senere fremkomme.

Paa Samfundets Vegne rettes en varm Tak for modtagne Tilskud og al anden Bistandsydelse. Man haaber fremdeles paa, at Medlemmerne vil udrette, hvad de formaar, for at tilføre Samfundet ny Tilgang.

Forretningsudvalgets Formand.

Historisk Samfund for Aarhus Stift.

Kasseregnskab for Aaret 1914.

Indtægt.	Kr.	Øre
Kassebeholdning pr. 1/1 1914	39	79
Medlemsbidrag	1050	00
Salg af Aarbøger	34	33
— - Festsange ved Sommermødet	9	40
Bidrag fra Staten	200	00
— - Horsens Kommune	25	00
	1358	52

Udgift.		Kr.	Øre
A. Aarbogen for 1914:			
Forfatterhonorar	312,00		
Trykning etc.	563,00		
Clichéer	11,05		
		886	65
B. Foredragsvirksomhed:			
Honorar	50,00		
Tryksager	20,00		
Udgifter ved Møderne	58,90		
Annoncer	32,70		
		161	60
C. Diverse Udgifter:			
Undersøgelse af Voldstedet i Stautrup	4,00		
Indretning af et Lokale i Emborg	20,30		
Medlemsbidrag til Hist. Fællesforening	27,50		
Deltagelse i Fællesmødet i Aalborg	30,00		
Porto, Brevkort, Tryksager, Bud etc.	111,49		
Administration	90,00		
		283	29
Kassebeholdning d. 31/12 1914		26	98
		1358	52

HISTORISK SAMFUND FOR AARHUS STIFT

har i 1908-1914 udgivet 7 Aarbøger.

Nye Medlemmer kan ved Henvendelse til Forretningsudvalgets Formand, Redaktør *H. V. Rasmussen,* Graven 27, købe alle disse Bøger for 3 Kr. 50 Øre.

Medlemsbidraget er 2 Kr. aarlig.

Medlemmer af de andre historiske Samfund under „Dansk historisk Fællesforening" kan subskribere paa Aarhus Stifts Aarbøger for 1 Kr. aarlig, og vort Samfunds Medlemmer kan subskribere paa de andre Aarbøger for samme Pris.